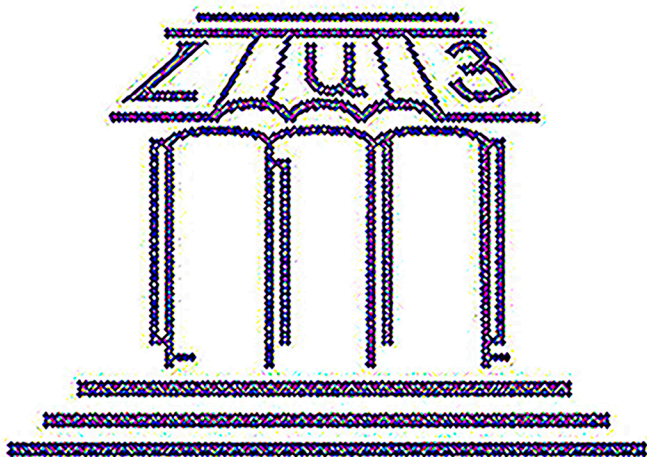




Հայկական գիտահետազոտական հանգույց  
Armenian Research & Academic Repository



Առյժն աշխատանքն արտոնագրված է «Ատրիբուցիոնական համայնքներ  
նշ անհետքային հրապարակում 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial  
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և արարել նոր քննարկում ձևաչափով կամ կրիչով  
ձևափոխել կամ օգտագործել անկախ նյութը անվճար համար նոր

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material



15497  
24569

091.99  
9-53







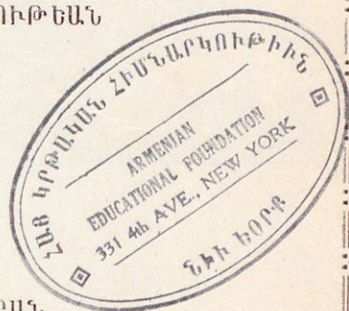
808

ՏԳԹ . Յ . ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն  
ՏԱՂԱԶԱՓՈՒԹԻՒՆ

Հասոյքը ամբողջութեամբ յատկացում է

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ



ԱՐՄԵՆԻԱ ՏՊԱՐԱՆ

217 հար 26-րդ Փողոց

Նիւ Երք, Ն . Ե .

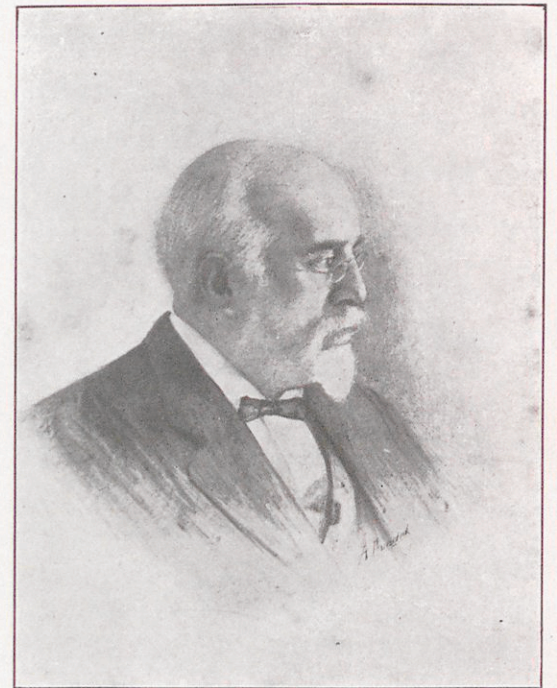
1922 թ. - 1923 թ.



37278uh.



21588-60





## ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Գիտեմ որ զբաղան հարցերով զբաղելու ժամանակ չունի  
հիմա Հայութիւնը՝ երկունքի եւ տագնապի այս օրերուն մէջ:  
Բայց աւելի նպատաւոր պատեհութիւններու սպասելու իմ ժա-  
մանակս ալ չատոնց անցած լինելով, ցանկացայ, իմ կենդանու-  
թեանս, եւ բազմիցս բազում բարեկամներէ յորդորուելով, ի  
լոյս տալ իմ մի քանի փանաքի աշխատութիւններս որոնց հա-  
մար, յընթացս ամաց, հոգի եւ սիրտ եմ մաշեցուցեր՝ երկար  
դեգերմամբ:

Եթէ ներկայ սերունդը չէ, ապագայն, յուսով եմ որ, առիթ  
եւ պարապ պիտի ունենայ ուշադրութիւն դարձնելու, այս ուղ-  
ղութեամբ, իրմէ առաջ եղած կատարուած աշխատութեանց:



Որչափ որ նպատակ դրած ենք մեզ՝ զուտ քերթողական արուեստին վրայ գրելու, սակայն անկարելի է զանց առնել, գոնէ հարեւանցի իմն, բուն իսկ բանաստեղծութեան վրայ ընդհանուր ակնարկ մը նետելը, զի սա է որ ծնունդ եւ սնունդ կը մատակարարէ անոր:

Իրաւ է որ, ընդարձակագոյն առմամբ, իմա՝ իբրեւ յըզացումն եւ ստեղծում, շատ բաներու կը պատշաճի բանաստեղծութիւնը, եւ գրեթէ ամէն իր եւ երեւոյթ եւ դէպք բնութեան մէջ իւր յատուկ եւ որոշ բանաստեղծութիւնն ունի եւ ի յայտ գալու համար կարօտ չէ միշտ յօդաւոր ձայներու օժանդակութեան, մինչ խոր եւ համատարած լուծութիւնն իսկ կրնայ վսեմագոյն բանաստեղծութիւն համարուիլ, ինչպէս ըսուած է, սակայն բնութեան ընծայած այս համասփիւռ երեւոյթը հոգեկան աւելի բարձր վայելքի մ'ամբառնալով՝ աւելի գրաւիչ, աւելի յանկուցիչ, աւելի ախորժ եւ հաճելի ընել առաջնորդուած են մարդիկ՝ թիւ, չափ, կշիռ եւ համադրութիւն եւ ներդաշնակութիւն եւ քայլ եւ գնացք մուծանելով արտայայտութեան մէջ. եւ այս իսկ է բուն բանաստեղծութիւնը՝ յանձուկ միտս, գրական իմացմամբ:

Կրնայ, մէկ տեսութեամբ, տրձակ բանն ալ բանաստեղծական համարուիլ, եթէ գաղափարաց մէջ բարձրութիւն եւ դրտումներու մէջ յոյզ եւ հանճար կայ եւ արտայայտութեան ձեւն ալ պատասխանէ ըմբռնումներու խորութեան: Բուն բանաստեղծութիւնը սակայն ասոնք չեն, բանաստեղծութեան էական պայմանն է խօսքին մէջ գնացք՝ չափ եւ կշիռ երեւցնելը:

Բոլոր հին արտագրութիւնները որ մեզ հասած են, օրհներդութիւնք Վետայի, Աւեստայի, եւ բոլոր յունական եւ նոցին հետեւողութեամբ հոսմէական վիպերգութիւնները թուաւոր եւ կշռաւոր են:

Հանդիսորար շարժուն եւ գնայուն խօսքին, իմա բանաստեղծութեան, մարդկային հոգւոյն վրայ բրած ներգործութիւնը եւ ասոր անկէ ընդունած եւ կրած տպաւորութիւնը էապէս անձանօթ է մեզ, ինչպէս գաղտնիք են դեռ շատ մ'ուրիշ հոգեբանական ներքին երեւոյթներ որոնց մասին տարակոյսներու՝



թեթուաներու մէջ կը խարխափինք, բայց սա աներկբայապէս ճշմարիտ է որ ո՛ր եւ է գաղափար, նոյն իսկ հասարակներէն, եթէ արձակ ու սովորական ճամբաներէն չեղելով՝ աւելի արուեստաւոր, աւելի գալարուն՝ ճոխ եւ շնորհալի ձեւով ներկայանայ՝ հոգին աւելի կը յափշտակուի անով եւ տպաւորութիւնն աւելի խոր եւ տեւական կը լինի քան եթէ միեւնոյն խօսքը հասարակ կամ պատմական կամ վարդապետական ձեւով արտայայտուէր։ Ասոր համար է որ խորագոյն հնութիւններէ իվեր չափեալ բանը բարձրագոյն յարգ վայելած է։

Թիւ, չափ, կշիռ, — ահա բանաստեղծական արտայայտութեան պայմանները։ Բայց կարծելու չէ թէ ամէն կշռաւոր եւ չափեալ բանը բանաստեղծութիւն է. կան շատ ոտանաւորներ որ թէեւ թուեալ եւ չափեալ եւ նոյնիսկ յանգեալ, որ բանաստեղծութիւն չեն, ինչպէս եւ կան արձակ խօսքեր որք թէեւ գրնացքի հանդիսականութիւն չունին, այլ գաղափարներու խիզախ սլացմամբ, նորատեսիլ պատկերաւորութեամբ իսկապէս գիւտ՝ ծնունդ եւ ստեղծագործութիւն կը ցուցնեն եւ հետեւաբար բանաստեղծութիւն են, ինչպէս վերեւ ալ ակնարկեցինք։

Այս կէտը այնչափ էական է որ Արիստոտէլ մի միայն գիւտի վրայ կը կայացնէր բանաստեղծութիւնը՝ մերժելով կամ երկրորդական համարելով բոլոր արուեստական հեթեթանքները։

Այս հայեացքը, բանաստեղծութիւնը իր բառացի նշանակութեամբ առնելով, կատարելապէս ճիշտ եւ ճշմարիտ է, ուր որ ստեղծում չկայ բանի, ուր հասարակ ըմբռնումներէ եւ հասկացողութիւններէ տարբեր եւ նորանշան եւ բարձր յղացում եւ իմացում չկայ, հոն բանաստեղծութիւն չկրնար ըլլալ եւ անունն ալ անպատշաճ է։ Սակայն ոչ նուազ ճշմարիտ է նաեւ որ գիւտը ինքնին միայնակ կարող չէ ազնուացեալ ճաշակի եւ գերանուրբ զգացողութեան յագուրդ տալ, եթէ որոշ պայմաններով եւ հոգեգրաւ եղանակաւ արտայայտուած չէ։ Բաւական չէ որ բանաստեղծը հոգին յուզէ՝ խռովէ՝ փոթորկէ գաղափարներու նորութեամբ՝ այլեւ արուեստի ամէն հնարքներով պէտք է հոգին գրաւէ՝ հմայէ՝ գերէ։ Այս է բանաստեղծութեան թոփանքը։

Ուրեմն ինչպէս յամենայնի, հոս ալ թէ՛ հիմ եւ թէ՛ ձեւ՝ պէ՛տք է որ գրկախառն երթան առանց որոյ չիք կատարելու—

Թիւն։

Գիւտը հոգեկան բուռն ցնցման՝ զեղման արդիւնքն է։ Հոգին իր փարած նիւթով ա՛յնպէս զգածուի՝ տարուի՝ հրդեհուի որ սովորական սահմաններու մէջ չկարենայ պարփակուիլ, այլ ճախրէ՝ սլանայ՝ խոյանայ, յայնժամ գիւտը ինքնին անճիգ եւ անաշխատ կուգայ։ Գաղջ եւ գէջ զգացումներով գիւտ կարելի չէ. հրդեհ՝ բորբոք պէտք է։ Այս է որ հրէական մատենագրութեան մէջ Մարգարէականներու տուած է այն բարձրութիւնը եւ այն կորովի շեշտը որով ցայսօր հիացմամբ կը յափշտակուինք։

Այլ սա տակաւին ենթակայական մասն է խնդրոյն, իմա՛ ինչ որ պարտի լինել եւ կրել բանաստեղծը, այլ կա՛յ նաեւ առարկայական մասը, այսինքն թէ ի՛նչ պարտի լինել բանաստեղծութիւնը, իմա՛ ձեւը։ Այս է որ կ'ընդգրկէ արուեստի բոլոր այն հնարիմաց նրբութիւնները որ գիւտը ախորժ եւ յանկուցիչ ընծայելու կը ծառայեն, վայելելով անոր հաւասար դիրք եւ բարձրութիւն։

Եւ եթէ քիչ մ'աւելի հեռուն մղենք վերլուծութիւնը, պիտի տեսնենք որ արտայայտութեան այս բոլոր ուշադրաւ եղանակները, — չափ, կշիռ, համեմատութիւն — որ ձեւ կը կոչենք, հրնարածոյ եւ մտացածին ալ չեն, այլ նոյն իսկ բնութենէ թելադրեալ։ Բնութեան մէջ ապաքէն ամենայն ինչ, ամենէն աննշաններէն սկսեալ մինչեւ ամենէն բարդ եւ յօդուածոյները համաչափ համեմատութեան մէջ է. սրտի զարկը, աչաց թարթը, ոտից գընացքը, թռչնոց դայլայլը, ջրի խոխոջը, տերեւոց շրշիւնը, հողմոց սոյլը, մինչեւ երկնային մարմնոց վեհափառ ձեւը, ամէն ամէն ինչ չափ՝ կշիռ՝ կոպար եւ վերբերական դիրք եւ հայեցողութիւն կը յայտնեն։ Եւ այս է որ Տիեզերական Ներդաշնակութիւնը կը յօրինէ։

Կարելի չէր որ մարդկային հոգին չազդուէր այս ընդհանուր, այս համատարած դաշնակցութենէ։ Ահա այս հետազնին գիտողութեան՝ յափշտակութեան եւ հոգեզգածութեան արդիւնքն է արուեստը որ իր ազգի ազգի հնարքներով՝ երանգներով՝ նրբին եւ հանճարիմաց գեղազանութիւններով աւելի ջինջ եւ պայծառ կը ցոլացնէ հոգեկան կրելութիւնները, աւելի շօշափելի կ'ընծայէ պատկերները, աւելի ազդողաբար եւ ճարտարապէս կը թրթռացնէ զգայական յարերը, վերջապէս կու—



տայ հոգևոյն այն ներիմաց հեշտանքը, այն երջանկութիւնը զոր մարթ է ըմբոշինել այլ բացատրել ոչ երբէք:

Զարմանք չէ ուրեմն որ իվազուց անտի ամէն բարձր խորհուրդներու, յուզեալ ալեկոծեալ կիրքերու թարգման բանաստեղծութիւնն ընտրուած է: Անով արտայայտուած են բոլոր գիցանութիւն փառաբանութիւնք, վսեմագոյն առաքինութեանց նուիրեալ բոլոր գովք եւ դրուատիք, երեւելի անցից եւ դիպաց յիշատակը յաւերժացնող բոլոր հոգեղմայլ հազներգութիւնք Հոմերոսէն մինչեւ Ֆէրքուսի եւ Բագրատունի: Մեծին Ազէքսանդրի համար կ'ըսուի թէ Իլիականը հետը կը պտըտցնէր միշտ եւ գիշերը սնարին տակը կը պահէր. ինչպէս եւ Սուլարիզմի Սուլթան Մահմուտ Ղազնէվին ծանրութեամբ ոսկիով կը փոխանակէր անփոխարինելի Շահնամէն եւ Ներոն իր ամէն արտակարգութիւններուն մէջ ամենամեծ պարծանք կը համարէր նաեւ քերթուածներ յօրինելը եւ Օսմանեան նախկին սուլթաններէն ոմանք զագէլներ, տիվաններ ձգած են որ չեն արհամարհելի:

Հին Յունաց մէջ մանաւանդ ուր պար եւ երաժշտութիւն այնքան ի յարգի էին, շարժում չկար որ առանց կշռականութեան արտայայտուէր: Քայլի կոհակներուն հետ կ'ելեւէջէին ձայնի վէտվէտումները եւ այս զուգընթացութիւնն այնքան խոր եւ անբաժան ըմբռնուած էր որ չվարանեցան նոյնացնել բանաստեղծութիւնը երաժշտութեան հետ. մին խօսուն երաժշտութիւն՝ միւսը նուագաւոր բանաստեղծութիւն համարելով:

Մինչդեռ այլք, աւելի գրաւուելով բանաստեղծութեան նրկարագրական հանդամանքէն՝ ուզեցին նկարչութիւն, նմանահանութիւն տեսնել անոր մէջ եւ խօսուն պատկեր հռչակեցին յաջող քերթուած մը:

Այս վարկածն ալ կատարելապէս ճիշդ է, հատուածոյ եւ անկեան ուղղութիւնն է որ հայեացքները կը զանազանէ. մին ձայնի թովջութեամբ հմայեալ, միւսը պատկերին կենդանութեամբը, կամ այլապէս խօսելով, մին հանճարի գիւտով զմայլեալ, միւսն արուեստի կատարելութեամբ յափշտակեալ. քանզի թէ՛ մին եւ թէ՛ միւսն է բանաստեղծութիւնը, թէ՛ արարչութիւն եւ թէ գեղ եւ շնորհ, եւ այս հանգամանքով է որ գեղարուեստից կարգը դասուած եւ մշակուած է բոլոր հին եւ նոր ազգաց մէջ ի վազուց հետէ:

## բ. Բանաստեղծութիւն Հայոց մէջ

Մեր, Հայոց մէջ, ալ անտես եղած չէ բանաստեղծութիւնը: Գողթան ըսուած նմոյշները զորս Սորենացին, թերեւս գրականի վերածելով, կ'աւանդէ մեզ, կը ցուցնեն թէ հին Հայք անտարբեր չէին կշռաւոր բանի հմայքին: Ափսո՛ս որ այս մի քանի բեկորները միայն ունինք հինէն:

Ունեցա՞ծ ենք արդեօք ուրիշներ ալ:— Անտարակոյս. քանի որ ժողովրդի մը բերանը երգ մը գտնուած է, սա ինքնին ապացոյց է թէ այն ժողովուրդը սովորած է երգել, զի առանց դարաւոր անցեալի յանկարծածին չկրնար լինել երգելու արտօրժը եւ սովորոյթը: Ինչե՞ր արդեօք մէջտեղէն բարձեր անհետացուցեր են ամենածախ ժանիք ժամանակի:

Այնպէս որ հայ ստեղծագործութիւնը մեզ ծանօթ է գրոց գիւտին հետ միայն: Շատ ալ խստապահանջ ըլլալու չենք քանակի մասին, քանզի այն ոսկեղար կոչուած իբր 50—60 ամեայ շրջանին մէջ հազիւ ժամանակ ունեցան Սուրբ Գիրքը եւ այլ կրօնական կարեւոր մատենաները թարգմանելու, այլ թարգմանութիւնն ինքնին կը ցուցնէ որ հասարակ եւ հետեւակ կարողութիւններ չէին ձեռնարկուները՝ այլ վառ երեւակայութեամբ եւ բեղուն մտքով օժտեալ, հեղինակող աւելի քան փոխադրող, մինչ եկեղեցական Հարց գրուածոց մէջ բնագիրն իսկ ուրեք ուրեք գլել անցնել բացատրութեանց ճոխութեամբ եւ բարձրութեամբ: Յունական հրաշակերտներով սնեալ տողորեալ, անկարելի էր որ արարչական հանճարը սրուած զարգացած չլինէր իրենց մէջ, այլ ժամանակ չունեցան արտադրելու, կամ թէ կորաւ: Կը կարծուի թէ Հոմերոսը ամբողջ կամ մաս մը թարգմանած լինին եւ շատ հաւանական կը գտնեմ որ Սորենացին ինք մղուած լինի այս աշխատութեան որուն ա՛յնչափ հիացում եւ նախասիրութիւն կը ցուցնէ: Բայց ո՞ր է:— Սուլար եւ լուծիւն:

Եկեղեցական մատենագրութեան պէտք է անցնինք ուրեմն հանճարը եւ արուեստը գտնելու համար, զի այն հեռաւոր դարերուն՝ ամէն ինչ կրօնական ներշնչութեամբ եւ հայեցողութեամբ զգացուած եւ գրուած է, շարական, տաղ, գանձ, մե-



ղեղի, ինչ որ կայ մինչեւ ԺԳ դար եւ աւելի: Շարականներու վրայ մասնաւորելով խօսքը, անոնք, ստեղծագործութեան տեսակէտէն, մի եւ նոյն աստիճանի վրայ չեն. կան որ հզօրապէս յղացուած եւ զօրեղապէս ալ արտայայտուած են անհամեմատ գունագեղութեամբ. կան ալ որ տկար եւ աղկաղկ են, բայց արուեստը առհասարակ ա'յնչափ փայլ եւ սատար ընծայած է բանին որ նոյնիսկ տկարները իրենց յատուկ շնորհն ունին, գիւտի աղքատութիւնը պատմութեան չքեղութեամբ քողարկեալ:

Մարգարէից, առաքելոց, մարտիրոսաց եւ առ հասարակ սրբոց վրայ եղած ներբողները լոկ պատմական յիշատակութիւններ են ըստ մեծի մասին եւ ստեղծագործութեան նիւթ չեն ընծայեր չափ, թէպէտեւ ասոնց մէջ ալ հիւանալիներ կան ուր հանճարը կը փայլի, Հռիփսիմեանց «Անձինք»ը, զոր օրինակ ալ Մնեղեան, Խաչելութեան, Յարութեան, Հոգեգալստեան եւ մանաւանդ Աստուածածնի վրայ յօրինուածները խանդավառ երեւակայութիւն եւ խորին զմայլում կը յայտնեն: Կան այնպիսի գեղեցիկ գիւտեր, եղական պատկերներ, յաջող ցոլացումներ որ Շէքսպիրը, Պայրն, Հիւկօ եւ ալ այս կարգի հանճարներն իսկ կարծեմ չպիտի դժկամակէին ստորագրելու:

Թէպէտեւ ամենուն մէջ ալ հոգւոյ վերասլացում, սրտի զեղում եւ բացատրութեանց անբռնադրօս գեղեցկութիւն կայ, բայց երկու մեծ հանճարներ մանաւանդ աչքի կը դարնեն իրենց բանաստեղծական խանդով եւ աւելնով, Խորենացին եւ Շնորհալին. մին անցեալ դարուց հսկայն, միւսը յետին ժամանակներու տիտանը, կամ թէ ըսենք՝ մին սկզբնաւորող շրջանէն, միւսը փակող:

Տես ի'նչ յափշտակութեամբ կ'երգէ քերթողահայրը փրկչական տնօրինութիւնը.

«Որ դասուց երկնաւորաց անիմանալի, այսօր հողեղինաց յայտնեցեր զծածկեալ խորհուրդ,

«Որ բազմաչեայ քրովբէից անտեսանելի, կերպացեալ ըզմերս ի սրբոյ կուսէն...»:

«Անբաւելին երկնի եւ երկրի ի խանճարուրս պատեցաւ»:

«Որ յանարուեստ աթոռ նստիս բարբերանեալդ ի հրեշտակաց, այսօր ի Սիմէոնի բառնալով ի գիրկս...»:

Ի'նչ գեղեցիկ հակադրութեամբ կը գոչէ դարձեալ ի գա-

#### Լուստ Հոգւոյն

«Որ գնաս ի վերայ թեւոց հողմոց, այսօր ի հրեղէն լեզուս բաժանեալ հանգեար յառաքեալսն, Սուրբ Հոգի»:

Եւայլն, եւայլն. զորս շատ երկար պիտի լինէր յառաջ բերել: Նոյն հոգեվառութիւն, նոյն անհատահոս յորդութիւն եւ առ Շրնորհալոյն որ կրնանք ըսել թէ ծայրէ ի ծայր կը տիրէ եկեղեցական բանաստեղծութեան մէջ: Մնեալ բանաստեղծ, իբրեւ յաղբերէ կը բղխին խորհուրդները, եւ գիւտերու խորութեամբ եւ բազմազանութեամբ եւ արտայայտութեան պարզ եւ անճիգ գեղեցկութեամբ օծութեան գրոշմ մը կը գնէ ամէն ուր որ հպի:

Ի'նչ աւելի հիասքանչ եւ հրապուրիչ քան այն հակադրութիւնները ուր երկու անմատոյց ծայրերը, անհամեմատ բարձրութիւնը անչափելի խորութեան հետ հակադրելով չօշափելի թանձրութեամբ առաջի կը գնէ.

«Պարգեւատուն ամենեցուն

այսօր խնդրի պարգեւս ի Պիղատոսէ,

եւ Արկողն ըզլոյս որպէս զօթոց

Հաւանի պատիլ ի Յովսէփայ:»

«Կենդանատուն ամենեցուն

այսօր գնի ի նոր գերեզմանի,

եւ գանձն անմահութեան

կնքի մատանեաւ քահանայիցն:»

Ո'ր համակեալ բանաստեղծն աւելի հոգեռանդ եւ հզօր շեշտով պիտի գոչէր ի ծագել արփուոյն.

«Յարեւելից մինչ ի մուտս

ի հիւսիսոյ եւ ի հարաւոյ

ամենայն ազգ եւ աղինք

յօրհնութիւն նոր օրհնեցէք

զԱրարիչն արարածոց

Որ ծագեաց զլոյս արեգականն

այսօր յաշխարհս:»

Մանաւանդ այն հրաշահիւս, այն բարձրաթռիչ «լոյս»ը որոյ վրայ ժամանակին «Կոչնակ»ին մէջ ալ ակնարկութիւն մ'ըրած էի.

«Լո'յս,



Արարիչ լուսոյ.

Առաջին լոյս.

Բնակեալդ ի լոյս անմատոյց,

Հայր երկնաւոր,

Ի դասուց լուսեղինացն օրհնեալ,

Ծագեա՛ ի հոգիս մեր

զլոյս քո իմանալի:»

Եղա՞ծ է յղացում ասկէց աւելի բարձր, յափշտակութիւն ասկէց աւելի գերաւթանչ եւ արտայայտութիւն ասկէց աւելի հզօր եւ սրտառուչ:

Բնութեան առանձնաշնորհեալներո՛ւն միայն յատուկ են այս վերելքները:

Գալով Տաղերու, Գանձերու, ասոնց մէջ ալ կը փայլի երբեմն ստեղծագործ ոգին, բայց առ հասարակ թոյլ եւ անջիղ են եւ շատերն ալ ռամկական, շատ մօտաւոր ժամանակներու գործեր որ գաւառիկ գուսնականը կը յիշեցնեն:

Զուարճարոյր եւ գեղեցիկ է, զոր օր. Ծաղկազարդին հետեւեալ մեղեդին.

«Դաշտ կարմիր վարդով վառեալ

Կանաչասաղարթ թերթեալ

Հընչին նըւագի առեալ

Ովսաննա օրհնեալ եկեալ:»

Կորովի եւ վսեմ է Նարեկացւոյն

«Ես ձայն դառնալուն ասեմ

Որ գոչէր,

Ի քառաթեւին գոչէր,

Ձայն առնէր ի սանդարամետն

Ձայն առնէր ի սանդարամետն:»

Եւ վարդավառին.

«Գոհար վարդըն վառ առեալ

Գոհար վարդըն վառ առեալ

Ի վեհից վարսիցն արփենից:»

Նոյնին դարձեալ՝ Աստուածածնի.

«Աչքն ծով ի ծով

Ծիծաղախիտ ծաւալանայր,

Յառաւորուն,

Երկու փայլակնաձեւ արեգական նման:»

Գեղեցիկ հակադրութեամբ է նաեւ նոյնին՝ Սաչի

«Ծարաւեցաւ Տէրն ի խաչին

Որպէս ըզ մարդ

Այն որ արար զՈվկիանոս

Ծով գեղեցիկ,

Սամարացւոյն ջուր խնդրելով

Աղբիւրն Տէր,

Այն որ արբոյց տիեզերաց զանմահութիւն:»

Յանդգնագոյններէն գիւտ մ'է Բանը անձնաւորելով ըսելը.

«Անդ ի մէջ դրախտին

Երեք անձինք կային

Աղամ եւ Եւա եւ պատուիրանն Տեառն:»

Գիւտաւոր եւ գեղեցիկ է նաեւ Նոր Կիւրակէի

«Այսօր նոր արեւ հարեալ

Ի նորահրաշ արեգակնէ.

Այսօր նոր շուշան ծաղկեալ

Ի նորատունկ Բուրաստանէ:»

Գիւտ եւ Ձեւ զուգախառնեալ, գեղեցիկ եւ զուարճալի արտադրութիւն մ'է նաեւ հետեւեալը, մի քիչ ռամկական.

«Հաւիկ մի պայծառ տեսի աննրման,

Ի յայն խաչափայտին վերայ աննրման.

Աննրմանի ո՞վ նրման,—

Դու նրման:

«Զթեւս արծաթափայլս ունէր աննրման,

Արեգական շողոյն նրման աննրման

Զձայնիկն ողորմուկ ածէր աննրման

Գարբիէլեան փողոյն նրման աննրման

Զաչերն արտասուօք լրնոյր աննրման

Առաւօտեան ցօղոյն նրման աննրման:»

Կան այնպիսի ուրիշ գոհարներ ալ որ իսկապէս բանաստեղծական են եւ պատիւ կը բերեն հայ մաթին:

ԺԳ դարով կը փակուի հին սրբազան չրջանը եւ կը մտնանք գուսնականին, հայ քրուպատուրներու եւ քրովէրներու չրջանին ուր ժողովրդական երգիչները, կամ բուն բառը գործա-



ծելով՝ «ասող»ները\*, կրօնական հայեցողութեանց սահմաններէն մի քիչ դուրս գալով կ'սկսին, առանց երկիւղածութիւնը բուրժուական թօթափելու, աւելի համարձակ թռիչքներ գործել դէպի բուն իրական կեանքը. կ'երգեն սէրը, կ'երգեն գինին, կը յօրինեն ուրախ տաղեր, կը դնեն զուարթ շնչտեր, կ'արբշին բընութեամբ, կ'զմայլին գեղեցկին, մէկ խօսքով սրտի ամէն փափուկ եւ խոր զգացումները եւ կեանքի ամէն նշանաւոր եւ յափըշտակիչ երեւոյթները արժանահունչ թել մը կը գտնան իրենց քնարին վրայ: Այս դարերուն է որ կ'երեւան թլկուրանցիներ, ֆրիկներ, Նազաչներ, Քուչակներ եւ այլ բազմահոյլ գուսաներգուներ որոնց մի քանին արդէն ծանօթացած են հմուտ վերլուծութիւններով:

Ճիշդն ըսելով ժողովրդական տաղասացութիւնը որոշ ժամանակ եւ շրջան չունի, ազգին սկզբնաւորութեանը հետ սկսած, շարունակութեամբը շարունակած եւ պիտի շարունակէ ցորչափ կայ եւ կ'ապրի Ազգը: Նա, այսինքն ժողովրդականն է, ամէն ազգի մէջ, ժողովրդին կեանքին եւ հոգւոյն բուն յայտարարը, ճշգրիտ հայելին ուր կը ցոլան ժողովրդին բոլոր հոգեկան յոյգերը՝ տենչերը՝ ձգտումները՝ լինելութեան կերպերը՝ ընկերական պայմանները՝ դիւցազնական առաքինութիւնները, եւ այլն, եւ այլն:

Եկեղեցականը պահ մը չեղեցուց արամադրութիւնները, հոգեւորին եւ աննիւթականին ուղղելով հոսանքը այլ չկասեցուց եւ չէր ալ կրնար կասեցնել քանզի ժողովրդական բղիմունքը նոյն իսկ կեանքի աղբերակունքն են որ թումբ ու պատուար չեն ճանչնար, եթէ այսպէս եւ եթէ այնպէս պէտք է որ հոսին:

Այս է որ կեանքի պայմանները թոյլ տո՛ւածին պէս նոր թափով երեւան կուգան Արիւմաններ՝ Պէշիքթաւեաններ՝ Դուրեաններ՝ Նարպէյներ՝ Պատկանեաններ, եւայլն, եւայլն, առանց լր՝  
ռեցնելու Սոյեադ-Նովաները՝ Աշըգ Շիրինները՝ Աշըգ Զիւանները՝ Աղբար Ագամները, այլովքն հանդերձ։ Հայրենաշունչ  
սրտառու շարտադրութիւններ են այս ամէնը եւ ընտիր սլացք-

\*Աս է բուն հայ բառը օտար եւ տգեղ «աշուղ»ին որ ի գործածութեան է. զի ունինք ալ «ասողիկ» մականունն արդէն ի հնուց տրուած՝ երգասացի մը :

ներեւ հոգեյոյց նուազներ ունին, այլ տակաւին կը պահպի այն խրոխտ եւ առնացի շեշտը զօրը ըմբոստ մի'տքը միայն կընայ տալ, այն է որ կը թեւադրէ «Ազատ Աստուած»ը, «Թէ իմ ալեւոր»ը, «Տալսորիկ»ը եւ նմանները:

Ազգային երգասացութեան վրայ վերլուծական ընդհանուր հայեացք պարզել մեր նպատակէն դուրս լինելով՝ կը փակենք հոս այս հակիրճ եւ թերի տեսութիւնը, ցանկալով որ կարող գրչի մը ուսումնասիրութեան առարկայ լինի այս յոյժ բեղմնաւոր նիւթը:



ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Հին Արուեստ

Ա. Շարականներ

Շարականներուն արուեստին վրայ չափ միտքեր յոգնեցան եւ չափ տեսութիւններ պարզուեցան, առանց սակայն համոզիչ եւ գոհացուցիչ ելքի մը յանգելու: Չեմ գիտեր իմ հայեացքներէս աւելի բանաւոր եւ համոզիչը պիտի առաջարկուի՝ թէ ոչ, մինչեւ այն՝ բացարձակ է համոզումս թէ այն դրութիւնը զոր հոս պիտի պարզեմ, արդիւնք բազմամեայ համբերատար ուսումնասիրութեան, միակ հնարաւորը եւ վստահելին է լուծելու այս կնճռոտ խնդիրը:

Նախ վտարենք յանգը իբրեւ նոր եւ եկամուտ եւ հնոց անծանօթ: Ծնորհալիին յօրինուածքներուն մէջ միայն կը հանդիպինք երբեմն յանգաւորութեան, հին արուեստին մէջ ամենեւին չկայ:

Փնտռենք հիմա ընդհանուր չափականութեան մէջ թէ ո՞ր սեռին կամ ձեւին հետեւած են նախնիք իրենց արտայայտութեանը մէջ:

Այս տեսակէտով երկու որոշ դասակարգի բաժնուած կը տեսնենք շարականները. մին՝ քուական, միւսը կշռական:

§. 1. ԹՈՒԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆ

Այն յորում քիւ՝ քայլ եւ չափ կայ որոշ այլ զանազան, եւ այս դրութիւնը այնքան միօրինակ եւ հաստատուն որ, ինչպէս երկրաչափական ապացուցութեանց մէջ չափ անգամ պատկերները իրարու վրայ դնել եւ համանմանութիւնը հաստատելու մեթոտն ի կիր կ'առնուի, հոս ալ մարթ է տուները իրարու վրայ փակցնել մաթեմատիքական ճշտութեամբ: Օրինակ ըլլայ հետեւեալը.

«Որ սիրո՞ղդ էք  
Որ քարո՞ղդ էք  
Որ պրսա՞կդ էք

արարչին արարածո՞ց  
ընդհանուր տիեզերա՞ց  
ամենայն եկեղեցեա՞ց

Քրիստոսի սո՞ւրբ ատաքեա՞լք



Բարեխօսեցէ՛ք

առ Տէր վասըն մե՛ր

Ուր, ինչպէս կը տեսնուի, իւրաքանչիւր տան անդամները իրենց մէջ անդուգաչափ, այլ միւս տուներուն հետ զուգաթիւ՝ զուգավանկ եւ զուգաչափ են: Ամբողջ տունը կը բաղկանայ 4 անդամէ, 1. անդամը անայլայլապէս 4 վանկ կը թուէ. 2. 3. անդամները 7, վերջին յանկերգը 5:

Առնենք ուրիշ օրինակ մը

ա. — . . . . . = 2-5

1. Ընդ լո՛ւ սանալ զըւարթնոյն  
Ըզ յա՛ր րուցեալն օրհնեսցուք  
Եւ մա՛ղ թելով խընդրեսցուք  
Մաքրե՛լ ըզ մեզ ի մեղաց:

2. Ընդ խը՛ն կարեր սուրբ կանանցն  
Անմա՛հ րուքմանն անուշից  
Խունկս ա՛ր զօթից մատուցուք  
Մաքրե՛լ . . . . .

3. Ընդ Քրի՛ս տոսի պահելով  
Յաղթօ՛ղ լիցուք փորձողին  
Եւ ը՛նդ հրեշտակս երգեսցուք  
Փառք ի՛ր բարձունս Աստուծոյ:

Այնչափ աղներեւ է տուներուն եւ հատածներուն եւ շեշտին եւ գնացքին նոյնութիւնը որ մեկնութիւն աւելորդ է:

Եթէ լինէր միւսակ այս օրինակը, կրնար տարակոյս վերցընել թէ մի՛ գուցէ պատահական լինի: Այլ երբ կը տեսնեմ որ նոյն տիպի վրայ ուրիշ յօրինուածութիւններ ալ կան, այլ եւս անկարելի է չընդունիլ թէ յատուկ գրութեան մը հետեւում է:

Ուրիշ օրինակ

Այսօ՛ր ցընծան երկնայինքն  
Եւ պա՛ր առեալ ի բարձունս  
Երգե՛ն զերգըս հոգեւորս

Յաւու՛ր

Ծնընդեան Սըրբուհւոյն

2. Այսօ՛ր վերինըն Սիոն  
Գոչե՛ն զերգըս սրովբէիցն  
Ձերե՛ք սըրբեանն ասելով  
Յաւուր . . . :

3. Այսօ՛ր աստեղք եւ լուսին  
Ընդ ա՛ր րեւու հըրճուելով  
Գովե՛ն ըզ լոյսն ի Հօրէ  
Յաւուր . . . :

4. Այսօ՛ր ծերքն օրինականք  
Մանկա՛մբք նորոյ Սիովնի  
Երի՛ր տասարդք եւ կուսանք  
Խընդա՛ն ծնընդեամբ Տիրուհւոյն:

5. Այսօ՛ր գունդք առաքելոցն  
Եւ պա՛ր ըրք նախատեսացն  
Յաւու՛ր ծնընդեան մօր Բանին  
Երգե՛ն ըզ վառս ի բարձունս:

Հոս յանկերգն ալ Մարմնոյն հետ խառնուած է. եւ երկրորդ անգամը շեշտ չունի:

Այլ օրինակ նոյն տիպէն

1. Ուրա՛ր խացիր, Սըրբուհի  
Գարբի՛ր էլի աւետեօքն  
Որ քա՛ր րոգեսցն ըզ գալուստ  
Արքա՛յ ին Տեառն ի յերկնից:

2. Ողջո՛յն ընդ քեզ, Մարիամ,  
Ի քեզ սո՛ւրբ հոգին եկեսցէ  
Եւ զօ՛ր րութիւն Բարձրելոյն  
Ի վերա՛յ քո հովանացի:

3. Որ ծնա՛ր նելոցն է իքէն  
Իսրա՛յ էլի առաջնորդ  
Եւ ը՛նդ հանուր քարոզի  
Աստըւա՛ծ հըզօր անմահ Բանն:

Առաջին անգամին մէջ երկու տեղ միայն մի վանկ աւելի



կը թուէ, բայց թեթեւ եւ սահուն վանկերէն, իմաստը չզոհելու համար: Այս ազատութիւնը ուրիշ չատ տեղեր ալ կը տեսնուի եւ դրութիւնը խախտել կամ տարակուսի տակ ձգելու ո՛րեւէ հանգամանք չունի:

Առանց նկարագրապէս երկարելու պատկերները, ըսենք որ սոյն չափով եւ արուեստիւ են յօրինուած ճրագալուցի ԲՁ Տէր յերկնիցը

Օրհնե՛մք ըզքեզ Աստուած  
Ընդ ա՛ն մարմնոցն դասուց  
Որ ի՛ր բարձունսդ ես բնակեալ  
Խնայեա՛ր ի քո արարածս:

Նոյն կանոնին եօթներորդ աւուր ԲՁ Ողորմեայն

Խոնա՛ր հեցար ի բարձանց  
Եւ մա՛ր մնացար ի Կուսէն  
Որ նը՛ս տէիրդ ի քրովբէս  
Արա՛ր ինչդ արարածոց:

Եւայլն:

Աղուհացից Գ. Կիւրակէի գկ Օրհնութիւնը Շնորհալիէն

Օրհնե՛մք ըզքեզ անըսկիդ—  
Բըն Հա՛յր Որդւոյդ միածնի  
Զոր առա՛ր քեցեր ի դարձու—  
Մըն մո՛ր լորեալ ոչխարին  
Դարձո՛ր եւ զմեզ ի մեղաց  
Որդւո՛յ քո չարչարանօք:

Եւայլն:

Յարութեան բկ Տէր յերկնի մը

Ըզ յա՛ր ըութիւն Քրիստոսի  
Ամե՛ր նեքեան օրհնեսցուք  
Զի նա՛ միայն Աստուած  
Փառա՛ւ լորեալ յաւիտեան:

Եւայլն:

Պէտէկոստէի հինգերորդ աւուր բկ Տէր յերկնիցը

Այսօ՛ր աղբիւր գիտութեան  
Բրդխեա՛լ ի սուրբ վերնատունն  
Յորմէ՛ լըցան տիեզերք  
Գնացի՛ւք գետոցն ոռոգմամբ:

Եւայլն:

Խաչի գկ ճաշուն

Յաղթօ՛ղ եւ զնոր օրհնութիւն  
Միշտ ի՛ր բարձունս երգեսցուք  
Թագա՛ւ լորին Քրիստոսի  
Հաւա՛ր տացեալ ժողովուրդք:

Եւայլն:

Սրբոյն Յակոբայ ԳՁ Ողորմեայն

Երկը՛ր պագեմք առաջի  
Տեւո՛ր զական նըշխարաց  
Ճըգնա՛ւ լորին Քրիստոսի  
Եւ պա՛ր տուական վրկային  
Որ է՛ պարծանք աշխարհի  
Եւ բա՛ր ըխօս վասըն մեր:

Եւայլն:

Եւ յարութեան կարգի օրհնութիւններէն գկ

Հաստա՛ր տեցան սիրաբք մեր  
Առ քե՛զ փառաց թագաւոր  
Որ ի՛ր յերկնից խոնարհեալ  
Իջե՛ր փրկել զարարածս:

Եւայլն:

Նոյն դրութեամբ եւ արուեստիւ են նաեւ ննջեցելոց կարգէն

1. Գայ զօ՛ր ըութեանց թագաւորն  
Ի նո՛ր ըողել զարարածս  
Ի ձա՛յն ահեղ բարբառոյ  
Զարթո՛ւ ցանէ զնրնջեցեա՛լսն:

Եւայլն:

Եւս եւ

Սարսա՛ր փելի որոամամբ  
Եւ ա՛ր հազին զօրութեամբ  
Գալո՛ց է փրկիչն յաշխարհս  
Յարու՛ ցանել ըզ մեռեա՛լսն:

Եւայլն, Եւայլն:

Թուով 14 ընդ ամէնը, եթէ աչքէ վրիպածներ չկան, բոլորն ալ նոյն չափականութեամբ



այլ ոչ նոյն չեղաով եւ գնացքով:

Կը փոխէ արուեստագէտը իւր մատը եւ ահա նոր նուագ,  
նոյնպէս գեղեցիկ եւ նոյնչափ ակորժալութ: Տիպը եւ արոհումը  
նոյն է բայց ոչ չեղտը: Հիմա ունինք

Հայր ա՛ր            ուքող մի՛ր ածնին  
Որու՛մ            ետուր յա՛շխարհի  
Զընտրեա՛լս            քո ի սկը՛ղբանէ  
Աղաչանօք սոցա  
Ողորմեա մեզ.\*

2. Փառա՛ր            ցըն Հօր ճա՛ռագայթ  
Որ շնո՛ր            հեցեր ա՛շխարհի  
Լուսա՛ր            ւորիչ զա՛ռաքեալսն  
Աղա. . . . .

3. Կենդա՛ր            նարար սո՛ւրբ Հոգի  
Որ ի՛ր            լեզուս բա՛ժանեալ  
Հանգեա՛ր            ի սուրբ ա՛ռաքեալսն:  
Աղաչ. . . . .

Այս 2-5=7 տիպը ա՛յնչափ գեղեցիկ, ա՛յնչափ համագոյգ  
եւ պարերգակ է որ եթէ նոր վարպետ երաժիշտներէն մէկը փոր-  
ձէր պարի վերածել, տարակոյս չունիմ որ սքանչելի բօլբա կամ  
քատրիլ մը պիտի ելլէր: Դիտեցէք ոտքերուն քայլը, ամբողջին  
գնացքը եւ չեղտի տեղափոխութեամբ շարժման ետեւառաջ տե-  
ղատուութիւն եւ մակընթացութիւնը եւ բոլորին միասին համա-  
կարգ եւ համաչափ ծածանումը:

Այսպէս, այս տիպէն ալ ունինք մի քանի ուրիշներ ալ՝ նոյն-  
չափ գեղեցիկ եւ նոյնչափ արուեստաւոր:

Հոս ալ չդադրիր ստեղծագործութիւնը. նոր պատկեր մըն  
ալ առջեւնիս կը բացուի նոյն 7 գումարէն, բայց տարբեր բա-  
ժանմամբ եւ եղանակաւ

1.            Ի հայրաշա՛րժ            աղբերէն            Բ. . . . . = 4-3

\*Յանկերդ կամ Մայր-տողը սովորաբար բուն գնացքին չկապուի, այլ  
անդամական տարբեր դրութեան կը հետեւի զոր իյետագայս պիտի տեսնենք:

Անհատահո՛ր            Կըդ վըտաի  
Կենդանարա՛լ            Սուրբ Հոգի  
Օրհնեալ ես լո՛յս            ճըշմարիտ:

2. Եկեալ Աստուա՛ծ            ճըշմարի տ  
Այսօր ի սո՛ւրբ            վերնատունն  
Հրաշագարդեա՛ր            զառաքեալսն  
Ի լոյս փառա՛ր            քոց, Հոգի:

3. Հըրճուողակա՛ն            խընդութեամբ  
Աչակերտա՛ր            ցըն լըցեալ  
Փառատրելո՛վ            երգէին  
Օրհնեալ ես լո՛յս            գերազանց:

Սոյնպէս է եւ բուն բարեկենդանի ԴԿ օրհնութիւնը.

1. Բանն որ ընդ Հօ՛ր            յէութեան  
Եւ համագո՛յ            Սուրբ Հոգւոյն  
Ըզ պատկե՛րն            իւրական  
Խառնեալ ընդ հողանիւ՛թ            բընութեանս  
Զոր զարդարեա՛լ            փա՛ռօք  
Եզ ի դրախտի՛ն            փափկութեան:

Ուր չորրորդ կազմին առաջին անգամը (խումբը) թէեւ  
թուով կը տարբերի, բայց կշռականութիւնը նոյնը կը մնայ,  
ինչպէս վերի օրինակներու առթիւ ալ դիտել տուինք եւ ուրիշ  
տեղեր ալ պիտի տեսնենք:

2. Յորում ցընծա՛յր            զուարճացեալ  
Անտըխրակա՛ն            խընդութեամբ  
Քանգի զԱստուա՛ծ            տեսանէր  
Միշտ խոնարհեա՛լ            ի դրախտին  
Յորմէ զլուսո՛յն            ճառագայթ  
Տըպաւորէ՛ր            ի յինքեա՛ն:

3. Վասն որո՛յ            աղաչեա  
Մայր Աստուծո՛յ            Մարիամ  
զՄիաժի՛ն            քո զորդին  
Զի շնորհեսցէ՛ր            սո աւագակին



Ժառանգե՛լ վերըստին  
Մեզ ըզ գրախտի՛ն վայելչութի՛ւն

Նոյն կանոնին երկրորդ պատկերը

1. Այսօ՛ր յօրինակ  
Նախաստեղծի՛ն Ագամայ  
Որ ի գրախտի՛ն փափկութեան  
Ուրախանա՛յր ընդ հրեշտակս  
Յընծացո՛ւք ե՛ւ մեք  
Ի յօրհնութիւնս հոգեւորս:

2. Այսօ՛ր ի խորհուրդ  
Աստուածաստե՛ղծ նախահօրն  
Որ ի պըտղո՛յն աղինայ  
Ճաշակելո՛ւ վ զուարճանայր.  
Ճաշակեսցո՛ւք ե՛ւ մեք  
Ըզ պատուիրա՛նս Աստուծոյ:

3. Այսօ՛ր ի՛ տիպ  
Պատմութեանի՛ն առաջնոյ  
Որով պըճնեա՛լ զարդարիւր  
Ի փառքս մա՛րդն առաջին  
Չարդարեսցո՛ւք ե՛ւ մեք  
Աստուածայի՛ն օրինօ՛ք:

4. Յընծա՛ Մարիամ  
Արեգականն արդարութեանն արեւելք  
Եւ աղաչեա՛ զառ ի քէն  
Ծընեայն Աստուա՛ծ վասըն մեր  
Ձի դարձուցէ՛ վերըստին  
Ձմեզ ի գրախտին ժառանգութի՛ւն:

Նոյն չափէն, Չատիկի կանոնէն ԴԿ Տէր երկնից մըն ալ ունինք, ա՛յնչափ գեղակերտ, ա՛յնչափ արուեստաւոր եւ, հիմը նոյն պահելով, տեղ տեղ ոտքերու անմիօրինակ բաղադանութեամբ ձանձրոյթը փարատող ա՛յնպիսի վարպետութեամբ որ

չեմ կրնար չյիշատակել ամբողջովին: Իրապէս հաճոյք մ'է կարգալ եւ լսել այսպիսի տողերը:

1. Այսօր հրեշտա՛կք ի բարձունս  
Ուրախանա՛ն ընդ մարդկան  
Որք իջեա՛լ ի յերկնից  
Տան զաւետի՛ս աշխարհի  
Յընծացէ՛ք ա՛յսօր  
Քրիստոս յարեալ ի մեռելո՛ց:

2. Այսօր զուարթու՛նն ի վիմին  
Ուրեղարեւի՛ց սուրբ կանանցն  
Փողէր ճայնի՛ւ ցընծութեամբ  
Պատմել աշակերտա՛ցն ասելով  
Յընծացէ՛ք ա՛յսօր  
Քրիստոս յարեալ ի մեռելո՛ց:

3. Այսօր վիմի՛ն հաւատոյ  
Եւ Յօհաննո՛ւ սիրելւոյ  
Ընդ հակառա՛կս ընթացեալ  
Ի գերեզման յարուցելոյն  
Ձոր տեսեա՛լ պատմէին  
Քրիստոս յարեալ ի մեռելո՛ց:

4. Այսօր եւ մե՛ք զուարճացեալք  
Պայծառացո՛ւք մօ՛ նիւս  
Ընդ հաշտութեա՛ն Աստուծոյ  
Միմեանց արկցուք գիրկըս սիրով  
Եւ միարա՛ն գոչեսցուք  
Քրիստոս յարեալ ի մեռելո՛ց:

գ. 5-5

Չորս գեղեցիկ չարական ալ այս չափէն ունինք կատարելապէս կանոնաւոր եւ համադրելի

Ալիք յանցանա՛ց զիս արեկոծեն



Եւ մեղք իմ բազում զիս յանդիմանե՛ն

Արդ զինչ արարի՛ց մեղուցեալ անձամբս  
Որ չեմ ապրելո՛ց յահագին հըրո՛յն:

Մեղայ քեզ Քրիստո՛ս Որդի Աստուծոյ,  
Շնորհեա զթողութի՛ւն բազում յանցանաց իմո՛ց:

Ի դէմս Աստուածնի ասացեալ հետեւեալ գոհարիկը որ Պետ-  
րոս գետադարձին կ'ընծայուի.

1. Լեառն վեմածի՛ն  
Աղբիւր յորդառա՛տ  
Բարունակ ծաղկեա՛լ  
Այգի վայելո՛ւչ  
Սրովբէ հողեղէ՛ն  
Տուն տնօրէնութեա՛ն  
Տաղաւար Հողւո՛յն  
Առ ծընեալն ի քէ՛ն  
Միշտ բարեխօսեա՛  
Անդադար հայցմա՛մբ  
Շնորհել զթողութի՛ւն  
Մեր նընջեցելո՛ցն:

Կրնայինք բոլորն ալ միօրինակ . . . — տիպի մը վերա-  
ծել, բայց շատ աւելի զեղեցիկ երեւցաւ անդամատութեանց  
մէջ զանազանութիւն պահել քան բառերը չարաչար բաժանել:  
Նոյնպէս են եւ միւս տունները

2. Փաղկութեան գրախտի՛ն  
Բացօղ բանալի՛  
Քրիստոսի բարձո՛ղ  
Նըմանօղ երկնից  
Սափոր սսկեղէ՛ն  
Վի մանանայի՛  
Գաւազան ծաղկեա՛լ  
Յարմատոյն Յետեա՛յ  
Տաճար լուսոյ մա՛յր  
Առ ծընեալն . . . :

3. Յօղ քաղցրածաւա՛լ  
Յանկալի զուարթնո՛ցն  
Նիւթեղէն Սրովբէ՛  
Գեղ մարգըրտափա՛յլ  
Հիմն եկեղեցւո՛յ  
Մաքուր աղաւնի՛  
Ամպ հովանաւո՛ր  
Սուրբ Կոյս Մարիա՛մ  
Առ ծընեալն . . . :

Նոյն տիպէն դարձեալ, բայց նոր եւ տարբեր շեշտերով.

Ահագին է օ՛  
Ընդ գատա՛ս տա՛նին\*  
Եւ զողո՛ւ մն  
Առաջի՛ բե՛մին  
Սարսափին հրեշտա՛կք  
Սասանի՛ ե՛րկիր  
Ըզնընջեցեալ սըն մե՛ր  
Մի՛ անտե՛ս ա՛ռներ  
Յահագին աւո՛ւ—  
Ընդ գատա՛ս տա՛նին  
Բարե խօսութեա՛մբ  
Սուրբ Աստուա՛ ծա՛ծնին.  
Եւայլն:

Նոյն կարգէն դարձեալ  
Անըսկիզբն Աստուա՛ծ  
Սկիզբն արարչութեա՛ն  
Իհողոյ ստեղծե՛ր  
Ըզ մարդն առաջի՛ն  
Գործել եւ պահե՛լ  
Յանպատում ի կեա՛նս  
Իսկ ի ստուգանե՛լ  
Հրամանի քո, Տէ՛ր

\*Այս անջատումները մերը չեն այլ բուն հեղինակին, չափը պահելու  
համար:



Ըզ վըճիւ մահո՛ւ  
 Ի վերայ եղեա՛լ  
 Հող էիւ անդրէ՛ն  
 Եւ ի հող դարձցի՛ս  
 Եւ այժմ աղաչե՛մք  
 զՍտեղծողդ ամե՛նից  
 Ընկալ եւ հանդո՛  
 զՀրաժարեալ հոգի՛ս  
 յԵօթնաստեղեա՛ն  
 Լուսեղէն խորանսն  
 Ուր ժողովքն են սըբրո՛ց  
 Ի խա զաղութեա՛ն  
 Հողով հեղութեա՛մք  
 յԵրկնի՛ց բա՛րո՛ւթիւնսն .  
 եւ այլն :

Այսպէս եւ հետեւեալ զեղեցիկ Մեծացուցէն ի դէմս Աստուածածնի ասացեալ, աներկբայապէս Խորենացիէն

1. Ո՛վ  
 Գերահրաշ ծաղի՛կ  
 Բուրեալ յե՛ղե՛մայ  
 Հոտ անմահութեա՛ն  
 Ծնընդոցս ե՛ւ ա՛յի  
 Յորմէ սփռեցա՛ւ  
 Մահ ընդ տի՛ ե՛ դերս  
 Օրհնութեամբ ըզքե՛զ  
 Մեծացո՛ւ ցա՛նե՛մք :

2. Դո՛ւ լուծիչ երկա՛նց  
 Բարձող ա՛նի՛ ծից  
 Ծագումն արեւո՛ւ  
 Լուսոյն ճը՛շ մա՛ր բաթի  
 Որով հերքեա՛ւ  
 Խաւարն ա՛ռա՛ ջին  
 Օրհ. ըզքե՛զ . . . :

3. Ըզքե՛զ  
 Ունիմբ բարեխո՛ս  
 Կոյս անհա՛րսնացեալ  
 Մայր անարա՛տ  
 Էմմանո՛ւ է՛լի  
 Տաճար բանի՛ն  
 Հօրն երկնա՛ւորի  
 Օրհ. ըզքե՛զ . . . :

դ. 4-4

Բայց ամենէն աւելի յաճախեալ ձեւն է 4-4 որմէ ունինք 40ի չափ եւ թերեւս աւելի պատկերներ :

1. Հ. Ո՞ր ըզ նախագրեա՛լսն յառաջագոյն  
 — Գուչակութեամբ մարգարէիցն  
 զկ Կատարեցեր հայր երկնաւոր  
 Տալով ըզկոյսն ի յԱննայէ ,  
 Ըզքե՛զ բա՛րբանեմք  
 Աստըւա՛ծ հարցըն մերոց :  
 . . . . .

2. Մ. Նահապետացն Աբրահամու  
 Իսահակայ եւ Յակոբայ  
 Պարգեւեցար ի յԱստուծոյ  
 Կոյս Մարիամ զուսորը նոցին  
 Երանե՛ն ազգ եւ ազինք  
 Այսօր ըզ ծնեալդ  
 Ի յԱննայէ :

Չորրորդ Կիւրակէի աղուհացից դձ ահ (օրհնութիւն) Շնորհալիէն

3. Որ արարե՛ր զօրութեամբ  
 Զիմնալեացն աշխարհ վերին  
 Եւ ի նմա՛ հաստատեցեր  
 Տընտես ըզպի տըս հրեղինացն  
 Օրհնե՛մք  
 Զանհատանելի՛ զօրութիւնդ :



**Կցորդ նոյնին**

4. Որ տիրակա՞նս առ ի քէն  
 4ձ Կարգեալ տընտես բնութեան մերոյ  
 Եթող քոյոց պարտապանաց  
 Թող եւ ըզմե՞ր ըզ յանցանս  
 Ողորմութեամբ բըզ քո, Քրիստոս:

**Այնպէս եւ**

5. Նորաստեղծեալ բանն յանէից . . . .  
 6. Արարչական բանին հրաման . . . .  
 7. Էակա՞ն բան որ ընդ Հօր . . . .  
 8. Խաւարն անգոյ . . . .  
 9. Ճառագայթեալ . . . .  
 10. Չը հանդուրժեա՞լ . . . .  
 11. Տէրն յետ ստեղծման . . . .  
 12. Օրհնեմ ըզքե՞զ, Հայր անըսկիղբն . . . .  
 13. Խաւարեցա՞ւ լոյսն արեւուն  
 14. Չարչարակցեալ . . . .  
 15. Նահապետին Աբրահամու  
 16. Նայեա՞ սիրով . . . .  
 17. Աստուած անեղ . . . .  
 18. Ժողովեա՞ւ լքս  
 19. Ճանապարհ մոլորելոց . . . .  
 20. Ռահ գործեա՞լ: . . . .:

Ե. 4-4-4-4

4-4ի այս յաճախութիւնը տեսնելով երկար ատեն տարա-  
 կուսեցայ թէ մի գուցէ Հ. Ա. Բագրատունւոյ ընտրած  $2 \times (4+4)$   
 ը առեքելոյթ ինչ լինի եւ 4-4ի վերածելի. ուրիշ բանասէրք ալ  
 նոյն կասկածը յայտնած են: Բայց աւելի ներհունապէս քննելով  
 իրերը՝ կը տեսնեմ որ իսկապէս գոյութիւն ունի այն վեշտա-  
 սանոտնեան չափը զոր այնքան պանծացուց հզօր բանաստեղծը:

Ասոր ապացոյցը կուտան նախ իմաստից աղիաղիսումը եւ պա-  
 հանջած շարժ ու դադարը զոր չենք կրնար անտեսել կամ բըռ-  
 նաբարել առանց հեղինակին արուեստը եղծանելու: Երկրորդ՝  
 յանգերու գոյութիւնը որ շատ զգալի է Շնորհալիի տաղերուն

մէջ եւ որ անսարակութիւն թացալ յայտութեամբ կը մատնանչեն  
 չափը:

Վերլուծենք մի քանի օրինակներ.

Առնենք աւագ բչ. ի բձ համբարձին զոր եւ Հ. Ա. օրինակ կը  
 բերէ

1. Որ յանէից գոյացուցեր զքո դարարծս իսկըզբանէ,  
 Ի պատկեր աստուածութեա՞ն ըզ քո ստեղծեր մարդ ի

հոգոյ

Ժառանգել նըմա՞  
 զանպատում ըզկեա՞նսն:

2. Իսկ պատրանօ՞ք բանսարկուի՞ն ի դրախտէն արտաքս  
 անկեա՞լ

Ի յաւէժ կենդանութեա՞ն ընն մահառիթ պըտղով մեռեալ

Մերկացաւ ըզփառս

Անըստուեր լուսոյն:

Ընդ նոսին դասաւորեա՞լ ըզ մեզ ի փառս յաջակողմեանն

Որով հանցուք քեզ զօրհնութի՞ւն

Յանըսպառ յաւիտենին:

Ինչպէս կը տեսնուի, տողերուն մէջ իմաստները ա՛յնպէս  
 իրարու հետ ազուցուած են որ յաջորդաբար ամբողջութիւն մը  
 կը կազմեն եւ այս ներդաշնակ լրութիւնը յայտնապէս պիտի  
 տուժէ երկուքի բաժնելով տողը: Այլուստ, 1. տան 2. տողին  
 1. անդամին վերջին եզրին մէջ գտնուած Ըին (աստուածու-  
 թեա նըզ) 2. անդամին անցինն ալ յայտնապէս կը վկայէ  
 որ այս 2. անդամը 1. ին հետ կցելով միայն չափը պիտի լրանայ:

Նոյն գիտողութիւնն է նաեւ 2. տան 2. տողին մէջ տեսնուած  
 բաժանման վրայ:

Դարձեալ նոյնին յատաջ բերած օրինակներէն

Աւագ ուրբաթի դձ ՀԲին

Ժողովեա՞լ Հըրէի յըն կըշտեցին յարձաթ բազում

Առեալ տարան յա Պիղատոս՝ առնն ի խա՞հ հա՞ն ի խա՞հ

Չի հայհոյիչ ի օրինաց:

Յանկերգը 4-4 տիպէն կը համարիմ քան անկատար 4-4-4-4  
 էն ինչպէս եւ վերի յանկերգներն ալ 5+5էն էին:

Այսպէս եւ այլք: Բայց այս 4+4+4+4 չափը այնչափ ալ յա-



ճախուած չէ որչափ կարծուած է: Հ. Բագրատունիին յառաջ  
բերած օրինակները ուշի ուշով մի առ մի աչքէ անցընելով ինձ  
այնպէս թուեցաւ թէ մեծ մասը 4-4 պատկերին վերածելի են,  
այն մի եւ նոյն տրամաբանութեամբ զոր ի կիր արկինք 4-4-  
4-4ի համար: Օր.

Այսօր անճառ||լուսոյն ծագոյիՄՆ  
ի փըրկութեան||մեր կատարոյի  
ՄԸՆ խոնարհի||ի վերնատնիՆՆ  
ի ստուերական||տօնից լըրոյիՄՆ  
Նախ քան զընթրի||սըն խորհըրդՈՅ  
Սփածաւ դենջակ||արկօղն լուսՈՅ  
Եւ ջուր առեալ||ծառայարար  
Զոտըս լուանայր||զաչակերտացն:

Նոյնպէս

Էլից զօրէ՛ն || սըն Մոյսէսի  
Զոր խօսեցաւ ||ի Սինայի  
Եկեր ըզգառն || օրինակին  
Եւ ըզբաղարճն || ընդ եղեգին  
Ըզ հինն ի նո- || ըրս փոխելով  
Զըստուերն ի լոյս || ճըշմարտելով  
Փոխան գառինն || ինքրն գոլով  
Գառն Աստուծոյ || նըւիրելով:

Շատ բացայայտ է որ 1. տողին 1. անգամին իմաստը առ  
կախ է եւ երկրորդով միայն լրումն առած է, նոյնպէս եւ 3ին  
չարունակեալ լրութիւնն է 4.ը, սոյնպէս եւ այլք: Յաւել ասոր  
վրայ եւ յանգերուն ալ լծորդութիւնը որ ամէն տարակոյս կը  
բառնայ:

Յառաջ բերուած օրինակներուն մէջ դիտեցի որ կան այն  
պիսիներ ալ որ ոչ 4-4 ին եւ ոչ ալ 4-4-4-4 ին կը վերաբերին իս-  
կապէս, այլ տարբեր չափ եւ դրութիւն կը յայտնեն, թէպէտ եւ  
մէջ ընդ մէջ երկուքին ալ զարնող նմոյշներ կը գտնուին. զի,  
ինչպէս ուրիշ տեղ ալ դիտել տուինք, զուտ եւ անխառն դրու-  
թիւն հազուադէպ է չարականներուն մէջ, անցում եւ փոխան-  
ցումն է անոնց գլխաւոր յատկանիշը եւս եւ գլխաւոր գեղեցկու-  
թիւնը:

Զոր օրինակ Ծննդեան հինգերորդ աւուր դկ. Տէր յերկնիցը

Որ անտես եւ անքննին\*

Ուր առաջին քառանդամը եւ եթ 2 (4+4) է, իսկ միւսները  
բոլորովին տարբեր եւ ազատ:

Նոյնպէս եւ ձրագալուցի դձ. Մանկունքը

«Ծագումըն հրաշալի»

«Հոփսիմեանց Անձինք»ը

Վարագայ Սաչի

«Նըչանաւ ամենայաղթ»ը

Գիւտի Սաչի

«Ապաւինեցաք ի խաչ քո»ն

Մարտիրոսաց դձ. Հմբ.

«Սուրբ ես Տէր զօրութեանց»

Նոյնպէս եւ աւագ ուրբաթու բձ. օրհնութիւնը

«Արծաթասիրութեամբըն...»

որոյ վերջին տունն է միայն 4-4-4-4 տիպէն, մնացած բոլորը  
ազատ:

Այսպէս, այս չափէն, հազիւ 16 ի չափ դտայ առողջ եւ պահ-  
պանելի, մինչ երկանդամ 4-4 ը մեծամասնութիւն կը կազմէ: Եւ  
դիտելի պարագայ մ'ալ է նաեւ որ այս չափական դրութիւնը,  
թէ՛ երկանդամ լինի եւ թէ՛ քառանդամ, այնչափ ալ հին դործեր  
չեն, այլ Մագիստրոսէն եւ մանաւանդ Շնորհալիէն ասդին մուտ  
գտած կ'երեւին, ինչպէս օրինակները կը վկայեն:

Շարականները յօրինողներու մասին Գ. Տաթեւացիէն առ-  
նուած պատկերը որ չարականներուն սկիզբը կը դրուի, այնչափ  
ալ վստահութիւն չներշնչեր ինձ. եթէ բացարձակ դիտնայինք  
իւրաքանչիւրին ժամանակը եւ հեղինակը, դիւրին էր որոշել  
թէ ո՛ր չափն էր բուն հինը եւ սեփականը: Այսու ամենայնիւ,  
բոլորովին ձեռնթափ ալ չենք. անձանթներուն մէջ կան ծա-  
նօթներ ալ որ կրնան եւ կը բաւեն դէպ ի լոյս առաջնորդել: Լեզ-  
ուին յստակութիւնը՝ պարզութիւնը, խորհրդոյ բարձրութիւնը՝  
վսեմութիւնը, եւ այլ այսպիսի գրական հանգամանք բաւական  
սատարներ են այս կարգի խուզարկութեանց մէջ, թէեւ ոչ ան-  
վրէպ: Այսպէս ուրեմն, յօրինուածքէն եւ քայլընթացքէն դա-  
տելով կը մակարերուի որ համեմատաբար նոր է այս չափը, թէ-

\*Ստուգարանական ուղղութեան չնայելով անբնական գրչութիւնը պար-  
տադիր է հոս երաժշտական շնչոյ պահելու համար:



Եւ անշուշտ չդադրիր հայկական ըլլալէ: Կարծեմ թէ մէկ հատ մ'ալ չպիտի գտնուի բուն հին տուշութեան մէջ որք ուրիշ արուեստի եւ զրութեան հետեւած են, ինչպէս վարը պիտի ցուցնենք:

Որչափ սակաւաթիւ ալ ըլլան եւ համեմատաբար նոր, դարձեալ ի պատկառելի նախնեաց են եւ Բագրատունին վարկպարագի բան մ'ըրած չէ այս սեռը ընտրել մշակելով եւ լիակատար հանգամանօք աւանդելով իւր Մշակականի թարգմանութեան յառաջաբանին մէջ, Հայկական չափ անուանելով:

Ամէն պատահմունք ի հաշիւ առնելով 10 պատկեր կը հանէ, իւրաքանչիւր տողը 4 անգամի բաժնելով, ոչ վանկերու թուով՝ այլ ամանակի տեւողութեամբ չափելով, որք են

4-4-4-4  
2-4-4-4  
1-4-4-4  
4-3-4-4  
3-3-4-4  
2-3-4-4  
4-4-4-3  
3-4-4-3  
3-4-4-4  
2-4-4-3

$$q \cdot (3+3) + (3+3) = 12$$

Կայ ուրիշ կարճ եւ սիրուն չափ մ'ալ, վերինը, զոր պիտի փորձուէի 4-4 ի կամ 4-4-4-4 ի մի կծկեալ յապաւեալ կերպը կարծել Հ. Բագրատունիի հետ, այլ իւր ընդունած դրութեան եւ դրած պատկերին մէջ ոչ մի տուն կամ տող գտնուած է լոկ 3-3-3-3 ուլ, այլ ամենուրեք 4-4 ն է որ ինքզինքը կը յայտնէ կա'մ սկիզբը կա'մ մէջը կա'մ վերջը: Այնպէս որ, ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք, այն 4 ախան դրութեան մէջ գտնուած 3 ները, ամանակի արժողութեամբ, իսկապէս 4 կը հաշուուին. ինչպէս, օր.

Ի Հօրէ՛ լոյս ծագեցար

Մեռեալ բնութեանս կենդանարար

կամ

1. Մարգարէի՛ց գերագոյն

2. Եւ մեծ ի ծնո՛ւն դըս կանանց
3. Որ ըզ անօ՛ բէնութիւն
4. Աստուածորդւոյն ի յարգանդի
5. Ծանեար հոգւովն
6. Աղաչեա՛ զԱստուած
7. Վասն մանկանց Եկեղեցւոյ:

Ուր պատկասեալ վանկերուն թիւը կը լեցնեն յայտնապէս երկարեալ 3 ները. իսկ ամբողջ շէնքին հիմը կուտան 4 եւ 7 տողերը: Մինչդեռ զուտ 3-3 ի մէջ, թէպէտեւ տեղ տեղ աւելի կամ պակաս տողեր կը տեսնուին. այլ տիրող դրութիւնը 3 ն է ծայրէ ի ծայր: Ասոր գեղեցիկ օրինակը կուտայ «Անձինք»-ը որ թէեւ քառանգամ այլ ոչ քառավանկ, եւ կը զարմանամ որ ինչո՛ւ Հ. Բագրատունին 4 ախանին մէջ կը յիշատակէ ան ալ, մինչդեռ 4 ի հետ ամենեւին առնչութիւն չցուցներ, եղած չեղումներն ալ աւելի 5 ի են քան 4 ի որ հազիւ մի քանի տեղ ցանցառապէս աչքի կը զարնէ Այր Բենական կարգի վրայ յօրինուած ա՛յնքան ընդարձակ քերթումի մը մէջ:

Փոխանակ ուրեմն 4 ի եւ այլ անմիաբան տարրներու հետ չփոթելու, աւելի բանաւոր կը թուի ինձ անկախաբար 3...ի դրութիւն մ'ընդունիլ, կամ քառանգամ, 3-3-3-3 ինչպէս ըրինք, կամ երկանգամ  $3+3 = 6$ , կամ մինչեւ իսկ միանգամ, ինչպէս կայ արդի աշխարհիկ տաղաչափութեան մէջ, իմաստի պահանջման եւ յարմարութեան նայելով: Տաղերուն մէջ պիտի տեսնենք որ եռանգամն ալ կայ (3-3-3) որով աւելի կը հաստատուի 3ի անկախ դրութիւնը եւ ճոխութիւն մ'աւելի բարդուած կ'ըլլայ հայրենի ժառանգութեան վրայ: Զէ՞ որ Հ. Բագրատունին ինքն ալ կը յայտարարէ թէ «ընտրանաւ, սակաւս ի բազմաց» առած է նախնի տաղաչափներէն:

Վենետիկի Մխիթարեաններէն Հ. Աթանաս Տիրոյեան, Բագմովէպի 1912 Հոկ. Նոյ. միացեալ թուոյն մէջ 4 ախան դրութեան եռանգամ մէկ հակիրճ ձեւն առաջարկեց, մետասանոտեան, հետեւեալ պատկերով

6-4-3

2-4-3



3-4-3

4-4-3

միշտ ամանակի (սուր կամ երկայն) դրութեան վրայ յենլով՝ վանկերուն համարողական քանակը լրացնելու համար. կամ իր խիստ խօսքերով.

«Այս տողերուն վանկերու թիւը կը փոփոխուի ընդ մէջ 8 ի եւ 11 ի, բայց 8, 9, 10 վանկեր պարունակող տողերն համազօր եռանդամ բաժանմունք կ'ունենան 11 վանկեր պարունակողներուն հետ. ինչպէս հայկական մեծ չափը՝ քառանդամի կը բաժնուի՝ 13-16 վանկեր պարունակող խառն տողերով»:

Եւ իւրակերտ աշխարհաբար օրինակ մ'յառաջ կը բերէ «Տասսոյի Ազատութեան Երոսադէմի»էն.

«Նկարագիր պատերազմի դաշտի մը  
մարտակոխէ մը վերջը»

Այսպէս իրարու դէմ կըռնեն  
Յառաջ կը տանէին, եւ բախտին  
Կշիռքն անորոշ կը տատանէր զուգամէտ  
Երկիւղի եւ յուսալի զգացման մէջ:  
Դաշտը ծածկեր են խորտակուած բիւր տէգեր,  
Ջախջախուած վահաններ, գէնք ու զրահներ,  
Եւ սուրեր՝ կուրծքի լանջքի մէջ մըխուած,  
Կամ գետնի վրայ ցիրուցան տարածուն»:  
Եւայլն.

Գեղեցիկ են թէ՛ խորհուրդը եւ թէ՛ օրինակը: Բնական էր որ մանր եւ գոյտրիկ դրուագներուն համար ալ կարճ եւ թեթեւ յեղանակ մ'ունենար հայկական չափը: Շնորհաւորելի է յարգելի հեղինակը այն պէտքը հոգալուն համար: Հայ տաղաչափներուն ձեռքը դրութիւն մ'աւելի դրուեցաւ ասով:

Մետասանոտեան չափը մեր մէջ նորութիւն մը չէ թէեւ, ունինք ատկէ բաւական տարբեր պատկերներ.

5-6

6-5

4-4-3

3-4-4

զորս ի յետագայն պիտի տեսնենք, այս չափական ձեւը սակայն կը պակսէր.

## §. 2. ԿՇՈՒԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆ

Այս դրութեան լաւ խելամտելու համար պէտք է յուշի ունել եղանակաւոր ութ հիմնական ձայներու կատարած դերը, քանզի անոնց տուած ուղղութեամբը յօրինուած են բոլոր շարականները. անոնք ծառայած են իբր ձուլարան՝ ձեւ եւ մարմին տալու խօսքին: Մեր արդի երգահանութեան մէջ եղածին նման, նախ երգը՝ ապա եղանակը յօրինուած չէ, այլ խօսքը եղանակին վրայ չափուած ձեւուած է. ան է որ խօսքին շարժումները, դնացքը, հանգիստը, համբոյրը, ամանակի տեւողութիւնը, ձայնի ելեւէջը, շեշտին որակը եւ այլ այս կարգի հանգամանքները կ'որոշէ՝ կը տնօրինէ եւ կը կերպաւորէ: Եւ աս այնչափ ստոյգ եւ աներկբայելի է որ մէկ ձայնի (եղանակի) վրայ յօրինուած շարական մը անկարելի է ուրիշ ձայնով եղանակել. իսկոյն թէ՛ իմաստները կը չփոթին եւ թէ՛ երաժշտական գնացքը կը խանգարի:

Ասոր տարակուսող մը եթէ գտնուի, թող ինքն ալ փորձէ տուն մը շարական ըսել, առանց նախապէս հաստատեալ ձայներու հետեւելու. շուտով պիտի զգայ անկարելիութիւնը, քանզի ոչ մէկ եղանակին պիտի պատշաճի յօրինածը: Շարական գիտցողներուն չէ հրաւէրս, անոնք անպատճառ կ'ազդուին:

Ասոր հաւասար երկրորդ գործօն (ֆէֆթօր) մըն ալ կայ որ հիմ եւ վարիչ կը հանդիսանայ այս դրութեան, այն է իմաստի պահանջը որ զոյգ ընդ առաջնոյն, նուագականին, երկու խաբխանները կը կազմեն այս արուեստին: Եղանակ եւ իմաստ թէպէտ ամէն տեղ ուշադրութեան անուշաւու պայմաններ են, բայց հոս անոնք եւ անոնք միայն են ձեռնտու՝ քերթուածին բնութիւնը եւ հանդամանքը որոշելու: Այնպէս որ, ուր մենք հարեձանցի նայուածքով խառնակութիւն՝ անկարգութիւն եւ անկանոնութիւն միայն կը տեսնենք եւ չենք կրնար որոշ չափի եւ ձեւի մը կապել, խորագնին դիտողութիւնը ա'յնպիսի արուեստ մ'իվեր կը հանէ որ շնորհքով եւ հրապոյրով ամենէն կատարեալներուն ասպարէզ կը կարգայ:

Ոտքերու թիւ, հատածներու՝ անդամներու հաւասարաբաշխութիւն եւ մետրական կաշկանդում չկայ ասոնց մէջ, այլ ազատ գնացք, անհամաչափ պէսպիսութիւն, կարճ եւ երկար չափերու.



գեղեցիկ զուգախառնութիւն, սակայն եւ այնպէս՝ զուգայարմար կշռականութիւն (ֆառանս), քայլ եւ դնացք:

Յղանակը կ'որոշէ հանդրուանները որ պարտաւորիչ են եւ ուր անպատճառ պէտք է դիմէ խօսքը, այլ միջոց հեռաւորութիւնը մէկէն միւս հանդրուանը նոյն եւ հաւասար չէ եւ այս պանագանութիւնը դնողը դիտեալ իմաստն է որ լրանալու համար այս կամ այն քանակի կամ տարածութեան պէտք եւ պահանջ կը դնէ:

Լուսաբանենք մի քանի օրինակներով:  
Ահա վարդավառի կանոնէն բխող օրհնութիւն մը.

1. Ճառագայթ փառաց Հօ՛ր
2. Որդիդ միածին
3. Որ ըզ լոյսդ անվայրափա՛կ
4. Մարմնով պարադրեալ,
5. Այսօր ի թափօ՛ր
6. Փառօք փայլեցե՛ր:

Կշիռն է  
 . . . . . — = 6  
 . . . . . = 5

որ կը կրկնուի, նոյն եւ նման, 3ին եւ 4ին.

Իսկ հասարակաց յանկերգն է.  
 . . . . . — = 5

որ կը կրկնուի նոյնպէս յաջորդ անդամին:

- Երկրորդ տուն
1. Որ անտես սրովբէից անհա՛ս
  2. Ի վեր քան ըզ բան,
  3. Ծառայի կերպիւ պարածածկեա՛լ
  4. Ըզ լոյսդ անըստուեր,
- Այսօր ի թափ... .

Ասոր ալ 1. անդամին կշիռն է  
 . . . . . — = 8  
 2 ինը՝ . . . . . —5  
 3 ինը՝ . . . . . — = 9  
 4 ինը . . . . . — 5  
 Այսօր ի թափ... — 5

Կցենք եւ երրորդ տունը

1. Որ հրեղինացն անմերձենալի՛
- Հուր աստուածութեանդ
- Ի հողեղէնս խոնարհեա՛լ
- Լոյսդ արփիական

Այսօր ի թափ... :

Վանկի հաշուով ասոր ալ 1. անդամը կը տեսնենք  
 . . . . . — = 9  
 2ինը . . . . . = 5  
 3ինը՝ . . . . . — = 7  
 4ինը . . . . . = 5

Յանկերգը նոյն:

Անդամատութիւնները, ինչպէս դիւրին է խելամտել, բնաւ կամածին քմածին չեն, այլ նոյնիսկ առաջնորդող ձայնի (բկ) տուած ուղղութեամբ են որոնց անբաժան յարակցութեամբ կը դաշնաւորին նաեւ իմաստները:

Արդ՝ կը տեսնենք որ համապատասխանող անդամները  
 Ա. քառեակի 1 տողին մէջ 6 ոտք կը թուեն,  
 Բ. ին մէջ 8,  
 Գ. ին մէջ 9.

Բայց այս անգուղաչափութիւնը իմաստի բերմամբն է միայն եւ գնացքի կանոնաւորութեան ամենեւին չստնաներ, երեքն ալ դարձեալ, թէեւ տարբեր միջոցաւ եւ ժամանակաւ, միեւնոյն առաջին հանդրուանին կը հասնին եւ զիրար կը գտնեն:

Նոյնը կ'ըսենք եւ երկրորդ անդամին համար որ  
 Ա. ին մէջ 5  
 Բ. ին մէջ 9  
 Գ. ին մէջ 7 վանկ կը թուէ:

2 եւ 4 անդամները ամենուն մէջ ալ նոյն են (5-5), իմաստը լիակատար լինելով:

Մայր զուգեակին վրայ չենք խօսիր, նա հասարակաց է, 5-5 ով ձեւացած:

Անենք ուրիշ օրինակ մը  
 Ա.

1. Որք զարգարեցի՛ն
2. Տընօրինաբա՛ր
3. Զիմաստս ա՛նեղին



4. Հաստատեալ յերկրի՝
9. Ըզ գիր կե՛նդա՛նի
0. Հովուել ըզ հօ՛ւ
7. Նոր Իսրա՛յ Է՛լի
8. Երգով քաղցրութեան հընչմա՛մբ
9. ՁԱստուած օ՛րհնէ՛սցո՛ւք:

Կրնայ ըսուիլ որ 5-5 չափու վրայ յօրինուած է այս աղ օրհնութիւնը՝ ի գովեստ թարգմանչաց, զի ա՛ն է ընդհանուր գընացքը կառավարողը, բայց, ինչպէս կը տեսնուի, ոչ հաւասար քայլերով միշտ: Սակայն եւ այնպէս համահանդիպութեան մէջ գուգակչոեալ եւ համապտշաճեալ են թէ՛ իբր ամանակ եւ թէ՛ իբր չափ:

1. ընդ 2. ի
3. » 5. ի
4. » 8. ի
6. » 7. ի

Ասոնց մէջ 6 ը եւ 4 ը ամանակի երկարութեան իրաւամբ կարգ առած են չարքին մէջ, կամ թէ ըսենք 8րդը = 4րդին, միգեղ չվանկով՝ իմաստի բերմամբ:

Մի եւ նոյն կաղապարի մէջ ձուլուած են նաեւ յաջորդ տուները.

Բ.

- |                       |     |   |     |
|-----------------------|-----|---|-----|
| 1. Որ զերկրաւո՛ր      | ... | — | = 4 |
| 2. Մեծութեան փառա՛ց   | ... | — | = 5 |
| 3. Խաւար կո՛ւ չե՛ցին  | ... | — | = 5 |
| 4. Ապաւինելով ի յո՛յս | ... | — | = 7 |
| 5. Անմահ փե՛ սա՛յ ին  | ... | — | = 5 |
| 6. Անճառ բանի՛ ն      | ... | — | = 4 |
| 7. Արժանի՛ Ե՛ղեն      | ... | — | = 5 |

Երգով քաղց. . .

Համեմատէ նոյնպէս անդամ առ անդամ հետեւեալ զկ մեծացուցէն.

Ա.

1. Ա՛ ստուածածին ամպ լո՛ւ սա՛ւ ւոր
2. Որ ըզ ցօ՛ զըն կենաց հեղեր յերկիր բանա՛ւ ւոր

3. Ե՛ւ զնախամօրն շիջուցեր պարտեացն ըզ հուր
- Անդադար ձայնի՛ւ զքեզ բարերանեմք  
Եւ հոգեւոր երգո՛վ մեծացուցանե՛մք:

Բ.

1. Տե՛ զի անտանելի՛ բա՛ նին
  2. Եւ երկի՛ ը վայրափա՛ կ յորում լոյսն ազանիցի
  3. Ե՛ւ, արեւելք արեգականն արդարութեան
- Անդադար եւայն. . .

Գ.

1. Ջքե՛զ կատարումըն մարդա՛րէ՛ից
  2. Կուսակա՛ն քո ծնընդեամբ որով բնութեանս քակտեցան օրէ՛նք
  3. Հրա՛ բուն սեռիցըն փոխադրեալ ի լուսաճեմ խորանսն
- Անդադար եւայն. . .

2. եւ 3. տողերուն արձականման երկարութիւնը տեսնելով գուցէ մտածուի որ աւելի լաւ է իբր հատած ընդունել զանոնք եւ անդամներու բաժնել, սակայն կամայականութիւն կը մտնէ յայնժամ եւ իմաստից սերտ կապակցութիւնը միշտ ալ թոյլատու չէ այդ փորձին: Լաւագոյն է բնականին մէջ պահել զանոնք եւ իբր անդամ ընդունել, որչափ ալ երկար լինին, քանզի այդ երկարութիւնը տուողը իմաստի անբաժանելի միութիւնն է զոր չենք կրնար տարանջատել: Արդէն անդամներուն այս անհաւասար գնացքին մէջ է այս չափական տեսակին յատկանիշը, բաւական է որ կայանները նոյն են՝ երաժշտական վարչութեան ենթարկեալ:

Նշանակելի է որ անդամոց այս անհաւասարութիւնն ալ մէն տեղ միեւնոյն կերպով անգուգակչիւ ազատութեամբ չէ. ո՛ր տեղ աւելի ո՛ր տեղ պակաս զգալի է եւ կան զէպքեր ալ որ ամենեւին համեմատելի եւ վերադրելի են, թէ՛ թիւ եւ թէ՛ եղանակ:

Ահա Աշխարհամարան Կիւրակէի Կանոնէն բկ. Ողորմեա մը որ հիանալի ախպ կը ներկայացնէ այս համաչափեալ նոյնութեան.

1. Իջեր, Տէ՛ր, եւ մա՛ր մնացար ի կուսէն  
Եւ գհողողէն բնութիւնս ազա՛ տեցեր ի մեղա՛ց:
2. Ելեր, Տէ՛ր, բեւե՛ սեցար ի խաչին,  
Ըզ մեռանիլ յանձն տուե՛ր կենդա՛ նատու մեռելո՛ց:



3. Եղար, Տէ՛ր, ի նո՛ր րափոր ի վիմի՛.

Եւ մատանեալ կընքեցա՛ր, զանձըդ կենաց աշխարհի՛:

4. Յարեար, Տէ՛ր,

աւե՛ր բեցեր ըզ դըժոխս,

Ի յերկիրն զս համբարձա՛ր

Եւ ը՛նդ աջմէ Հօր նըստար:

Փակցուր ամէն մէկ տունը իրարու վրայ, ոչ ուրեք կ'աւել-  
նայ կամ կը պակսի, նոյն տիպ եւ կաղապարը պիտի ելլէ:

Դարձեալ, Պէնտէկոստէի հինգերորդ աւուր բկ. Ողորմեայն

1. Իջեր, Տէ՛ր, ողո՛ր

մութեամբ քո յաշխարհ,

Եւ ըզ մեռեալ բընութի՛ւնս

Ի կեա՛նս վերափոխեցեր:

2. Ելեր, Տէ՛ր, առ Հա՛յր

Փառօք ի յերկիրնս

3. Եւ մըխիթարիչ առաքելո՛ցն առա՛

քեցեր սուրբ զՀոգիդ:

4. Բացեր, Տէ՛ր, այսօ՛ր

ըզ զանձդ երկնային

Եւ բաշխեցեր առատապէ՛ս պարգե՛ւս

աղքատ բընութեանս:

Սոյն միեւնոյն տիպի վրայ էր նախապէս յիշատակեալ Առա-  
քելոց ալ ճաշուն յալ

Որ սիրօ՛ղդ էք, եւայլն:

Բայց այս տիպը սովորականը չէ, հազիւ մի քանի այսպիսի  
գոհարիկներ ունինք, մնացեալ բոլոր շարականները, թուական-  
ներն ի բաց առնելով, անհամաչափ զուգակազմութեան վրայ կա-  
ռուցուած են, եղանակաւ միայն հատուածեալ եւ իմաստով ան-  
գամատեալ:

Բովանդակելով ուրեմն մինչեւ հիմա տրուած նմոյշները՝  
կը տեսնենք որ շարականաց արուեստը, ինչպէս ցուցուցինք,  
երկու որոշ սահմաններու մէջ կը յաճի, քուակաւն եւ կշռակաւն:  
Թուական անոնք որ քայլ եւ գնացք կը յայտնեն եւ մի յատուկ  
չափով կ'ընթանան. իսկ կշռական՝ անոնք որ թիւ եւ որոշ չափ  
չեն ճանչնար, այլ երաժշտական ուղղութեամբ եւ իմաստի ղե-

կով միայն կը կառավարուին, բայց ոչ անկարգ եւ անսանձ, այլ  
մի յատուկ կշռականութեամբ որ համեմատելի անդամները կը  
զուգադաշնէ եւ վարող եղանակի զօրութեամբ ի մէտ եւ ի կշիռ  
կը բերէ:

Սակայն արուեստին հնարաւէտութիւնն ա՛յնչափ է որ այս  
որոշ սահմաններուն մէջ ալ չմնար այլամերժ դձձութեամբ, մէկ  
դրութեան միայն կապուելով, այլ բազմազանութիւն կը մտցնէ  
ազատ թռիչքներ դործելով մէկէն միւսը եւ երկուքն ալ գեղար-  
ուեստօրէն զուգախառնելով եւ ընդելուզելով միեւնոյն քերթ-  
ուածին մէջ, ճիշտ ինչպէս արդի եւրոպական բանաստեղծու-  
թեանց շատերուն մէջ կը տեսնուի.

Օրինակ ըլլայ հետեւեալ 4-3 բկ Տէր յերկնիցը

Ա.

1. Այսօր հրեշտակք ի բարձնս
2. Ուրախանա՛ն ընդ մարդկան
3. Որք իջեա՛լ ի յերկնից
4. Տան զաւետի՛ս աշխարհի
5. Յընծացէ՛ք ա՛յսօր
6. Քրիստոս յարեալ ի մեռելո՛ց:

Բ.

1. Այսօր զուարթո՛ւնն ի վիմին
2. Խընկարերի՛ց սուրբ կանանցն
3. Փողէր ձայնի՛ւ ցընծութեամբ
4. Պատմել աշակերտա՛ցն ասելով
5. Յընծացէ՛ք ա՛յսօր
6. Քրիստոս յարեալ ի մեռելո՛ց:

Գ.

1. Այսօր վիմի՛ն հաւատոյ
2. Եւ Յօհաննո՛ւ սիրելոյ
3. Ընդ հակառա՛կս ընթացեալ
4. Ի գերեզման յարուցելոյն
5. Զոր տեսեա՛լ պատմէին
6. Քրիստոս յարեալ ի մեռելո՛ց:

Դ.

1. Այսօր եւ մե՛ք զուարճացեալք



2. Պայծառասցո՛ւք տօ՛նիւս
3. Ընդ հաշտութեա՛ն Աստուծոյ
4. Միմեանց արկցուք գիրկըս սիրով
5. Եւ միարա՛ն գոչեսցուք
6. Քրիստոս յարեալ ի մեռելո՛ց:

Մտադիր բաղդատէ հիմա այս չորս տուներն ալ տող առ տող, պիտի տեսնես որ նոյն չափ եւ կշիռ, նոյն չարժ եւ դադար, նոյն շեշտ եւ բուժ, միեւնոյն քանկաւ ի վրայ ձեւուած չորս համանման պատկերներ կը ներկայացնեն երկու տարբեր տիպէ, մին 4-3՝ միւսը 4-4, իւրաքանչիւրը իր համապատասխան տողերուն մէջ տիրական:

Սոյնպէս եւ գեղեցիկ զուգախառնութիւն է 2-5 ի եւ 5-5 ի, երրորդ կը ի Ազուհացից հետեւեալ բձ. Համբարձին

Ա.

1. Համբա՛ռ
2. նալով զա՛չս մեր
3. Կարդա՛մք
4. առ քեզ, մարդասէր,
5. Որ յահեղակերպ
6. Աթուրդ նըստիս:

Բ.

1. Ընդ հո՛
2. վանեալ աջոյ քո
3. պահեա՛
4. ըզմեզ բազմազութ
5. Որ յանմարմնական
6. Զօրացըզ գովին:

Գ.

1. Փա՛
2. ուրք քեզ, Աստուծո
3. Փառա՛
4. ւորեալ յաւիտեան
5. Փառք ամենազո՛ր
6. Տէրութեանըզ քո՛:

Դիտմամբ երկարեցինք օրինակները՝ աւելի բացայայտ ընծայելու համար նիւթը: Իմ համոզումս է թէ այս մտօք եւ ուղղութեամբ եւ եթ կարելի եւ բանաւոր է իմանալ եւ մեկնել շարականներու արուեստին մինչեւ ցարդ անհաս մնացած դադանիքը:

Ուրիշ ո՛րեւէ մեկնութիւն կամ վերլուծութիւն ինձ օտարոտի եւ իրականութեան անհամաձայն կը թուի:

\* \* \*

Վերի տողերը գրուած էին երբ պատահմամբ եւ բարեբախտաբար «Բազմավէպ»ի 1907 Յունիս թուոյն մէջ, մի եւ նոյն նիւթին վրայ հմտալից յօդուած մը աչքիս ինկաւ, Մեծ. Հ. Կ. Սահակեանէ ստորագրեալ, «Ազգային հին բանաստեղծութեան տաղաչափական դադանիքը» վերտառութեամբ:

Ուրախ եմ յայտարարելու որ հեղինակաւոր ձայն մի եւս կուզայ ոյժ տալ մեր ընդունած անդամական դրութեան որ անոր ալ հիմը կը կազմէ զոր եւ «ամանակեալ տաղաչափութիւն» կը կոչէ, իւրաքանչիւր անդամը մէկ մէկ ամանակ ընդունելով ըստ Մագիստրոսեան իմացման: Մենք սոյն բառը իւր հասարակ սովորական իմաստով առած ենք միշտ, իմա՛ տեւողութիւն ձայնի: Ասիկա խնդիր չէ, էականը դրութեան հասկացողութեան վրայ է: Այս մասին իրարմէ բաւական կը տարբերինք: Ըստ մեզ, Հ. Սահակեանը քողին մէկ ծայրը միայն վերցուցեր է, ամբողջ տեսարանը հոլանի եւ բացայայտ չէ, ի միտման մնացած մասեր կան որք պարզուած չեն որով եւ մասնակի կը մնայ աշխատութեան արժէքը: Հ. Բագրատունիին աւելի ակնարկելով իւր համեմատութեանց մէջ, կը ջանայ անոր ընդունած եւ քարոզած Հայկական չափերուն հետոյ պարագաները անդամական դրութեամբ լուսարանել:

Սա ինքնին արդէն յաջող փորձ մ'է դէպ յառաջ, բայց միակողմանի է եւ ոչ առհասարակ ամենուն պատշաճելի եւ ոչ ալ անդամատութիւնները հաստատուն եւ դրական կոուանի մը վրայ յեցած են, այլ, եթէ տեղ տեղ յարմարին ալ, շատ տեղեր խախտաւ եւ կամայական կը մնան, զի եղանակի տուած ուղղութիւնը եւ իմաստի պարտադիր պահանջը բաւական ի հաշիւ առնուած չեն եւ ոչ ալ չափու եւ կշռի մէջ զանազանութիւն յայտնուած է որ, ինչպէս տեսանք, շարականներու արուեստին գե-



բազոյն գեղեցկութիւններէն մին ինչ կազմէ:

Բացատրենք մի քանի օրինակներով.

Առնենք Ծննդեան դէպքը. «Խորհուրդ մեծ»ը զոր եւ ինքն Հ. Սահակեանը կը յիշէ եւ կ'անդամատէ նախ ըստ Բագրատունւոյ

Խորհուրդ մեծ  
եւ սքանչելի  
որ յայտն աւուր  
յայտնեցաւ:  
Հովիւքն երգեն  
ընդ հրեշտակս  
տան աւետիս  
աշխարհի:  
Ծընա՛ւ  
նոր արքայ  
ի Բեթլեհէմ  
քաղաքի  
Որդիք մարդկան  
օրհնեցէք  
զի վասն մեր  
մարմնացաւ:

Այս տողերը հայկական կանոնաւոր տաղաչափութեամբ կը գտնէ եւ կը յաւելու

Անբաւելին — երկնի եւ երկրի —  
ի խանձարուրս — պատեցաւ,  
Ոչ մեկնելով — ի հօրէ —  
ի սուրբ այրին — բազմեցաւ:

Բայց հոս դժուարութիւն մ'ընդ առաջ կ'ելլէ վերջնութեւն տեղի երկրորդ անգամը (երկնի եւ երկրի) 5 վանկէ կազմուած է որ զարմանալի կը թուի հեղինակին որ անշուշտ յօրինողի անձարտարութեանը վերադրելի չէ, կ'ըսէ:

Նոյն անկանոնութիւնը կը կրկնուի քիչ մը վարը  
Այսօր ցընձան երկինք ի վերուստ մեծապայծառ աւետեօք  
Եւ արարածք ամենայն զգեցան հանդերձ փրկելութեան:  
Ուր «երկինք ի վերուստ»ը զարձեւալ հնգավանկ է: Եւ աւելի  
վարը  
ի Հօրէ ծագեցար լուսաւորել զարարածս

Արդարութեան արեգակըն Տէր փառք քեզ:

Հոս ալ «արեգակըն Տէր»ը 5 վանկով կը խանդարէ տողը:

Արդ՝ ի՞նչպէս մեկնելու է այս խոտորումները Բագրատունեան չափերէն զոր կը բեկանեն:

Հ. Սահակեան ամառակ ի դրութեամբ կը լուծէ կնճիւղ որով իրաւ վանկաթիւր կը կորսնցնէ իւր կարեւորութիւնը բայց անդամատութիւնը կը մնայ միշտ կամայական:

Ի՞նչ իրաւացի փաստի վրայ յենլով, զ. օ., պարտաւոր ենք ըսել.

Ոչ մեկնելով | ի Հօրէ...

եւ ոչ թէ

Ոչ մեկնելով ի Հօրէ |

որ աւելի սերտ պիտի պահէր իմաստը: Նոյնպէս եւ

ի Հօրէ | ծագեցար |

եւ ոչ թէ

ի Հօրէ ծագեցար |

Ծարէ՛ հիմա նոյն տողերը մեր դրութեամբ, տես ի՞նչպէս ձայները կը նուազաւորուին եւ իմաստները հետեւականութիւն կ'առնեն

Խորհուրդ մե՛ծ եւ սքանչելի՛  
Որ յա՛յ ամ աւուր յայտնեցաւ  
Հովիւքն երգեն ընդ հրեշտակս  
Տան ա՛ւ ւետիս աշխարհի:  
Ծընա՛ւ նոր արքայ  
ի Բեթլեհէմ քաղաքի  
Որդիք մարդկան օրհնեցէք  
Զի վա՛ւ սըն մեր մարմնացաւ:  
Անբաւելին երկնի եւ երկրի  
ի Խա՛ն ձարուրս պատեցաւ  
Ոչ մեկնելով ի Հօրէ՛  
ի սո՛ւրբ այրին բազմեցա՛ւ:

Իւրաքանչիւր տունը 4 անգամէ բաղկացեալ, եւ թէեւ վանկերու հետ կապուած չէ. բայց եւ այնպէս զարմանալի է որ 7-7 թուելով յառաջ կ'երթայ գնացքը, երկու տեղ միայն օցտելով որ սակայն երաժշտական շեշտի տակ անդգալի կը մնայ:

Եւ այդ 7 թիւն ալ կրնանք թէ՛ 2-5 ընդունիլ, ինչպէս օրի-



նակները տեսանք եւ թէ՛ 4-3, զ. օ.

- 4-3. Խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի  
Որ յայսմ աւուր յայտնեցաւ  
Հովիւքն երգեն ընդ հրեշտակս  
Տան աւետիս աշխարհի
- կամ 2-5. Խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի  
Որ յայսմ աւուր յայտնեցաւ  
Հովիւքն երգեն ընդ հրեշտակս  
Տան աւետիս աշխարհի:  
Ծրնա՛ւ նոր արքա՛յ  
Ի Բե՛թ լեհեմ քաղաքի  
Որդի՛ք մարդկան օրհնեցէք  
Զի վա՛ սըն մեր մարմնացաւ:

Շարականի խաղերուն հետեւելով այս վերջին անդամատու-  
թիւնն աւելի պատշաճաւոր է:

Առնենք դարձեալ ուրիշ օրինակ մը, նորէն Հ. Սահակեանին  
ընտրածներէն. աւագ ուրբաթու բձ. օրհնութեան «Արծաթսի-  
րութեամբ» զոր Հ. Բաղրատունին 4-4-4-4 ին մէջ կը դասէ զոր  
եւ Հ. Ս. սկզբամբ ընդունելով հանդերձ խոտորումներ ի վեր  
կը հանէ որք մեկնելի չեն նոյն դրութեամբ որոյ ի դարման հե-  
տեւեալ անդամաբաշխութիւնը կ'առաջարկէ

1. Արծաթսիրութեամբըն | մոլեալ Յուդա | զիւր | ըզ  
մեծ վարդապետն
2. Ընդ երեսուն | արծաթոյ | Հըրէիցըն | մատնէր
3. Ընդ որում ես | համբուրեցից, | ասէ, | ըզ նա կալարուք
4. Ո՛վ համբոյր | նենգութեան | նըչան | եւ առիթ մահու:
5. Մերկացաւ | յինքենէ | զաստուածային | սուրբ հոգին
6. (Եւ)\* Ըզեցաւ | ըզ սատանայ | որպէս (զ\*) հանդերձ  
| արկաւ զիւրեաւ:

Բայց այս անդամատութիւնը արդարացնող պատճառ մը  
չեմ տեսներ, բացի տողերը քառանգամ բերելու մտադրութե-  
նէն: Իրականութեան մէջ սակայն այսպէս չէ. երաժշտական  
հանգամանքը կը պահանջէ մի ա՛յլ տրոհում, օրինակ.

1. Արծաթսիրութեամբըն մոլեալ Յուդա

\*Իմ գործածած Շար. իս մէջ այս տարերքը կան, մինչդեռ յառաջըն-  
րութեան մէջ դուրս ձգուած են, թերեւս զանցառութեամբ:

2. Զիւր ըզ մեծ ըզ վարդապետն
3. Ընդ երեսուն արծաթոյ
4. Հըրէիցըն մատնէր:
1. Ընդ որում ես համբուրեցից
2. Ասէ ըզ նա կալարուք,
3. Ո՛վ համբոյր նենգութեան նըչա՛ն
4. Եւ առիթ մահու:
1. Մերկացա՛ւ յինքենէ
2. զԱստուածային՝ սուրբ հոգին
3. Եւ ըզեցա՛ւ ըզ սատանայ
4. Որպէս զհանդերձ արկաւ զիւրեա՛ւ:

Առնենք մի այլ օրինակ աւագ օրհնութիւններէն Ստեփան-  
նոս Սիւնեցւոյն «Երգեսցուք»ը զոր այսպէս կը տրոհէ Հ. Ս. ը.

1. Երգեսցուք երգ նոր
2. Աստուծոյ փրկչին մերոյ
3. Որ փրկեացն ի թըշնամւոյն
4. Ծառայութենէ ըզ մեզ
5. Հըզօրն իւր կարողութեամբն
6. Եւ ապրեցոյց փառաւորեալըն՝ փառօք:
- Մենք սակայն պիտի կարգաւորէինք
1. Երգեսցուք երգ նոր — Աստուծոյ փրկչին մերոյ
2. Որ փրկեացն ի թըշնամւոյն — ծառայութենէ ըզ մեզ
3. Հըզօրն իւր կարողութեամբ
4. Եւ ապրեցոյց
5. Փառաւորեալըն փառօք:
- Եւ այլն:

Եւ այս անդամատութիւնը հրամայողը երաժշտական հարկն  
է. ան է որ թոյլ չտար կամայապէս դատել «երգ նոր»ը «երգես-  
ցուք»էն զի այս վերջինը երաժշտապէս բութ եւ անյարիր է եւ  
չարժեւու համար յենարանի մը կը կարօտի որ ձայնը իւր ծաւա-  
լը գտնէ եւ այս յենարանը յաջորդող «ե՛րգ նո՛ր»ն է:

Նոյնպէս եւ նոյն պատճառաւ չենք կրնար հետեւորդ տողին  
մէջ «Աստուծոյ» եւ «Փրկչին մերոյ» տարերքն անջատել եւ ու-  
րոյն անդամներ կազմել, քանզի «Աստուծոյ» եւ «Փրկչին» երա-  
ժշտաբար լուռ են եւ չեւոր «մերոյն» ստացականին վրայ է,  
եւ այս չեւոր ա՛յնչափ հզօր է որ նոյն իսկ յաջորդ յարաբերա-



կան նախադասութիւնը կը կառավարէ:

Նոյնպէս չենք կրնար «որ փըրկեացն»էն դատել «ի թըշնամ-  
ւոյն»ը, զի այս վերջնոյն վերջին վանկին վրայ է որ երաժշտա-  
կան շեշտը իւր բովանդակ ծանրութեամբ ինկած է եւ նախորդ  
հաշմ եւ կարկամ խումբը բարձած ընդ քարշ կը տանի, իւր սա-  
տին տակ ունենալով նաեւ բոլոր յաջորդ բութ անդամները որք  
քառանգի համար միայն գատուած են:

Իսկ վերջին հանգրուանին մէջ «եւ ապրեցոյց» անդամը  
խառնել յաջորդին հետ եւ 3 անգամ կամ ամանակ կազմելը պար-  
զապէս կամայական եռանգամ յանկերգ մը յօրինելու համար  
կ'երեւի. եթէ ոչ, բառը կրկնակի ամբակուռ շեշտերով այնքան  
հզօրապէս պաշտպանուած է որ պէտք չզգար, քալելու համար,  
ուրիշ նեցուկի. ինք իր մէջն ունի իւր շարժիչ մեքենայն (մօ-  
քօր): Պէտք է ինքնակաջ դատ անդամ մը լինի, ինչպէս երա-  
ժշտական հարկը եւ քերականական կապակցութիւնը կը պա-  
հանջեն որպէս զի մի սերտ միութիւն կազմեն հետագայ «փա-  
ռաւորեալուն փառօք»ի հետ:

Սոյնպէս իմացիր եւ միւս տուներուն համար ալ: Առնենք  
մի ուրիշ եւ վերջին օրինակ, հռչակաւոր «անձինք»ը զոր նախա-  
պէս ալ յիշատակած էինք: Իրաւամբ կը հերքէ Հ. Սահակեանը  
այս գոհար երգին Հայկական ըսուած տաղաչափութեան պատ-  
կանիւր, քանզի ոչինչ կայ անոր մէջ այս ենթադրութեան մա-  
զիւ չափ ոյժ տուող, ապա կուգայ այն եզրակացութեան թէ  
ամանակեալ արուեստիւ է անոր կազմը եւ ի վեր կը հանէ յօրին-  
ուածութիւն մը որ կը պատասխանէ առաջին երեք տողերու հա-  
մար 3 ամանակի, վերջին 2ի համար 2ի, եւ կը շարէ այսպէս.

Ա.

- |                   |                   |                      |
|-------------------|-------------------|----------------------|
| 1. Անձինք         | նըւիրեալք         | սիրոյն Քրիստոսի      |
| 2. Երկնաւոր       | նահատակք          | եւ կուսանք իմաստունք |
| 3. Ի պարծանքս ձեր | բարձրացեալ        | տօնէ                 |
| 4. Մայր Սիրն      | զըստերօքն իւրովք: |                      |

Բ.

- |                      |                    |                     |
|----------------------|--------------------|---------------------|
| 1. Բարբառք           | երկնաւորք          | լըցին զերկիր        |
| 2. Քանզի հոտ անուշից | բուրեցայք          | ի Քրիստոս           |
| 3. Ողջակէզք բանաւորք | եւ զոհք փըրկութեան | եւ<br>որոջք անարատք |

4. Ընծայեալք Աստուծոյ:

Գ.

1. Գեղեցկութիւնք մարմնաւոր պայծառութեան ձերոյ
2. Յիմարեցոյց ըզ թաղաւորն եւ պակեան հեթանոսք
3. Ի գեղ ըսքանչելի աստուածատուր կուսանաց տար-  
փացեալ զուարթունք
4. Ընդ մարդկան տօնեցին:

Դ.

1. Երկունք մահաբերք անիծիցըն՝ լուծան
2. Եւ Ադամ վերըստին աստուածակերպ ճոխանայ
3. Փոխանակ Եւայի զըստերք նորա մարտիրոսք եւ  
կուսանք
4. Ընծայեալք Աստուծոյ.

Եւային, Եւային:

Եւ կը յաւելու.

«Կարելի՞ է արդեօք այսքան գուգադիպութիւն, վերջին տո-  
ղերու երկու ամանակով ըլլալն յամենայն դէպս շատ որոշ  
է, եւ այս կուսանը ունենալէ վերջ՝ նախորդ տողերու երեք  
ամանակով ըլլալն ինքնին ի յայտ կուգայ»:

Կը ցաւիմ որ բնաւ եւ ոչ իւրիք համամիտ կրնամ ըլլալ արդոյ  
հեղինակին այս վստահ վճռականութեանը: Ընդհակառակն՝  
չէնքը ամբողջովին խախտու կ'երեւի ինձ եւ մտադրածին տիպի  
մը վրայ յերկրուած:

Նախ այնչափ ալ որոշ չէ թէ վերջին տողերը երկու եւ միայն  
երկու անգամով լինի. ի՞նչ կ'արդելու որ երեք չթուենք, եւ յե-  
տոյ տրամաբանական ի՞նչ կապակցութիւն կայ որ վերջին տո-  
ղերը երկանգամ լինելէ վերջ՝ նախորդները հարկաւորաբար ե-  
ռանգամ պարտին լինել:

Դարձեալ. տաղաչափական ո՞ր հարկը կ'ստիպէ զմեզ որ տո-  
ղերը երեք երեք անգամի բաժնենք, ո՞չ աւելի ոչ պակաս: Ինչո՞վ  
արդելուած ենք ըսելու, գ. օ.

Անձինք նըւիրեալք սիրոյն Քրիստոսի

Երկնաւոր նահատակք եւ կուսանք իմաստունք:

Կամ մի կուռ եւ լեցուն միակ անգամով

Անձինք նըւիրեալք սիրոյն Քրիստոսի

Երկնաւոր նահատակք եւ կուսանք իմաստունք եւն:



Քանի որ որոշ օրէնքի եւ պայմանի մը վրայ հիմնուած չէ, ամէն կարելիութեան բաց է դուռը:

Իրականութիւնը սակայն այս է որ ամանակի այս կամայա- կան խաղերուն հետ բնաւ գործ չունի այս քերթուածը, այլ ո- րոշ տիպի մը վրայ չափեալ ձեւեալ եռալանկ, քառանդամ, քա- ռատողեան կանոնաւոր տաղաչափութիւն մ'է, ինչպէս վերն ալ յիշեցինք:

Ընդունուած չափն է 12, բաժանեալ 2 հատածի եւ սա՝ երկերկու եռալանկ անդամներու

$$2 \times [(3+3) + (3+3)] = 12$$

Հիմը կը կազմէ ուրեմն 3ը որ երկու երկիցս կրկնեալ՝ կը յանգի 12ի, եւ այս ամէնը ա'յնչափ կանոնաւոր եւ անսայթաք որ հնար չէ ուրիշ ո'ր եւ է կերպարանք տալ առանց ներդաշնա- կութիւնը եղծանելու: Միայն մէ'կ պարագայ մը կայ յորում երբեմն, այլ ցանցառապէս, թեթեւ շեղում մը կը նշմարուի երբ հեղինակը կը տեսնէ որ եռաթիւ վանկաչափով իմաստը պիտի նեղուի, չվարանիր յայնժամ մէկ կամ երկու վանկ աւելի թուել անդամատական ազատութեամբ, ազատութիւն որ, ինչպէս տե- սանք, ամենուրեք քիչ շատ կը գտնուի. եւ որ թերութիւն չըլ- լալէ զատ առաւելութիւն մ'ալ է՝ անայլայլակ միօրինակու- թիւնը կոտրելով: Աւելի զգալի ընելու համար շարենք վերի տուները սոյն այս դրութեամբ.

Ա.

1. Անձի'նք | նըւիրեա' | լըք սիրո'յն | Քրիստոսի
2. Երկնաւո'ր | նահատակք | եւ կուսանք | իմաստունք
3. Ի պարծա' | նը' ս ձեր | բարձրացեա'լ | տո' նէ
4. Մայր Սիրոն | գըստերո' | քըն իւրովք:

Բ.

1. Բարբա'ռք | երկնաւո' | ըրք լըցի'ն | զե'րկիր
2. Քանգի հոտ | անուշից | բուրեցայք | ի Քրիստոս
3. Ողջակէ'զք | բանաւորք | ե'ւ զո'հք | փըրկութեան
4. Եւ որոջք | անարատք | ընծայեա'լք | Աստուծոյ:

Ե.

1. Երկունք | մահաբերք | անիծի' | ցըն լուծան
2. Եւ Ադամ | վերըստին | աստուածակերպ | ճոխանայ

3. Փոխանակ | Եւայի | դըստե' | ըրք նորա

4. Մարտիրոսք | եւ կուսանք | ընծայեալք | Աստուծոյ:

Է.

1. Է' | զարմացումն | եւ ի վե'ր | քան ըզ հրաչս
2. Խորհըրդոց | եւ բանից | հրեշտակաց | եւ մարդկան
3. Քանգի էնն. | Աստուած | ամենազօր | զօրութեամբն
4. Խոնարհեա'լ | տեսանէ'ր | ըզ հանգէ'ս | կուսանացն:

Եւային:

Այս երկու դրութեան մէջի տարբերութիւնը հասկնալու հա- մար լաւ եւ ուշադիր համեմատութիւն պէտք է: Յայնժամ պիտի տեսնուի թէ շատ բան, չըսենք բոլորը, կամայականութեան ձրգ- ուած է ամանակեալ ըսուածին մէջ եւ կցումներու՝ բաժանում- ներու, նոյն իսկ քերթողական գրչութեան մէջ արուեստական հնարքներ մտած են՝ յառաջագոյն պատրաստեալ կաղապարի յարմարցնելու համար: Այսպէս, գ. օ.

Ե. տան 1. տողին մէջ «անիծիցըն»ը բռնադատիչ հարկ մը չկար իւր յատկացեալ «երկունք»էն եւ ածական «մահաբերք»էն զատելու. կրնար անոնց հետ միանալով շատ լաւ անդամ մը կազ- մել, բայց յայնժամ անգամոց թիւը պիտի պակսէր եւ վերած- ուէր երկուքի եւ այս կանխահոգութիւնն է որ ստիպում դրած է անջատ ստանձին անգամ նկատելու գայն:

Ասոր պէս, շատ տեղեր կը տեսնենք որ բնագրին յայտնի դրած «ը»երը բոլորովին զեղչեալ են, խանգարելով քերթողին թէ՛ դիտումը եւ թէ՛ արուեստը: Օր.

Ա. տան 1. տողին մէջ, փոխանակ «նըւիրեալք»ի՝ «նուիր- եալք» կը կարդանք, մինչդեռ քերթողը այն «ը»ը յատուկ դրած է եռալանկ չափը ողջ պահելու համար:

Նոյն անպատեհութիւնը տեղի ունեցած կը տեսնենք նաեւ Բ. տան 1. տողին մէջ ուր «երկնաւորք»ը «երկնաւորք» դար- ձած է:

Նոյնն է Գ. տան 1. տողին 1. բառը «գեղեցկութիւնք» եւ Ե. տան «երկունք»ը որ «երկունք» եղած է:

Եւ նոյն տան 3. տողին «գըստերք»ը՝ «գըստերք»: Նոյն- պէս եւ այլ տեղեր: Մինչդեռ մեր իմացած արուեստով եւ դը- րութեամբ այս շեղումներու եւ այս բռնաբարումներու բնաւ տեղի չկայ, ամենայն ինչ իւր անսայթաք կանոնաւորութեան



մէջ է, օրէնքի՝ արուեստի եւ ճաշակի միայն հպատակելով:

Կը փակեմ հոս այս վերլուծութիւնը զոր պարտաւորաբար ըրի նիւթին կարեւորութեանը պատճառաւ, յարգանքս եւ համարումս նոյն մնալով հանդէպ բազմարդիւն հեղինակին որ կը յուսամ թէ աւելի գործակից պիտի տեսնէ ի մեզ քան հակառակորդ եւ ինք առաջինը պիտի լինի ընդունող մեր հայեացքները եթէ ճշմարիտ են, ինչպէս մեզ կը թուի, կամ հերքել զանոնք, եթէ չեն, եւ յայնժամ մենք իր կողմը կ'անցնինք անվերապահօրէն:\*

Բ.

Հիմա տեսնենք տաղերուն՝ Գանձերուն արուեստը: Ասոնց բանաստեղծական արժէքին վրայ արդէն խօսած ենք, հոս մի միայն չափաբերական տեսակէտով պիտի քննենք: Ասոնց արուեստը վերիններէն բաւական կը տարբերի եւ գուսանականին կը մօտենայ եւ չափերուն մէջ ալ աւելի զանազանութիւն կայ, հանդերձ թուական ազատութեամբ ըստ օրինակի շարականներու:

Արդ՝ ուշադիր աչքէ անցընելով ընդունուած տաղարանները հետեւեալ չափերը գտանք սովորաբար գործածուած.

Եռանգամ 5

|      |         |           |
|------|---------|-----------|
| էդ   | Աստուած | փառաց     |
| Եղեր | հաց     | կենաց     |
| Եւ   | ջուր    | ծարաւեաց: |

|      |            |        |
|------|------------|--------|
| Այս  | խորհուրդ   | լըցաւ  |
| Անդ  | գուշակեցաւ |        |
| Աստ  | կատարեցաւ: |        |
| Սիրտ | իմ         | սասանի |

\*Ափսո՛ս, հազար ափսո՛ս, լուց այժմ այս գեղանուագ խօսնակը, իր հետ տանելով բազում ամաց ամբարեալ հմտութիւն, ընկճելով անողորհ հարուածին տակ զարչելի թուրքին, Տրապիզոնի նահապօրակութիւն: Զէի կարծեր որ գործս դեռ լոյստեսած իւր եղերական մահը պիտի ողբայինք: Յարգանք իւր յիշատակին:

|        |         |      |
|--------|---------|------|
| Սարսափ | զիս     | ունի |
| Վասըն  | Յուդայի |      |

Երկանգամ 5-5

|                   |                   |
|-------------------|-------------------|
| ՅԱստուծոյ շինեալ  | քաղաք պատուական   |
| Յանկալի զուարթնոց | եւ որդւոց մարդկան |
| Ըզքեզ նորոգեաց    | Դաւիթ մեծ արքայն  |
| Սուրբ Երուսաղէմ   | քաղաքդ աննւման:   |

4-5

|               |                     |
|---------------|---------------------|
| Ի ժահահոտ     | վիրապէն ելեալ       |
| Զարքայն վարազ | բանիւ բըժըչկեալ     |
| Հովուապետին   | զքաջ հովիւն ընտրեալ |
| Լուսաւորիչ    | Հայոց առաքեալ:      |

4-4

|               |                |              |
|---------------|----------------|--------------|
| Այսօր ձայ     | նըն հայրական   |              |
| յերկնից իջեալ | հաճոյական      |              |
| Սիրեցելոյ     | Որդւոյ վրկայ   |              |
| Ա՛յ յորդորէ   | գետ յորդորէ    | գէտ յորդանան |
| Աւետաւոր      | ձայնիւ երգէր   |              |
| Մեծ կարապէ    | տըն Յովհաննէս: |              |

4-3

|               |              |
|---------------|--------------|
| Քրիստոս փառաց | թագաւոր      |
| Այսօր եկեալ   | յընծայումն   |
| Կատարելով     | նա զօրէնս    |
| Քառասնօրեայ   | գալըստեամբն: |

5-6

|                      |                       |
|----------------------|-----------------------|
| Մոգք յարեւելից       | ընծայարեք եղեն        |
| Զոսկին եւ զկընդրուկն | եւ զպատուական զըմունն |
| Այն թագաւորին        | այն նորածին փրկչին    |
| Զքեզ պըսակողին       | փառք յաւիտեանս, ամէն: |

6-5

|         |        |        |     |
|---------|--------|--------|-----|
| Անձն իմ | յամե   | նայն   | ժամ |
| Ի Տէր   | պարծես | ցի     |     |
| Լըւեալ  | գասքըն | հե     | զոց |
| Յոյժ ու | րախոս  | ցին    |     |
| Մեծ ա   | րարէք  | ընդ իս |     |



Ըզ սէր ամէ նի  
Եւ սուրբ անուն նորա  
Միշտ բարձր եղի ցի

3-3-3

Վըկայից հանգիսից հրաշալի  
Նեղութեանց հաղորդեալք Քրիստոսի  
Քաջաղէն ի մըրցմու նըս մարտի  
Եւ բարձեալ յուս ըզ խաչն Յիսուսի:

5-5-8-5

Անարատ տաճար  
Բարձրելոյն անճառ  
Գանձ անապական Մարիամ  
Դրախտ ծաղիօք լըցեալ:

3-4-4

Նորն Ադամ | հնոյն Ադամայ | որդիացաւ  
Ի կուսէն | աստուած եւ մարդ | նոր խառնեցաւ  
Երբակի | անճառապէս | յոյժ միացաւ  
Եւ բնութիւնն | երկաքանչիւր ոչ չփոթեցաւ:

7-8

Աւետիս մեծ խորհըրդով  
Սորհուրդ ծածկեալ մեզ յայտնեցաւ  
Աւետիս լոյս Հօր ծագեալ  
Ի ծոցածին էութենէ  
Աւետիս յայտնեալ Աստուած  
Ի հոգեղէն գոյացութիւնս  
Աւետիս առաքեցաւ  
Հրեշտակապետն Գաբրիէլ:

7-7

Ի լըծակցութիւն գործոյ  
Թումայի առաքելոյ  
Ի Հայք կատարել զընթացս  
Փոխան թաղէի լինել:

5-7

Արթունք զըւարթունք  
Բանին բանաւոր ծիծռունք  
Գարնան աւետիս

Դրախտին գոյն ըզգոյն ծաղկունք  
Եւ քաղցրաճաշակ  
Ձարմին զանազան մըրգունք:

7-5

Վեհից թագաւորն այսօր  
Փառօք մըտանէ  
Արեամբ կարմրագոյն ներկեալ  
Ձմարմինըն մաքուր:

4-4-4

Յանեղաւան | ըսնն ի Հօրէ | մեզ յայտնեցաւ  
Կամաւ Հօ՛ր | եւ սուրբ Հոգւոյն | մարմին զգեցաւ  
Ի Բեթլէհէմ | ի սուրբ Կուսէն | տըղայ ծընաւ  
Բոլոր ծընունդս | Ադամային | ուրախացաւ:

2-5

Այսօր | նորահրաշ տօնիւս  
Սընդամք | ճայնս առնեմք մանկունք  
Միմեանց | ծափս հարկանելով:

5-2

Աստ Եբրայեցւոց | մանկունք  
Ձերզ ըզ քրովբէիցն | առեալ  
Հեթանոսական | դասուց  
Տօնակից վեհիցն | եղեալ:

4-4-3

Ի գերեզման | յարուցելոյն | անմահին  
Այսօր գոչէր | հրեշտա՛կն | երկնային  
Յարեաւ Քրիստոս  
Ձարթեաւ Քրիստոս  
Ի լո՛յս  
Գերեզմանէն:

Պահապանքըն | զարհուրեցան | ի յահէն  
Քանդի ի կոյս | ի նորափոր | տապանէն  
Յարեաւ Քրիստոս

Առ սուրբ վիմին | նըստեալ գոչէր | հրաշալին  
Իւզարերքըն | քարոզելով | ծաղկէին



Յարեալ Քրիստոս

5-2

5-3

Բարբառ աւետեաց | ձայնիւ  
Գարբիէլ գոչէր | սըրբուհւոյն  
Առ քեզ առաքեմ | մաքուր  
Պատրաստեալ տեղի | տէրունւոյն:

5-2

4-4

Այսօր նոր արեւ | հարեալ  
Ի նորահրաշ | արեգակնէն  
Այսօր նոր շուշան | ծաղկեալ  
Ի նորատունկ | բուրաստանէն:  
Բովանդակելով ուրեմն թուեալ չափերը կը տեսնենք որ յա-  
ճախութեան կարգաւ գործածուածներն հետեւեալներն են.

5 յորմէ ունինք 76 շէնք

|                 |      |
|-----------------|------|
| 4-4 . . . . .   | 57 » |
| 4-5 . . . . .   | 54 » |
| 4-3 . . . . .   | 29 » |
| 5-6 . . . . .   | 21 » |
| 5-2 . . . . .   | 18 » |
| 7-5 . . . . .   | 6 »  |
| 4-4-4 . . . . . | 3 »  |
| 5-5 . . . . .   | 3 »  |
| 6-5 . . . . .   | 2 »  |
| 3-3-3 . . . . . | 2 »  |
| 5-5 . . . . .   | 2 »  |
| 8-5 . . . . .   | 2 »  |
| 3-4-4 . . . . . | 2 »  |
| 7-8 . . . . .   | 2 »  |
| 2-5 . . . . .   | 2 »  |
| 7-7 . . . . .   | 1 »  |

|                 |     |
|-----------------|-----|
| 5-7 . . . . .   | 1 » |
| 4-4-3 . . . . . | 1 » |
| 5-2 . . . . .   | 1 » |
| 5-3 . . . . .   | 1 » |
| 5-2 . . . . .   | 1 » |
| 4-4 . . . . .   | 1 » |

Գուցէ գտնուին աչքէ վրիպածներ ալ կամ այլ տաղարաննե-  
րուն մէջ որ ընդունուած չեն կամ գործածութենէ դադարած: Աս  
կը ցուցնէ մեզ թէ ո՛ր չափերն էին հին ճաշակին ախորժ ընծա-  
յողները: Ասոնց մէջ կան որ հիմա ալ գործածական են, զ. օ.

4-4

4-4-4

4-4-4-4

4-4-3

5-5

Էրբեմն ալ 6-5

Այս վերջին չափով են բոլոր Ֆիրդուսիի ստուար դիւցազ-  
ներգութիւնը (Շահնամէ) որմէ մի քանի դրուագ ալ մենք հայա-  
ցուցած էինք, մաս մը նոյն 6-5 եւ մաս մ'ալ 4-4-3 չափերով  
(տես մեր Շահնամակն):

\*  
\* \*



## ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

### ՆՈՐ ԱՐՈՒԵՍՏ ԵՒ ԹԵԼԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ

Այս նոր արուեստը պիտի սկզբնաւորենք յանգի մուտէն աս-  
դին, առանց ժամանակագրական կարգի հետեւելու: Բայց մի-  
այն յանգով չէ որ նոր դպրոցը կը զանազանի հինէն, այլ եւ չա-  
փերով, հատածներով, սեռերով, տեսակներով եւ այլ յօրին-  
ուածական շատ մը հանգամանքներով: Բացատրենք համառո-  
տակի:

Եւ նախ պէտք է ազդարարենք որ մեր նպատակը արուեստին  
լոկ պատմափիլիսոփայականն ընել չէ, հազիւ անցողակի պիտի  
չօչափենք այդ մասը, այլ արուեստին անստղիւտ կատարելու-  
թեանը համար ինչոր գործնականին մէջ կարելոր եւ անհրաժեշտ  
է՝ անոնք մանաւանդ ըստ կարի պարզել եւ աւանդել նպատակ  
դրած ենք:

Այս ուղղութեամբ, գիտենք, հինէն եւ նորէն մի քանի փոր-  
ձեր երեւցած են գրական հրապարակին վրայ, ուրախ ենք սա-  
կայն յայտարարելու որ բարեբախտաբար ոչ մին ի ձեռին ունինք  
որով պիտի կրնանք, առանց կանխակալ կաշկանդումներու, ա-  
ւելի ազատաբար եւ ինքնօրէն վարուիլ, իրականութեան վրայ  
միայն յենլով:

#### 1. ՁԱՓ

Ձափը, արդի իմաստով, տողի մը վանկերու թիւն է կամ թէ  
ըսենք գնացքին ոտնփոխը: Անով է որ ձայնական շարժումը  
քայլ առ քայլ կամ ոտն առ ոտն կը թաւալի յորմէ եւ առ մեզ  
պատշաճաւոր անունն՝ Ոտանաւոր:

Հիներուն քովը, տեսանք որ, այս վանկաշափը չկայ եւ բո-  
լոր շարականաց արուեստը անզուգահափ եւ անհաւասարակչիւ  
է եւ ամանակաւ եւ երաժշտական տարրեր պայմաններով վճար-  
եալ: Նոյնպէս եւ Յունաց եւ Հռովմայեցւոց մէջ ամանակն էր  
որ կուտար չափը, երկարելով աստ, սղելով անդ՝ վանկերուն  
տեւողութիւնը: Նոր ազգերու մէջ, ինչպէս եւ առ մեզ, բնակա-  
նէն երկարի սուղի գանազանութիւն չկայ. մեր ձայնաւորները

առհասարակ հաւասարագոր եւ կամ այնպէս ըմբռնուած են եւ  
դիտեալ վախճանին համեմատ պատահաբար կ'երկարին կամ կը  
սղին, մինչդեռ հին լեզուաց, իմա՝ Սանսկրիտի, Պարսկերէնի,  
Յունարէնի, Լատիներէնի եւ Արաբերէնի մէջ երկարի ու սուղի  
որոշ եւ խիստ զանազանութիւն կայ: Անոնց մէջ, եւ ըսենք նաեւ  
բնականէն ալ, եթէ լաւ ուշադիր լինինք, ա, ու, ի ձայները միշտ  
երկար են, իսկ միւսները սուղ: Այնպէս որ երկարները կրնան  
երբեմն սղել՝ երբ բեռ չկայ վրանին, այլ սուղերը երբեք կարող  
չեն երկարիլ՝ ո՛րչափ ալ բռնադատես:

Ձայնական այս հանգամանքը ա՛յնչափ մեծ դեր կը խաղայ  
արեւելեան տաղաչափութեան մէջ որ երաժշտական կերպարանք  
կ'առնէ խօսքը, եւ վանկերը, շարժումը տուող ձայնաւորին քա-  
նակին համեմատ, կը տարածին կամ կը սերտնան եւ կերպ կերպ  
վէտվէտումներ կ'ստանան: Այս է դարձեալ՝ որ շարժ եւ դադա-  
րը, ելը եւ էջը, յամբը եւ շոյտը կ'որոշէ խօսքին մէջ զոր արարը  
հարէֆեա՛ք եւ սիւֆուսա՛ք կը կոչէ: Շարժուն՝ ա, ի, ու ձայ-  
ներով յօդեալները. դադարուն՝ միւս ձայնաւորներով (է, էօ,  
իւ) կամ երկրարբաններով ձեւացածները:

Այս հիման վրայ շինուած են բոլոր այն ֆախլաքուններու  
սխառմը որ ծանօթ է արաբագիտաց որ եւ ոչ միայն չափեալ  
բանը այլ արձակն իսկ կը վարէ առողանութեան մէջ:

Կ'արժէ որ ասոր վրայ հատորներ գրուի, ինչպէս որ գըր-  
ուած են, այլ մեզ համար չէ, քանզի մենք մեր ձայնաւորներուն  
մէջ այդպիսի զանազանութիւն չունինք: Կարծողներ եղան որ  
մենք ալ ունեցեր ենք ժամանակին եւ յետոյ խափանած. — թե-  
րեւ — բայց ներկային մէջ այդպիսի բան չենք տեսներ: Շեշ-  
տերն են որ կ'որոշեն մեր ձայներուն ելեւէջը՝ տեւողութիւնը՝  
ոլորումները եւ մեր բառերը ի բնէ վերջաչեշտ են, թէպէտ եւ  
կրնայ շեշտը տեղափոխուիլ իմաստին եւ դիտման համեմատ:  
Ուստի եւ հայ բանաստեղծութիւն մը կարգացուած ատեն, նայե-  
լու է որ շեշտը հատածին միշտ վերջին կամ վերջնութիւն վանկին  
վրայ գրուի, եթէ մասնաւոր ակնարկութիւն մը չկայ այլապէս  
վարուելու:

Շեշտոլոր կ'ըսուի բառը՝ եթէ վերջին վանկին վրայ է շեշ-  
տը. յարաշեշտոլոր՝ եթէ վերջնութիւն վրայ է: Բայց այս զանա-  
զանութիւնք շատ կիրառութիւն չունին մեր մէջ. յունականի



Թարգմանութիւնք են աւելի: Նոյնպէս կարծեմ թէ «Խամ-  
բոյր» ըստածն ալ զոր առձեռն բառարանը «Հաւասար երկայ-  
նութեամբ երկալանկ բառ» կը մեկնէ՝ յունականին աւելի կը  
պատշաճի քան մեր բառերուն:

## 2. ՀԱՏԱԾ

Չափերը թէեւ վանկերու գումարովը կը տարորոշին, բայց  
գումարներուն բաշխումը մի եւ նոյն չըլլալուն՝ էական զանա-  
զանութիւն մը կը մտնէ մէջտեղ. այնպէս որ մի եւ նոյն գումարը  
տուող երկու տողեր, մի եւ նոյն չափին վերաբերելով հանդերձ,  
կրնան տարբեր քայլընթացք ունենալ եթէ հատածները տարբեր  
են:

Հատածը ձայնի այն սուղ հանգիստն (բոզ) է որ ընդհատ  
ընդհատ իյնալով կը դիւրէ արտասանութիւնը եւ քայլերուն  
կուտայ այն կոհակաւոր յետառաջութիւնը, այն պարաւոր ծրվի-  
ծրվանքը որ շարժումը կ'ոգեւորէ եւ կը համադաշնէ:

Օրինակ ըլլայ նախագոյն յիշուած տաղերգութիւններէն  
հետեւեալը.

Ի լրծակցութիւն գործոյ  
Թումայի առաքելոյ  
Ի Հայք կատարել զընթացս  
Փոխան Թադէի լինել:

Կրնանք այս քառեակը նախ այսպէս 7-7 ընդունիլ. բայց  
այս ձեւը շատ գործածական չէ, նոյնիսկ հնոց մէջ: Հազիւ մէկ  
այս օրինակը աչքիս զարկաւ զոր անվերածելի տեսայ մանր բա-  
ժանմանց: Սովորականը կտրատումն է եւ կտրատումը կրնայ  
ըլլալ երբեմն 2-5, երբեմն 5-2, երբեմն 4-3 եւ մերթ ալ 3-4:  
Նոր չափերուն մէջ յաճախեալը 4-3ն է:

Այսպէս իմա՛ եւ միւս չափերուն համար ալ: Զարգիւս ամե-  
նէն գործածականները կ'երեւին.

4-4-3ը  
5-5ը  
5-5-5ը  
4-4ը

կամ միայար, ծայրէ ի ծայր պահելով նոյնութիւնը, կամ փոխ  
ընդ փոխ՝ ալլազանելով չափերը տողէ տող կամ խումբէ խումբ:

Բայց ասոնք, որչափ ալ յաճախեալ, չեն սահմանափակեր սա-  
կայն չափական դրութիւնը. շատ ուրիշներ ալ կան ասոնցմէ  
դուրս որ աւելի կամ նուազ յաճախութեամբ կ'երեւին քերթողաց  
գրչին տակ եւ հաճելի բաղմազանութիւն մը կը բերեն տաղերու,  
մանաւանդ յորմէհետէ եւրոպական պէսպիսութիւնն ալ մուտ  
գտաւ եւ նոր եւ լայն ասպարէզ բացաւ չափերուն:

Նկատելի էական պայմանը այն է որ, ո՛ր կերպ կտրատում  
ալ ընդունուի տողի մը, պէտք է ա՛յնպէս պատշաճի որ թէ՛ ի-  
մաստը չարաչար յօշոտմամբ չչարչարուի, թէ՛ գնացքը չկասի  
եւ թէ՛ արտաբերութիւնը չդժուարանայ: Հոս է արուեստագէ-  
տին ճարտարութիւնը:

Արեւելեայ մէջ ուր երկարի սուղի զանազանութիւնը կայ,  
անդամատութիւնը ինքնին դիւրացած է ամանակի տեւողու-  
թեամբ պարզապէս եւ եթէ երբեմն իմաստը առ կախ ալ կը մ-  
նայ՝ աննշմար կ'անցնի եւ մինչեւ իսկ հաճելի ալ կը դառնայ,  
մինչ հայերէնի մէջ ուր սուր եւ բութ շեշտերն են միայն ընդ-  
հանուր գնացքը վարողները, իմաստը մեծապէս կը վտանգի եւ  
ներդաշնակութիւնը կը տուժէ վանկերու անբնական անշատում-  
ներէն: Շատ վարպետ գրիչներն անգամ տեղի տուած են երբեմն  
այս բռնի բաժանումներուն, բայց այնպիսի ճարտարութեամբ  
որ շատ զգալի եղած չէ:

Աւելի լաւ է սակայն, որչափ հնար է, զգուշանալ այսպիսի  
տրոհումներէ. ո՛րչափ աւելի ամփոփ եւ անհատ պահուին ի-  
մաստները՝ ա՛յնչափ բնական եւ հաճոյալի կ'ըլլայ արդիւնքը:

Աւելի զգալի ընելու համար այս կարեւոր կէտը, գնենք մի  
քանի օրինակներ, զգայնութիւններ չվիրաւորելու համար՝ մեր  
իսկ կերտածներէն.

Դառն բաժա | կը գերութեան | դու ի Բաբի | լոն Իսրայէլ,  
Քամեցիր ցը | մըրուր Եօթ-ա | նասում ամ.

Ինչպէս կը տեսնուի, ծայրէ ի ծայր խալ, տգեղ եւ անբը-  
նական են այս բաշխումները:

Փոխէ հիմա կարգը, ամենեւին նոյն պահելով անդամները.  
Դու գերութեան | դառն բաժակն | ի Բաբիլոն | Իսրայէլ,  
Եօթանասուն | ամ ցը մըրուր | քամեցիր:

Բաղդատէ հիմա տե՛ս ի՛նչպէս իմաստները լի եւ ամփոփ,  
անցումները սահուն եւ ծորուն եւ գնացքն անխոչ եւ անսայթաք



կը թաւալի երկրորդին մէջ, մինչ առաջինը յամենայնի կը կա-  
ղայ: Դարձեալ սա տողը.

Յիմար է ով | որ կ'ըսէ կեան | քը գիտեմ

Դարձուր այլապէս եւ ըսէ՝

Յիմար ով որ | ըսաւ կեանքը | գիտեմ ես

Իսկոյն կը շտկուի խեղուիթիւնը եւ գեղեցիկ պատկեր մը  
կ'ելլէ:

### 3. ԱՌԿԱՆ ՏՈՂԱՆՑ

Վերնոյն շարունակութիւնն է առ ալ, միայն թէ տողերուն  
ծայրը կը պատահի եւ փոխանակ վանկերու՝ բառերը կը բաժա-  
նէ իրարմէ բռնաբար խախտելով բնական աղերսները: Այսպէ-  
սով յատկացուցիչը կը բաժնուի իւր յատկացեալէն, ածականը՝  
իւր գոյականէն, բայը՝ իւր խնդիրէն, եւայլն, եւայլն, մինչեւ  
որ նախընթաց տողին վերջին բառին առկա իմաստը երկրորդ  
տողին առաջին բառով կամ բառերով լրանայ:

Հին արուեստի մէջ, առ Յոյնս եւ առ Հռովմայեցիս, շատ  
կը հանդիպինք այս տողազանցութեանց եւ նորերուն մէջ ալ բո-  
լորովին վտարեալ չէ եւ տեղ կայ որ պարտաւորիչ ալ կը դառ-  
նայ, այլ այնքան ալ յաճախեալ չէ հիմա, իսկ Արեւելեայց մէջ  
գուն ուրեք կը տեսնուի: Իրաւ է, արտասանողին հնարամտու-  
թիւնը շատ կը սատարէ անզգալի դարձնել այս կախակայումնե-  
րը, պատշաճապէս յարելով գէնին նախընթացին, բայց եւ այն-  
պէս իմաստի լրման ակնկալութիւնը միշտ տանջանք է հոգւոյն:  
Կատարելութիւնը կը պահանջէ որ կարելի եղածին չափ ողջ եւ  
ամփոփ գան իմաստները, առանց յոգնեցուցիչ անցումներու՝  
կախումներու, մանաւանդ երբ կախեալ յետագայ բառերը մեր  
անտանելի «մը»ն է, օր.

. . . . .  
մը . . . . .

### 4. ԹԻԻ ԵՒ ԿՇԻՌ

Ասով տողի մը վանկերուն կամ ոտքերուն համարողական  
արժէքը չպիտի հասկնանք, այլ այն ալճեպրական նժարադրու-  
թիւնը որ աջ եւ ձախ երկու տարբեր այլ հանգիտագօր քանակու-

թիւները կը հաւասարակշռէ: Ասոր օրինակը կուտայ մեզ նախ-  
նեաց մէջ Նարեկացին որոյ աղօթքներուն մեծ մասը թուով եւ  
կշռով են.

Ընկալ քաղցրութեամբ,  
Տէր Աստուած հըղօր,  
Զգառնացողիս զաղաչանս.  
Մատի՛ր դըթութեամբ  
Առ պատկառեալըս դիմօք  
Փարատեա՛, ամենապարգեւ  
          զամօթական տըխրութիւնս.  
Բա՛րձ յինէն, ո՛ղորմած,  
          զանքերելի ծանրութիւնս  
Անջըրպետեա՛, հնա՛րաւոր,  
          Ըզ մահացու կըրթութիւնս,  
Աւարեա՛, մի՛շտ յաղթող,  
          Ըզ խարողին հաճութիւնս.  
Եւն., եւն.:

Նորերէն ալ հետեւողներ կան այս կշռական ձեւին.

Տիպար նմոյշ մ'է «Մշակ»ի 1915—թ. 264ի մէջ, ողբացեալ  
Կարապետ եպ.ի մահուան առթիւ զետեղուած հետեւեալ կշռա-  
ւոր արձակ բանը.

«Հայոց աշխարհում,  
անապատի պէս  
մի լայն դաշտի մէջ,  
ցաք-ցըրիւ ընկած  
ազգատ թրփերից  
փոքրիկ տուններից  
բարձր, շատ բարձր  
հըսկայի նըման  
կաղնին էր կանգնած,  
հոյակապ, փարթամ.  
Յանկարծ մոլեգին  
յուզվում է Հիւսիս,  
մըռնչում, շաչում  
կատաղի քամին.  
մըռայլ մութ ամպեր



սարերի նըման  
ծանր, յամբաքայ  
խրար են գալիս,  
կուրծք կըրծքի տալիս\*:  
ենն.:

Մեր, արեւմտեայց մէջ ալ, ինձ ծանօթներէն՝ Շահան Նաթալին կը տեսնեմ որ կը մշակէ այս սեռը յաջողապէս:

Կան ուրիշներէն ալ աշտպիսի հատուածներ զորս ձեռքի տակ չունիմ: Ինչպէս կը տեսնուի, արձակ ձեւի տակ տաղաչափութեան աւելի կը մօտենայ այս տեսակը եւ հին կշռաւորին կը պատասխանէ:

Կայ մի ուրիշ տեսակ կշռականութիւն ալ որ արձակի յատուկ է եւ ո՛ր եւ է ծանօթ չափի չգար, այլ դարձեալ տեսակ մը չափ եւ կշիռ է զոր վարպետ գրողը գիտէ՝ կ'զգայ եւ կը դնէ յարմար եւ պատշաճ տեղը: Ընթերցողը, եթէ հմուտ չէ՝ չնշմարեր, բայց ձայնին տեղ տեղ առած ալիքներէն եւ վայելած հանգիստներէն գոհ կը մնայ: Թիւն է այս արդիւնքը յառաջ բերողը, ոչ թուաբանական՝ այլ կշռական թիւը (փոնտէրէշն): Ակադեմական գրուածքներու, մեծավայելուչ ճառերու եւ ամէն ծանր եւ հանդիսաւոր նիւթերու մէջ մանաւանդ զգալի կերպով աչքի կը զարնէ խօսքին կշռաւորութիւնը: Պօսիւէքի հանդիսաւորութեան, Ֆեմեխնի ճոխաձեմ գնացքին եւ առհասարակ բոլոր ծանր բեմբասացներու՝ ատենախօսներու յաջողութեան գաղտնիքներէն մին ալ այս է:

Ի՞նչ է ըստ ինքեան այս թուականութիւնը որ կը տարբերի բուն արուեստական չափականութենէ: Դժուար է բացատրելը, քանզի որոշ օրէնքի մը տակ չէ, խօսողին կամ գրողին ճաշակէն եւ իմացողութեան չափէն կախում ունի: Ընդհանրապէս կրնայ ըսուիլ որ իմաստին պահանջմանը համեմատ նախադասութեանց տրուած մասնաւոր գնացքն է որ տեսակ մը կշռականութիւն կը դնէ խօսքերուն մէջ, արագ կամ դանդաղ, սուր կամ մեղմ, սուղ կամ երկար: Կ'զգաս որ այսինչ բազմավանկ բառը իւր տեղը չէ եւ ծանրութիւն եւ յապաղում կը բերէ ընթացքին, մինչ իմաստը կայթ եւ կայտիւ կը պահանջէ. կամ թէ ասոր հակառակը, կարճ

\*Շատ տեղ «ը»-երը մենք յայտնի գրինք կշռականութիւնն աւելի ըզգացնելու համար:

եւ կտրուկ բառ մը անդէպ է երբ իմաստը հանդիսաւորութիւն եւ ճոխութիւն կը պահանջէ եւ դու ինքզ կ'զգաս որ ընդհատումը յանկարծական է եւ դեռ խօսքը բան մը կ'սպասէր:

## 5. ՍԵՌ

Ասով կ'իմանամ նիւթին համեմատ չափերուն ընտրութիւնը, քանզի ամէն չափ ամէն նիւթի անխտրաբար չի գար. կան որ բարձր եւ խրոխտ կիրքեր արտայայտելու կը պատշաճին, կան որ մեղմ եւ ողորմ, կան ալ որ սաստ եւ եռանդ կը շնչեն: Կրից այս զանազան յուզմանց եւ շարժման համեմատ սեռերն ալ տարբեր դասակարգերու բաժնուած են, իւրաքանչիւրն իրեն համապատասխանող չափերով եւ պայմաններով: Ա՛յլ է դիւցազներգականը, ա՛յլ է ողբերգականը, ա՛յլ՝ աղերսականը, ա՛յլ՝ օրհներգականը, ա՛յլ՝ մարտականը, ա՛յլ՝ պարերգականը եւ ա՛յլ դեռ անթիւ փոքր շարժականները:

Ասոնց վրայ կատարեալ տեղեկութիւն կուտայ Պուալօ հռչակաւոր գաղղիացի բանաստեղծը զոր նոր ի հայ հանեցինք, ի վայելումն հայ բանասիրաց: Մեր մէջ շատ զանազանուած եւ սահմանադրուած չեն. միայն Հ. Ա. Բաղրատունին է որ հին արուեստի նմանողութեամբ 2 (4+4) չափով իւր «Հայկ Դիւցազն» երկարաչուն քերթուածը յօրինեց որուն ապա եւ այլք հետեւեցան, Հ. Ե. Հիւրմիւզ «Բուրատուն»ին, եւ Հայոց անմահանուն Հայրիկն իւր կրկին «Հրաւիրակ»ներուն մէջ, ենն.:

Մնացած սեռերուն մէջ կատարեալ ազատութիւն է. կամ իւր նախասիրականին կը հետեւի քերթողը կամ եւրոպական տիպի մը, երկուքն ալ թէեւ միապէս յարգելի:

## 6. ՅԱՆԳ

Յանգը, ինչպէս վերեւ ըսինք, արեւելեան պայման մ'է որ Արարացոց ծանօթութեան հետ մտաւ մեր մէջ ալ եւ որոյ գըլխաւոր ներկայացուցիչները եղած են Նարեկացին, Մաղիստրոսը եւ մանաւանդ Շնորհալին: Թեր ու դէմ շատ բաներ ըսուեցաւ այս մասին. ոմանք պնդագոյնս հակառակեցան՝ աւելորդ կապանք սեպելով զայն եւ արգելք՝ մտքի ազատ թռիչքներու, մինչ այլք նոր եւ յանկուցիչ զարդ մը տեսան անոր մէջ եւ մտադիր յա-



րեցան անոր մշակմանը: Այնպէս որ նոր լեզուներու բոլորին մէջ այսօր ծայրէ ի ծայր յանգն է տիրող իշխողը, գաղղիականին մէջ ի մասնաւորի՝ ա'յնքան մարմնաւորած է տաղաչափութեան հետ որ դժուար է բանաստեղծութիւն մը երեւակայել այն լեզուով՝ առանց յանգի:

Հակառակողաց առարկութիւնը վայրապար չէ, իրաւ է որ յանգը կաշկանդիչ կապանք մ'է որ հեղինակին մտքին ուղղութիւնը կը բռնադատէ շատ անգամ փոխել, ազատ սլացքը արգիլել եւ նմանաձայնութեան հարկ մը պարտադրելով՝ նոր նեղութիւններ եւ տաքնապններ կ'աւելցնէ քերթողին:

Բայց ճշմարիտ է նաեւ միւս կողմէն որ եթէ յաղթողապէս հարթութիւն այս դժուարութիւնները եւ յաջողի քերթողը, առանց իմաստները զոհելու կամ կարգէն շեղելու, երկու կամ աւելի անգամ ունկը բաղխել միեւնոյն հնչմամբ, տեսակ մ'ախորժ եւ հեշտանք կը ծնի հոգւոյն մէջ եւ այս հաճոյքը ա'յնքան աւելի խոր եւ զմայլական կը դառնայ ո'րքան աւելի զգացուի արուեստագէտին ճարտարութիւնը այդ դժուարութեանց յաղթելու:

Այս եւ մի'այն այս պայմանաւ յանգը շնորհ՝ փայլ եւ զեղ կուտայ բանաստեղծութեան եւ ախորժալուր կ'ընծայէ զայն: Իսկ նթէ՛ յանճահս, յանդէպս եւ յանպէտս եկած փակած է տողին ծայրը եւ կրնայ նետուիլ առանց իմաստը խանդարելու կամ այլալեւու, այնպիսի յանգը արատ է ամբողջ քերթուածին եւ խաղութեան վճիռը՝ քերթողին: Միտքն է որ պէտք է վարէ յանգը եւ ոչ թէ յանգը հրամայէ մտքին:

«Յանգը գերի մ'է որ պէտք է հնազանդի» ըսած է Պուալլօ մեծ վարպետը:

Գիտեմ որ շատ դժուար է այս պայմանին հաւատարիմ մընալը, մանաւանդ սկսնակներու համար որ միշտ հակամէտ են հիմը (ֆօնտ) ձեւին (ֆօրմ) զոհելու, բայց ի'նչ օգուտ որ ուրիշ ճամբայ չկայ կատարելութեան հասնելու, պէտք է զոհել սորվիլ՝ բնականութիւնը պահելու համար:

Մեծ քերթողներուն գործերը կարգացած ատենդ ա'յնպիսի դիւրութեան եւ անճիգ եւ անբռնադրօս բնականութեան առջեւ կը գտնես ինքզինքդ որ անկարելի կը թուի քեզ որ տարբեր կերպով ըսուէր ինչ որ ըսուած է՝ եւ կը փորձուիս անգամ կարծելու թէ դու ինքդ ալ կարող ես նոյնը եւ նոյն կերպով ըսելու: Բայց փոր-

ձէ՛ ու տե՛ս: Հոս է ահա արուեստագէտին գերազանցութիւնը: Թող երբէք կատարելութեան չթեկնած է այն որ չգիտեր բնական գրել:

Յանգի այս ընդհանուր ծանօթութենէն ետքը, անցնինք հիմա այն պայմաններուն որովք անբասիր կը յօրինուի նա:

1. Յանկալի է որ յանգը, որչափ հնար է, ճոխ լինի, այսինքն ոչ թէ միայն վերջին գիրը՝ այլ եւ ամբողջ վանկը եւ մէկէն ալ աւելի վանկեր համաձայնութիւն կազմեն: Մի'նակ մէկ գրի կապուած արուգ եւ նիհար յանգերը շատ գրաւիչ չեն. գեղասէր միտքը աւելին կը պահանջէ. ո'րչափ լեցուն եւ ակադճուն լինի յանգը, ա'յնչափ աւելի կը լինի բերկրանքը: Վիկտոր Հիւկոյի գերազանցութիւններէն մին ալ իւր յանգերուն ճոխութիւնը համարուած է: Բայց գիտնալու է որ ասոր ալ ծայրագոյն հետամտութիւնը լրջութիւնը կը բառնայ եւ տղայական ճգունքի կերպարանք կ'առնէ: Յանգը ինքնին բնականէն գալ եւ գտնելու է իւր տեղը, առանց ճիգի դոյզն նշմարանքի: Եթէ ճիգի (րբշրշ) ո'ր եւ է հետք տեսնուի յանգի վրայ՝ գիտցիր որ արդէն իսկ կորուսած է նա իւր շնորհը, որչափ ճոխ ալ լինի:

Պուալլօ այս մասին գեղցեիկ խրատներ կուտայ: Լեզուին հմտութիւնը եւ չափաբերական վարժութիւնը մեծապէս կը ստատարեն յանգերու ընտրութեան. բայց ինչպէս ըսինք, յանգը պէտք է միշտ հպատակ գերին մէջ մնայ. տիրողը՝ խորհուրդը եւ իմաստը պէտք է լինի: Լաւագոյն է զոհել յանգը քան իմաստը, եթէ կը տեսնես որ անհաշտութիւն կայ:

Հիները շատ մտադիր չէին այս յանգական ճոխութեան. կրնամ իսկ ըսել թէ մեր օրերուն միայն զարգացաւ այս ճաշակը եւրոպական հետեւողութեամբ: Հին տաղաչափութիւնը առ հասարակ վերջին գրով զոհացած է. Շնորհալիին Յիսուս Որդին ծայրէ ի ծայր այս աղքատիկ դրութեամբ կ'ընթանայ:

2. Յանգերու համանմանութիւնը անպատճառ տառերու նոյնութիւն չպարտադրեր. խնդիրը ձայնի եւ ականջի վրայ դառնալով՝ հանգիտութիւնը կատարեալ կը սեպուի եթէ նոյն ձայները բաղխեն ականջը, հոգ չէ թէ տարբերին տարբերքը:

Այսպէս, հայերէնի մէջ շատ քաջ կը լծակցին

բ, պ, փ,                      գ, կ, ք,                      դ, թ, տ,                      զ, ս, ժ, չ



ծ, ձ, ց      ճ, չ, ջ      ա, բ      վ, լ, ֆ  
 ո, ոհ, ոյ, ով, օ      իւ, (իու)      ոյ, (ույ) ու\*

Ուստի հաւասարապէս օրինաւոր են

գանչ, լանջ, մանանչ, դողանջ, խորդ, խորք, հորք, յորդ  
 որդ, որք, ամառ, համար,  
 եւս եւ արհամարհ, աշխարհ, խոնարհ, քանզի «հ»-ին ձայնը կը  
 քողարկի արտասանութեան մէջ: Նոյնպէս օրինաւոր կը համար-  
 ուին տըխրօրէն—անօրէնն, ոլոր—անդորր, եւ այլ այսպիսիք:

3. Հիներուն քով տեսակ մը հնարք ալ կ'երեւի, թէ եւ շատ  
 քիչ գործածուած ուր երկու բառեր կրնան յանդ կազմել եթէ  
 նախընթացին պակասած վերջին տառը հետեւեալ տողը սկսող բա-  
 ռին առաջին գիրն է.

Օրինակ (մերակերտ)

Տե՛ս Արովեանն աւաւի

Կ'երգէ իւր քաջ Աղասի:

Մեսրոպ ի Հայ աշխարհի

Կանգնեց կոթող չնաշխարհիկ:

Ուր առաջնոյն պակասող «կ»-ը երկրորդէն լրանալով թէ՛ բա-  
 ռերը կ'ողջանան եւ թէ՛ յանգերը կը նոյնանան: Սակայն ասոր  
 կիրառութիւնը շատ գեղուշալի է եւ հազիւ ի բացառիկ դէպս, ա-  
 ռանց որոյ՝ գործը լւր լրջութիւնը կը կորսնցնէ:

4. Կան տեսակ մը յանգեր ալ որ ետքերս բաւական գործած-  
 ուիլ սկսան եւ որ սակայն չեղումներ են աւելի քան ուղղակի զի-  
 րար շօշափող եզրեր, ինչպէս

ուրծ (մազապուրծ)

եւ ուց (մօր սիրուց)

ինչպէս ըսուած էր տեղ մը:

Նոյնպէս եւ . . . մրմունջ

. . . անուրջ

. . . անանց

. . . դէմ դիմաց

Իրաւ է գլխաւոր հնչական տառը շաչեցնելով՝ մէկ աստիճան  
 նմանաձայնութիւն յառաջ կը բերուի, բայց միշտ պիտակ է եւ  
 հեղինակին տագնապը կը յայտնէ:

\*Ինչպէս հիւս—բոյս, ձիւն—գոյն, ուր—յոյր—կիւր եւայլն: Սակայն երկ-  
 րորդաբար ընդունուելու են այս տեսակ յանգերը եւ միշտ առ հարկէ:

5. Ուրիշ գեղծում մ'ալ նոյնահոլով յանգերու յաճախութիւ-  
 նըն է զոր այնչափ անտարբերաբար չափազանցած են նախնիք,  
 այլ որ խառնի խոտելի և խորշելի է այժմ, զի ի՞նչ աւելի դիւրա-  
 գոյն է քան իրարու ետեւէ շարել քղթի, գործի, գաւառի, քա-  
 ղափի, եւայլն, կամ կուգայի, կ'երթայի, կը մստէի, կ'ուտէի,  
 եւայլն, կամ գործեցի, գրեցի, սիրեցի, եւայլն, եւայլն, որք  
 յանհունս կրնան երկարել, ուր ոչ վարպետութիւն կայ, ոչ հնարք  
 եւ ոչ հաճոյք:

Այս ստեղծանքէն բոլորովին ազատ է սակայն այն հոլովը որ  
 իր հոլովակերտ վերջին գրին վրայ չիյնար յանգին ոյժը, այլ  
 ամբողջ լեցուն վանկ կամ վանկեր են որ կը լծակցին: Այսպէս,  
 զօօ. շատ գեղեցիկ եւ օրինաւոր յանգ կը կազմեն

խաւարի

յաւարի

տուարի

տաղաւարի

քանզի գրեթէ ամբողջ բառն է յանգը տուողը: Ասով հանդերձ,  
 քանի որ միեւնոյն հոլովի կրկնութիւն կայ, յանձնարարելի է  
 չյաճախել: Եթէ սակայն նշանակութեամբ տարբերին ձայնե-  
 րը, շատ աւելի հաճոյական կը դառնայ պէսպիսութիւնը եւ աւե-  
 լի կը գնահատուի գիւտը, օր.

խաւարի . (հոլովեալ)

կը խաւարի (բայ)

Արի (քաջ)

Արի' (ե'լ)

Առի

Բարի

Բառի եւայլն:

6. Ներելի չէ երբէք մի եւ նոյն բառը կրկնելով յանգ կազ-  
 մել, բացի այն պարագայէն երբ տարբեր իմաստով առնուին,  
 ինչպէս.

շուֆ — հովանի

շուֆ — փառք

Ակն — աչք

Ակն — պատուական քար

Ակն — աղբերակն



զի այս գէպերուն մէջ երկու կամ աւելի տարրեր բառեր կը նկատուին եւ ոչ նոյն:

7. Տեսակ մը յանգաւորութիւն ալ կայ որ տողին ծայրը չգտնուիր՝ այլ մի քանի քայլ առաջ, եւ իրմէ ետքը եկող բառը կամ խումբը ամէն տողի մէջ նոյնութեամբ կրկնուելով՝ անիրազեկներուն տեղի կուտայ կարծելու թէ յանգ բնաւ չկայ:

Ընդհակառակն՝ կայ, եւ իւր տեսակին մէջ շատ գեղեցիկ տիպ մը կը ներկայացնէ այս յօրինուածքը: Դնենք նմանողաբար օրինակ մը մեզմէ.

Դարուց երկար թմբորութենէն  
զարթի՛ր, ո՛վ Մայր Հայաստան,  
Հառաչանքներդ ու ողբ ու կոծ  
վա՛ր դիր, ո՛վ Մայր Հայաստան,  
Շառագունեց ահա՝ ղեւելք  
արշալոյսի ծագն է մօտ  
Սըրբէ՛ աչերդ այսուհետեւ  
կայթի՛ր, ո՛վ Մայր Հայաստան:  
կամ

Թէ ի՛նչ անարգ ու ծանր է լուծն օտարին,  
Մեծ ազգասէր դու Մովսէսին հարց, ուսիր.  
Ինչո՞ւ լոեց հոգեպինդ լար քընարին,  
Ե՛րթ Բաբելոն խեղճ տարագրին հա՛րց, ուսիր.  
Թէ ի՛նչ է բուն թուրքին հոգին ժանտ ու նենդ,  
Անոք՝ անտէր՝ գառնուկ հային հա՛րց, ուսիր.  
Ո՞ւր իրաւունք, արգարութիւն, կարգ, օրէնք,  
Ոչ Սոկրատին, այլ դու Քրուրին հա՛րց, ուսիր:

### ՅԱՆԳԵՐՈՒՆ ՏՈՂԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

Հիները, յանգերու թէեւ շատ սիրահար, բայց ճոխութեան՝ պէսպիսութեան եւ տեղադրութեան մասին շատ անխոյժ եւ ազքատիկ մնացած են: Մի եւ նոյն յանգն էր շատ անգամ որ ամբողջ տողերը կամ քերթուածը կը հիւսէր: Արար եւ մանաւանդ պարսիկ արուեստին ծանօթանալով հայ ճաշակին մէջ ալ նորութիւն մտաւ եւ գուսաներգուք սկսան իրենց միջավայրին ազդե-

ցութիւնը ցոլացնել:

Այսպէս երեւցան երկեակներ (մէսնէվի), քառեակներ (րուպարի՛), հնգեակներ (մուխամէս), վեցեակներ (միւսէտտէս), զաղէլ, տիվան, սէմայի եւ այլ տիպեր, ընդունուած որոշ տեղադրութիւններով:

ուր երկու վերջին բառերը նոյն յանգով կը լծուին:

ուր քառեակին բոլոր տողերը կը միարանին:

ուր երկու նախադրեալք եւ վերջինը կը յանգակցին եւ երրորդը կը հետեւէ եւայլն:

Բայց հիմա որ եւրոպական յանգադրութիւնը մուտ գտաւ, այլեւս պարտադիր որոշ կարգ մը չերեւիր, գրեթէ գրողին քմայքին թողուած է տողերուն եւ տեղերուն ընտրութիւնը:

Սովորական դարձածներն են.

|     |  |     |  |     |  |     |
|-----|--|-----|--|-----|--|-----|
| — + |  | — + |  | — + |  | — — |
| — — |  | — — |  | — — |  | — — |
| — + |  | — — |  | — + |  | — + |
| — — |  | — + |  |     |  |     |

Դիտելի է որ յանգի ախորժը նման ձայներու մօտ մօտ լըսուելուն վրայ է, երբոր իրարմէ կարի հեռանան, առաջնոյն տըպաւորութիւնը արգէն կէս մը ազօտացած կամ բոլորովին անհետացած լինելով՝ ահանջը չկրնար երկրորդը կամ հետեւեալները զուգորդել անոր, որով կը դադրի իւր դերը եւ աչքին միայն կը մնայ նմանութեան զանազանութիւնը, որով կը չեղի արուեստը իւր բուն նպատակէն, այն է խօսիլ հոգւոյն հետ՝ ահանջի միջոցաւ:

Վասն որոյ, ո՛րչափ գեղեցկութիւն եւ ճարտարութիւն ալ



ցուցադրեն այս յօրինումածութիւնները, բուն էականէն արտուղի կը մնան միշտ: Արեւելեան բանաստեղծութեան մէջ շատ մեծ խտրութեամբ պահպանուած է այս պայմանը եւ արդէն յանգի գոյութեան եւ լինելութեան բուն պատճառն ալ այս եղած է:

## 7. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԶԳՈՒՇՈՒԹԻՒՆՔ

Հիմա խօսինք այն ընդհանուր գգուչութեանց վրայ որք անհրաժեշտ են ոտանաւոր մը անստգիւտ եւ անբասիր ընելու:

Ասոնք այնպիսի էական պայմաններ են որ եթէ չգտնուին, ի՞նչ որ ալ ըլլայ ուրիշ մասերով հեղինակին ի գործ դրած ճարտարութիւնը, գործը երբէք ստորինէն վեր չկրնար ելլել եւ ի զուր վատնած կ'ըլլայ հեղինակը իւր հանճարը եւ տաղանդը: Դատապարտեալ է միշտ խակ եւ միշտ հետեւակ մնալ:

Գլխաւորները միայն թուելով՝ ասոնք են այն ակնարկեալ պայմանները. սահունութիւն, անուշութիւն, դաշնակութիւն եւ լեզու:

### ա. Սահունութիւն

Ասով կ'իմանանք այն յատկութիւնը որով բառերը իրարու ետեւէն կը լուծուին կուգան թաւալովի, առանց խնձրնա հիւղաբխ ներու եւ արտասանողը կ'ընթանայ առանց գայթել սայթաքելու եւ առանց շնչասպառ մնալու:

Հայերէն սահուն ոտանաւոր գրելը շատ դժուար է եւ շատ քիչերուն տրուած է այս պայմանին գիտակցիլ եւ յաջողիլը, քանզի լեզուին մէջ թաւ ձայները յաճախաւոր են եւ բառերն ընդհանրապէս կանգնաչափ եւ ձայնաւորներու մէջ ալ անխուսափելի «ա»ը անվերջանալի բերանարացութեամբ տիրական: Յաւել ապրնց վրայ յաւիտենական «կը»երու՝ «մը»երու ալ ամէն քայլափոխին ընդառաջութիւնը, յանժամ կունենաս ճըշգրբիտ պատկերը այն լպիրծ ճանապարհին զոր պարտիս կտրել անցնիլ առանց գթել գյորելու:

Այս է որ մէջտեղ նետուած ոտանաւորներուն մեծ մասը անհանդուրժելի են, վասն զի ճիշդ այս կէտին մէջ կը թերանան: Եւ այս ըսելով մինակ սկանակներուն եւ համբակներուն չեմ ակնարկեր, որոնց աստիճան մը ներելի է խակութիւնը, այլ նոյն-

խակ հռչակ համբաւ ստացած եւ իբր օրինակ շարունակ յառաջ բերուած հեղինակներուն ալ գործերը եթէ անկախ անաչառ քննադատութենէ մ'անցնէին, պիտի տեսնուէր որ շատ քիչերը պիտի առողջ դուրս գային:

Ինչպէս հիւանդութիւնները՝ նոյնպէս եւ հիացումը վարակիչ է. ամենուն չէ տրուած անկախ յայլոց գաղափար կազմել, հեղինակութիւն վայելող անձի մը կարծիքն է որ բերնէ բերան կը յածի եւ հիացումը կ'ընդհանրանայ իբսէտիֆսիքի ճամբով: Յոռի սովորութիւն, որ փայփայելով թերութիւնները՝ ինքնահաւանութեամբ կը ջղադարէ հեղինակը եւ կատարելագործուելու յօժարութիւնը կը խափանէ: Դառնալով նիւթին.

Սահունութեան աննպաստ պայմաններէն մին ցուցցինք վերը՝ լեզուին բազմայօղ խրթնութիւնը, բայց փութանք աւելցնել որ այս խրթնութիւնը մի միայն մեր լեզուին յատուկ չէ, ի բաց առնելով մի քանի գեղօժտեալները, մնացածներուն բոլորն ալ ունին առաւել կամ նուազ չափով իրենց խրթնութիւնը: Եթէ անգլիերէնը արտասանուէր ճիշդ ինչպէս որ կը գրուի, կը կարծէ՞ք թէ ախորժ պիտի գար փափուկ ականջներուն: Բայց տե՛ս թէ ժողովրդական հոգին ինչ հնարիմաց ելքով՝ կոկեր՝ հարթեր՝ դիւրեր է ձայները որ շնորհիւ ալ իւր յաճախեալ միավանկութեան, այսօր ամենէն ընդունակներէն մին հանդիսացեր է բանաստեղծութեան եւ այս լեզուաւ գրած է Շէյքսպիրը, նոր դարերու Հոմերոսը որ ամենէն հզօր ուղեղները կ'զբաղեցնէ իւր հրաշակերտներով:

Ուրեմն գրողի ճարտարութենէն եւ ճաշակի զարգացման աստիճանէն կախում ունի, մեծ մասամբ, դիւրասահութիւնը: Ի բազմաց երկուսը միայն յիշելով գաղղիականէն՝ ներքին անպատում բերկրանքով կը կարգամ միշտ Ռասինը եւ Պուալօն, եւ չգոհանալով մտացի որոճմամբ, կը փորձուիմ բարձրաձայն ալ եղանակելու, քանզի, ասքիմաքիփ լինելովս հանդերձ, գիտեմ որ շնչահեղձ խեղդումներու չպիտի հանդիպիմ: Իրական հաճոյք մ'է արդարեւ այսպիսի ընթերցումները՝ ճաշակել եւ վայելել գիտցողին համար:

Մեր մէջ ալ, անցեալ սերունդներէն, Հ. Ա. Բագրատունին եւ Հ. Ե. Հիւրմիւզը նշանաւոր տիպարներ կը հանդիսանան սահունութեան: «Հայկ դիւցազն»ի պէս 22,000 այսչափ տող պա-



ըունակող ստուար հատորի մը մէջ հազիւ մի քանի անհարթութիւններ կը նշմարուին ուր հեղինակը տեղի տուած լինի իմաստի հարկին, մնացածը հոսուն եւ սահուն կ'ընթանայ անոստոստ:

«Որ ի քնար հոգետաւիդ ըզ Հայրն Հայոց երգես յերկինս,  
Չառաջնորդըն հաւատոյ եւ զտիրապելուի ազատութեան  
Չամենակալ աթոռոց եւ ըզ փառացըն վրէժխընդիր  
Չախոյեանն առ ամպարիշտ բարեկական գոռոզութիւն  
Որ վամենայն ընկեցեալ առ սէր երկնից եւ հայրենեաց,  
Իրաւամբք, սրբութիւն, զինուք յաղթեալ մարտին եւ դըժոխոց  
Ըզ Նոյեան օրհնութիւնսն ի Թորգոմեան հաստատեալ զարմ  
Եւ ջրեալ զոխսըն Քամայ՝ զ'ի յանիծից նահապետին,  
Ըզ բընիկ տէրութիւնն եւ զսուրբ պաշտօնն հան յանդորր,  
Հրեշտա՛կդ Հայաստանեայց՝ խըմբից Զուարթնոցըն դասապետ  
Այսըր յիս աղէ մատո՛ գոսկի ջընար քո զերկնաւոր»...:

«Առաւօտ վարդակարմիր տեղ ի վերայ տեղայր լերանց  
Ընդ շաւիղս արեգական վաղայարոյց կարապետեալ:  
Թօթափեալ այն ինչ ըզքուն հովիւք ըզխաշնըն կըթէին  
Հընչեն գաւիթք ի բընչիւն մատաղ որթուց եւ զուարակաց  
Դառանց եւ ուլուց ի հոտ կաթին փափաքելոց»:

«Ո՛վ գիշեր յոգնաւըխուր յաւիտենից մըթոյն հանգէտ  
«Զի՞նչ եւս այլ ի ծոցդ յըղի կըրես երկունքս Թորգոմայ  
Երգես՝ քընարդ երկնային, քաղցըր լարիդ կամք ի լըսել,  
Ասա՛ զի՞ եղեւ արգեօք ամենագեղ կուսին Հայոց»:

«Հայկ գիւցագն»

«Ըզ բարգաւաճ դրախտի գրօսանս  
Եւ ըզ վաստակ բազմաղըւարճ  
Իւ անդ ուրեմն ի յեդէմ  
Ըսկըզքնամարդն ըզրօսանէր.  
Մինչ չեւ մահուն անդր ինեւր  
Քըս սողոսկեալ օձակերպիկ,

Ըզ վաստակն յոր ըսփոփումն

արդ մահացուի է՛ պարապել,  
Առից ի նուագ: Իսկուհիդ  
Փլորա է՛կ այսր, առ իս մատիր,  
Որ չեւ մայր ըզ ծնելասէր  
Գութ ի ծաղկունս արկանէիր»...

Հ. Ե. Հիւրմիւզ (Բուրաստանք)

«Այն ինչ արեւն ընդ Կարճին  
Ճապուռս ի բաց արփաթեւեալ  
Մեկնեա՛ զդեռաբուսիկ  
Ընձիւղս առ մօրըն բողբոջեալս,  
Կամ ծիլս ի յոստոց,  
Ամուլ թէ մայրն իցէ, հատեալ  
Ինոր աշնայնի  
Ածս ի յածուս տընկազործեա:»...

«Բուրաստանք»

Դասական լեզուներու եւ իտալականին խորին հմտութիւնը անկարելի էր որ առանց ազդեցութեան մնար հայ մտքերու վրայ եւ չտար անոնց այն կիրթ ճաշակը եւ զգայուն ականջը որ անհրաժեշտ են գեղակերտելու:

Խոստովանելի ալ է միւս կողմէն որ զբարատը աշխարհաբառին վրայ անհուն առաւելութիւններ ունի հոլովներու որոշ զանազանութիւններով, բառերու հաստատուն առումներով, ոճերու բնատիպ կերպարանքով, եւայլն, եւայլն, մանաւանդ բոլորովին զերծ եւ ազատ լինելով այն խել մը մանր մունր խեղերանքներէ, «կը»ի՝ «մը»ի պէս որ չարունակ խոչընդոտն են գրողի:

Այսու ամենայնիւ՝ վարպետ գրիչները ասոնց հետ ալ վարուելու կերպը գիտեն եւ յաջողած ալ են չատ հաճելի եւ սահուն տողեր արտադրել:

Ահա նոր Մխիթարեաններէն Հ. Ա. Ղազիկեանի աշխարհաբառ թարգմանած Միլտոնի «Իրախոտ կորուսեալ»էն նմոյշ մը.  
«Մարդուն նախկին ըմբոստութիւնն, ու պըտուղն  
Այն արգիլուած ծառին՝ որուն մահաբեր



Ճաշակը մահ մըտցուց աշխարհ, ու բոլոր  
Մեր աղէտներն՝ Ազին Դրախտին կորուստով,  
Մինչեւ որ մարդ մը մեծագոյն կանգնեց մեզ  
Ու վաստակցուց երանաւէտ գրքարան,  
Երգէ՛, Մուսա՛ երկնաւոր դուն Քորէբի  
Եւ Սինայի գագաթներուն վրայ զանխուլ  
Շընչեցիր ա՛յն հովուին որ նախ առաջին  
Ուսոյց ընտրեալ տոհմին թէ ի՞նչպէս ելան  
Երկիրք ու երկիր ի սկըզբանէ թոհոհէն.  
Կամ Սիոն լեռն ու Սելովայ թէ վըտակն  
Որ կը քերէր ուղխինաճեմ Ատտուծոյ  
Դարբերին քովէն՝ քեզի աւելի՛  
Հեշտ կը թըւին, անկի՛ց ըզ քեզ կը կանչեմ  
Ես օգնութեան իմ այս յանդուգըն երգիս»։\*

Ուր բացայայտ աչքի կը զարնէ թարգմանչին գիտակից եր-  
կիւղածութիւնը կործէական խրթնումներէ զգուշանալու։

Դարձեալ ի՞նչ աւելի սահուն եւ գլորուն քան Պէշիքթաշլեա-  
նի այն տողերը՝ երբ կը գոչէ.

Ո՛հ, ի՞նչ անուշ եւ ինչպէս զով  
Առաւօտուց փչեա՛ն հովիկ.  
Ծաղկանց վըրայ գուրգուրալով  
Եւ մաղերուն կուսին փափկիկի:  
Եւ անմոռանալի Ռուսինեանին այն կարօտաբաղձ աւաչը  
«Երբոր բացուն զըռներն յուսոյ  
Եւ մեր երկրէն փախ տայ ձըմեռ,  
Չըքնաղ երկիրս մեր Արմենիոյ,  
Երբ փայլէ իւր քաղցրիկ օդեր,  
Երբոր ծիծառն իր բոյն դառնայ,  
Երբոր ծառեր հագնին տերեւ  
Ցանկամ տեսնել զիմ՝ Կիլիկեա  
Ախարհ որ ինձ ետուր արեւ»։

Նոյնպէս եւ այն ծանօթ երգը  
«Թէ իմ ալիւոր հերքըս սեւնային  
Ութըս ինձ ետ դար, կըտրիճ դառնայի,

Բոլորովին նորերէն դիտմամբ շատ օրինակներ չեմ բերեր,  
տհաճութեանց տեղի չտալու համար, կան ասոնց մէջ ալ շատ  
գեղեցիկ եւ սահուն տողեր, բայց ասոնք ընդհանրապէս ովասիս-  
ներ են անջրդի անապատներու մէջ, մնացածներն առ հասարակ  
խեցրեկ եւ անյարիր են։

Այս թերութիւններէն զերծ մնալու միակ հնարը՝ գրուած  
տողը բարձր ձայնիւ կարգալն է։ Եթէ արտասանելու համար  
ո՛րեւէ ճիգ ընել պարտաւորուեցար, յոռի է կազմը, պէտք է շըր-  
ջես։ Մեղանչող բառը իսկոյն ինքզինք կը մատնէ, կամ վտարէ՛  
խապառ, մի ուրիշ դարձուած տալով խօսքին, կամ այնպիսի դը-  
րացնութեան մէջ դիր որ խտութիւնը ամօքի։

Որչափ ալ անկարելի է ամէն պատահականութիւն նախա-  
տեսել, քանզի իւրաքանչիւր անհատ դէպք իւր յատուկ անհա-  
տական պահանջն ունի, այսու ամենայնիւ հետեւեալ մի քանի  
զգուշութիւնները ոչ սակաւ կը սատարեն վտանգէ խոյս տալու։

1. Եթէ կրնաս եւ նիւթդ կը ներէ, խիստ եւ խրթնաձայն  
բառ բնաւ մի գործածեր, ո՛րչափ ալ լեզուին մէջ գտնուած ըլ-  
լայ, քանզի անկարելի է ամէն տեղ եւ ամէն ատեն ախորժալուր  
բառեր գտնել ձեռքի տակ եւ այս՝ միայն մեր լեզուին համար  
չէ՝ այլ գրեթէ բոլոր լեզուներուն մէջ այսպէս է, մինչեւ իսկ  
ամենէն քնքոյններու։ Քերթողի մը համար տեղ մը կարդացած  
եմ որ «ըմբոշխնեմ» բառը, խտութեանը պատճառաւ, բնաւ  
չուղեր եղեր գործածել։ Քիչ մը չափազանցութեան տարած է  
զգայնութիւնը պատուական բանաստեղծը, այնչափ ալ խո-  
տելի բառ մը չէ այդ եւ կրնայ, վարպետ կերպով գործածուե-  
լով, շատ լաւ ալ անցնիլ, ինչպէս ըրած է նորերէն մէկը.

«Կուգեմ բոշխնել այս բոպէն»

Ե. Ե. Մէլէքեան (Բագմ. 1913—258)։

Ուր «ըմբոշխնեմ»ին «ըմ» առաջին վանկը ճարտարապէս  
հալեցուցեր է նախընթացին «եմ» վերջավանկին մէջ, օգտուե-  
լով եմի եւ ըմի նմանաձայնութենէն։ Իրաւ է որ անտանելի են  
խախաց, մամաց, խախացոցեմ խղուրրտիւն, խնդրունդի պէս

\*Միակ թերութիւնը որ կը նշմարուի այս աշխատութեան մէջ՝ իմաս-  
տից չափազանց առկախութիւնն է։ Հաւատացած եմ որ, այն հմտութեամբ  
որ կը ցուցնէ թարգմանիչը՝ կրնայ իւր ապագայ երկոց մէջ կամ իսպառ  
խոյս տալ եւ կամ յոյժ չափաւորել այս յորդութիւնը։



ձայները, որոնց տեղ նոր եւ աւելի ճաշակաւորներն ստեղծել  
աւելի խելք է, կամ պարսկերէնի կամ յունարէնի հիման վրայ:

2. Շարժման գալու համար անպատճառ «ը» օժանդակի  
պէտք ունեցող խոնկալ խիստ բաղաձայններէ զգուշացիր. եւ  
եթէ ստիպուիս՝ այնպէս մը կարգադրէ որ տուտ ձայնաւորնե-  
րու ընկերութեան մէջ գտնուի կամ առաջ կամ յետոյ որպէս զի  
մեղմանայ: Զգուշացիր նոյնպէս չշական եւ պայթուցիկ խը-  
ճողմաներէ որ ականջի հետ կռիւ կ'ընեն,

«խօսք» շրջադիւղով, չնչին ջնարակ, ջրշեղջ ջրհոր 'ի պէս  
կոյտեր, գ. օ.:

3. Առանց բացարձակութեան տանելու, զգուշացի՛ր ձայ-  
նաւորներու բաղխումէն, մանաւանդ եթէ նոյն են ձայնաւոր-  
ները, ինչպէս.

գործը ըլլայ

ըսի իրեն

փորձով ով որ, եւ այլ այսպիսիք:

Ներքին է՝ եթէ ձայնաւորները տարբեր են

գործը եթէ

փորձէ ըսի

Այս բաղխումներու մէջ ամենէն անտանելիներն են առ հան-  
դիպումները, մանաւանդ եթէ բաղմավանկ ալ են, օր.

ահա աղաղակելով

ահա ապաւանդակ

Արայ առաքինի

Այսպիսի պարագաներուն՝ զեղչելու հարկ կը ծագի ձայ-  
նաւորներէն մին, եթէ այլապէս տնօրինել կարելի չըլլայ: Բայց  
միտ դիր որ զեղչումը մի միայն կրկնեալ նոյն ձայնաւորներուն  
մէջ օրինաւոր է.\* իսկ միւս տարբեր ձայնաւորներուն մէջ հա-  
զիւ կամ բնաւ: Պարզապէս զեղծում մ'է ուրեմն հիմա ա'յնչափ  
գործածական դարձած

պիտ' առնեն,

պիտ' երթան

պիտ' ըսենե՛րը

քանի որ զեղչեալ տառերը նոյն չեն, բայց առ հարկէ կրնանք  
դարձեալ ներքին համարել այս զանցումը, ձայնի արագ թաւա-  
լումը քողարկելով աստիճան մը թերութիւնը: Իսկ բաղաձայնի

առջեւ զեղչումը որ այնչափ լայն կիրառութիւն առած է հիմա՝  
բնաւ իւրիք ներքին եւ արդարանալի չէ: Ի՞նչ աւելի դժոխաւոր  
քան

պիտ' փութամ

պիտ' ներէ

պիտ' գոչեն այլանդակութիւնները:

Ըսէ՛ սակայն վայելչապէս.

պիտ' իյնայ

պիտ' իմանան

պիտ' հիմնարկեն, եւայլն,

ուր զեղչումը երկու նոյն ձայնաւորաց մէջ կատարուելով՝ օրի-  
նաւոր է, ոմանք մտաբերեցին առաջին «ի»-ն սղել, փոխանակ  
վերջինին եւ ըսին «տի» — տ'երթամ, տ'առնեմ, եւայլն: Հաւա-  
նական չէ որ գաւառական սահմանը անցնի այս փորձը: Իբր  
տեղական նմոյշ կրնայ երբեմն ի գիր գալ, բայց ոչ երբէք ի կիր:

«Ը»

Այս գիրը աշխարհաբառի մէջ թէ՛ որոշիչ յօդ է, զբաբառի  
«ն»-ի համապատասխանող, եւ թէ՛ հոլովակերտ է եւ կը շինէ  
անխտիր.

Ուղղ. Տունը փլաւ (էվ)

Տր. Տունը նայէ (էվէ)

Հայց. Տունը տեսանք (էվի)

Ներգ. Տունը կը կենայ (էվտէ)

Աստի ահա յաճախութիւնը խօսքին մէջ երբեմն իբր օժան-  
դակ եւ ի բաղումս ալ իբր արգելք եւ խոչընդոտ, վասն որոյ եւ  
գործածութիւնը յանհնարինս դժուարացած է: Ես այնպէս հա-  
մոզուած եմ որ եթէ «ը»-ի պատշաճաւոր կիրառութիւնը լաւ մը  
հասկցուի, հայ տաղաչափութիւնն աղարատող տգեղացնող երե-  
ւոյթներէն մին պակսած կը լինի: Բայց ասոր կատարեալ խելա-  
մըտութեանը համար անպատճառ պէտք կը տեսնեմ արեւելեան  
ձայնարանութեան (ֆօնէթիք) վրայ վերստին սուղ ակնարկ մը  
նետել, զի հոն է բանալին այս եւ ասոր պէս շատ մը անծանօթ  
մնացած երեւոյթներուն:

Վերը, «Ձափ»-ի առթիւ ըսինք որ հին լեզուաց ոմանց մէջ,  
յարեւելեայ, թէ՛ Արիական լինին եւ թէ՛ Սեմական, ձայնաւոր-



ներու հական զանազանութիւն մը կայ երկարի եւ սուղի, բայց այս երկար եւ սուղը այն քերականական կարգէ չեն որ յոյնը եւ լատինն ալ ունին եւ որ շեշտի աւելի կամ պակաս զարկէն կախում ունի, այլ ասկէ տարբեր մի բան, մի երաժշտական հանգամանք է որ ամանակի տեւողութեամբ կը չափուի եւ ոչ շեշտի թափով: Այսպէս, ի բնէ երկար են ա՛, ի՛, ո՛ւ, եւ ի բնէ սուղ եւ կարճ են է, Ե, Էօ, Իւ: Առաջինները կրնան, ըստ պարագային, սղել, այլ երկրորդները ոչ երբէք կրնան երկարիլ:

Այնչափ հական է այդ խտրութիւնը որ երկրորդները ձայնի կարգ ալ անցած չեն եւ յատուկ նշանադիր ալ ստեղծուած չէ անոնց համար Աւիարետին մէջ, աւանդականին ձգուելով անոնց ուղիղ արտաբերութիւնը, գոնէ Սեմականաց մէջ: Այս դժուարութեան դարմանելու համար է որ ետքերը հնարուեցան ֆէք-հա, ֆէսքէ, գամմէ կոչուած հարէֆէ (ձայնաշարժ)ները՝ արաբերէնի, եւ շէվա, փաք-ալս, շէզոլ նշանները՝ երբայեցեղէնի համար: Այնպէս որ մարդ մը որ կրնայ, առանց այս նշաններու օգնութեան, ուղիղ կարգալ, գ. օ. արաբական հատուած մը, դա ինքնին ապացոյց է թէ կատարելապէս հմուտ է քերականական արուեստի:

Ո՛րչափ երախտապարտ ըլլալու ենք մեր անմահ Մեսրովպին որ ձայնատարներու պակասութեան այս տաղնապներէն մեզ գերծ պահեց, մեր նշանադրաց մէջ մուծանելով ամէն կարելի ձայները բաւարար յորդութեամբ, որչափ որ կը պահանջէր լեզուին ոգին:

Ինչպէս վերը ըսինք, կարծողներ եղան, օտար հայագէտներէն, որ մեր մէջ ալ, խոր հնութեան չըջաններուն, ձայնաւորներու այս մեծ խտրութիւնը եղած է եւ ապա խափանուած: Որոշ փաստ մը չբերուեցաւ դեռ ասիկա հաստատող. սա՛ մեզ համար աներկեւան է որ գոնէ թարգմանչաց օրով այդպիսի զանազանութիւն մը չկար հայ ձայներուն մէջ, եթէ ոչ՝ նշան մ'աւելի դնել, Մեսրովպին համար, դժուար գործ մը չէր: Մինչդեռ ընդհանրապէս կը տեսնենք որ ուր ուրեք որ երկար ա՛ի հանգիպեր են թարգմանիչք՝ կրկներ են հայ «այբ»ը, օր.

Նաասալն, Աքաար, Բաղասա, Քանասն, եւայլն:

Տուրանականներէն թուրք լեզուն ալ չունի ձայներու այս երաժշտական զանազանութիւնը: Անոր այն ամանակեալ տեւո-

ղութիւնը տուողը արար եւ պարսիկ բառերն են, եթէ ոչ՝ բուն լեզուին բառերը մերիններու նման ի բնէ բութ են:

Նոր եւրոպական լեզուներն ալ չունին այդ հանգամանքը, ասոնք ալ շեշտով միայն կը վարուին բացի թերեւս իտալականէ որ միջին օդակ մը կը ներկայացնէ հիներուն եւ նորերուն մէջ, շեշտի բազմաւոր ելեւէջներով:

Արդ՝ նախասացեալներէն կրնանք, իբր ընդհանուր հետեւութիւն, ընդունիլ որ երկրորդական ըսուած ձայնաւորները տրեւար, անյարիր եւ գրեթէ զանցառելի են որոնց վրայ բեռ (շեշտ) դնել բնաւ կարելի չէ, մինչ առաջինները (ա, ի, ու), եթէ լեռ ալ բառնաս՝ կարող են տանիլ առանց կքելու: Այս ծանօթութիւնը, որոյ բուն աղբիւրը բնութիւնն ինքն է եթէ լաւ ուշ տրուի, հական է եւ երբէք աչքէ վրիպելու չի դար, քանզի միակ առաջնորդող թելն է շատ մը վտանգաւոր կացութեանց մէջ անմոլար ընթանալու:

Իբր գործնական հետեւութիւն ուրեմն որ աստի կը բղխի՝ դնենք մի քանի գլխաւոր սկզբունքներ.\*

Երբէք չձանրանալ «ը»ի վրայ, երբ ծանրութիւնը ինք միայն պիտի տանի առանց ուրիշ օգնականի: Ուստի խորշելի է հատածները անով միայն կազմելը, շեշտի վստահելով, զի, ինչպէս տեսանք, շեշտի անընդունակ է նա: Այդա դատապարտելի են այն ամէն տողերը որ սապիսի կազմութեամբ են.

Ինչու համար կը | ցաւիս մեզմէ դու

Մինչեւ որ մարդը | գայ երեւնայ հոս

Երբ որ մըտայ ֆաղաք | տեսայ հոն այն մարդիկը:

Բայց հատածներուն մէջ տեղուանքը կրնայ սուղ վանկեր կազմել առանց վրան բեռ առնելու, շեշտը միշտ յաջորդին տալով եւ ինքն ալ անոր վրայ կոթընելով, ինչպէս.

Երբ կը տեսնեմ ես մի մարդ

Որ կը սիրէ արդ ու զարդ

\*Ինչպէս. Նեղը դնելով Գալլիոյ \*ողջոյն պընտներ (Պուալոյ թրդ. II 83) թող չը տըւա որ երեւնայ \*ու տող տըղար (Անդ II 91) || Աւելի \*մաստ ջանաց դընել քան թէ բառ (Անդ II 156)



ուր այլ եւս ոչ թէ լերկ ու մերկ «կը» է վանկը՝ այլ «կըտ» եւ «կըս»:

Ըստածներէն արդէն ինքնին կը մակարերուի որ տողին ծայրն ալ կարելի չէ «ը»ով վանկ կազմել, անկարող լինելով չեղտին սաստին տոկալու. ուստի եպերելի են հետեւեալ հանգիստները.

Իմ տեսած մարդըս

Քու չինած տունըդ

Իսկ տողին սկիզբը կամ մէջերը կրնաս բովանդակ ուժովդ ծանրանալ ը ին վրայ եթէ ինքն ալ զօրաւոր ուրիշ բաղաձայնի մը վրայ յեցուած է, զ. օ. Մ եւ Ն եւ ասոնց ալ յաջորդեն Դ, Թ, Տ, ձայները, օր.

|     |                  |
|-----|------------------|
| Ըն՛ | դ աստեղօք        |
| Ըն՛ | տիր ընտիր        |
| Ըմ՛ | բոստութեամբ      |
| Ըմ՛ | պահկելով         |
| Ըս՛ | քանչեւի, եւայլն: |

Սխալ կը լինի եթէ բաժանումը կատարես.

|    |         |
|----|---------|
| Ը՛ | նդ աստ. |
| Ը՛ | նտիր... |
| Ը՛ | սքանչ.  |

զի այն ն, մ, ս տառերն են որ «ը»ի ազդեցութեան տակ, խուլ հնչականութեամբ մը կ'երկարեն չեղտը՝ որպէս թէ արձագանգելով:

«Ը»՝ նայ տառերու հետ

Նայ տառերուն վրայ վերերը փոքր ակնարկութիւն մ'րած էինք: Ընդհանուր հեղաբանութեան եւ ի մասնաւորի Տաղաչափութեան մէջ ա'յնչափ մեծ է ասոնց կարեւորութիւնը որ աւելորդ չէ, կարծեմ, մի քիչ աւելի լուսաբանել, զի ասոնց բարւոք կիրառութենէն կախում ունի մեծ մասամբ՝ լեզուին արագ եւ սահուն կամ յամր ու դանդաղ գնացքը:

Յոյն քերականութեան մէջ հեղուկ կամ գէջ ըսուած են չորս տառեր (լ, մ, ն, ր) քանզի ուր ուրեք որ գտնուին՝ ջուրի պէս կը սահեցնեն ձայնը, ուստի եւ ո'ր գրի հետ ալ որ ընկերանան՝

անբաժան կը մնան անկէ, զի իրենք պիտի գլորում տան անոնց:

Ամբողջ հեղաբանական սխալէմը այս սկզբան վրայ հաստատուած է թէ՛ յունաց եւ թէ՛ եւրոպացւոց մէջ:

Մենք թէ՛ տառերը եւ թէ՛ ուղիղ մեկնութիւնն ունինք, սակայն դժբաղդութիւնն այն է որ դործնականին մէջ բոլորովին չեղած ենք հասարակ համաձայնութենէն եւ ասիական տափափութեան բացառիկ դիրք մ'առած ենք, եւ այս դիրքը այնչափ հաստատուն հիմ բռնած է որ քերականութեանց մէջ վանկի բաժանումներն ալ ըստ այս խոտոր օրինաց աւանդուած են եւ բոլոր այրբենարաններն ալ այս հիման վրայ շինուած են:

Ըստ այսմ.

a-gro-no-me  
a-cro-po-le  
mé-tro-po-le  
Pé-ri-clès  
I-gna-tius, եւայլն:

Հայագրութեան պիտի գան

ag-ro-no-me  
ac-ro-po-le  
met-ro-po-le

պե-րիկ-դէս

իդ-նա-տի-ոս, եւայլն:

Մինչեւ հիմա ալ չեմ հասկցած պատճառը թէ ինչո՞ւ այսպէս եղած է: Արդեօք Մեսրոպի օրովը ուղիղ համեմատական էր յոյնին եւ ապա խանգարում մտաւ, թէ թարգմանչաց ժամանակին ալ այս էր լեզուին հանգամանքը: Անհնարին է վճռական պատասխան մը տալը:

Գիտենք որ Մեսրոպը նախասիրաբար յոյն ալփաբետը աչաց առջեւ ունէր եւ անոր վրայ կը ձեւակերպէր հայկականը, «հանդիպեցողանելով զհայ աթութայան» յոյնին եւ կազմելով «ըստ անսայթաք սիլլորայիցն Հելլենացւոց»: Ի՞նչպէս ուրեմն կը թերանար այս էական կէտին եւ կը շեղէր յունականէն: Այս կնճիռը լուծողը միմիայն հին ձեռագիրներու առոյգ գրչութիւնը պիտի ըլլայ: Դժբաղդաբար մինչեւ ե. դար ելլող ձեռագիր մէջ տեղ չկայ, եղածներն ալ այնչափ անփոյթ եւ չփոթ են վանկա-



տութեան մէջ որ ստոյգ բան մը կարելի չէ անոնցմէ քաղել:

Կրնայ ալ մտածուիլ որ գուցէ լեզուին ասիական բնութենէն էր անընդունակ լինել թրթռուն սահեցումներու, ինչպէս չեն Երան եւ Տուրան լեզուներն ալ: Պարսիկին եւ Թուրքին բերնին մէջ բոլոր կրա, բրօ, բրօ, կլօ, սրա, քնա, կնօ եւ այլ այսպիսիք պէտք է որ տարածուին՝ տափականն եւ լինին կրա, բրօ, բրօ, կրօ եւայլն: Եթէ իրաւ է այս տեսութիւնը, չօշափման կէտ մի եւս կուգայ հաստատել այն լեզուներուն եւ հայկականին մէջ ոչ միայն բառական փոխառութիւններու՝ այլ եւ ձայնաբանական հաղորդակցութեան գոյութիւնը: Եւրոպացի հայագէտք շատ ուշադիր եղած չեն երեւիր այս հանգամանքին:

Թէ՛ հնագոյն եւ թէ՛ յետամուտ, ինչ որ ալ ըլլայ, կրնանք սակայն ուղղել այս գրութիւնը եւ դնել լեզուն եւրոպական դաշնակցութեան մէջ, գոնէ գրաւորաբար:

Ճիշդ այս նպատակաւ էր որ, ասկէ տարիներ առաջ, նոր Այբբենարան մը թելադրած էի ծանօթ գրագէտ Աբրահամ Մուրատեանին, որ լոյս տեսաւ ալ, սակայն չեմ գիտեր թէ սպառեցա՞ւ թէ չտարածուած փճացաւ, զի վերահաս դժբաղդութիւնները այլեւս առիթ չձգեցին այս կարգի բարեշրջութեանց հետամտելու, որով մինչեւ հիմա ալ այն թիւր՝ հաշմ եւ յոռի դրութիւնը շարունակութեան մէջ է:

Եթէ դժուարին երեւի մի անգամէն ընդհանուր այս սխալը ուղղել, թէպէտեւ ամենեւին դժուարութիւն մը չկայ, բաւական է քերականներուն նոր ուղղութիւն մը տալ, գոնէ տաղաչափականին մէջ այժմէն իսկ կրնանք դարձանը մտածել եւ գործադրել: Ասոր համար բաւական է հետեւեալ մի քանի հրահանգներուն ուշադիր ըլլալ:

1. Նախընթաց բառին վերջավանկ Ը էն ետքը, եթէ յաջորդ բառին առաջին գիրը բաղաձայն մ'է, լաւ է վանկ չկազմել որ այն գիրառաս հտաներուն ալ դանդաղութիւն չբերէ, ինչպէս.

ծանրը բեռ

յամբը գրնացք

կոնքը ծառի, եւայլն:

ուր ո՛րչափ ալ չեղար «Ը»ին վրայ չըլլայ, գնացքը դարձեալ կ'ազդուի եւ անցման մէջ յամբ եւ անախորժ քօն մը կը մտնէ:

2. Այս անյարմարութիւնը մասամբ դարձանուած կը սեպ-

ուի, եթէ «Ը»ին նախորդող բաղաձայնը, փոխանակ մէկ ըլլալու՝ երկուք է, որով չեղար աւելի կը հեռանայ «Ը»էն եւ հեռաւոր բաղաձայնին վրայ կ'իյնայ.

ա'նգըղ, ա'ր կըղ, ա'ս տըղ,

թա'ն ձըր, դո'ւս տըր, ա'ն դըր, եւն:

3. Այս դարձանը բոլորովին անօգուտ կը դառնայ եթէ նային յաջորդող գիրը ձայնաւոր է: Սահական օրինօք անկարելի եւ աններելի է յայնժամ Ըին վրայ չեղար մը պահել: Եւ ոչ միայն այսչափ, այլ պէտք է բոլորովին անհետանայ ալ հոն «Ը»ը: Ուստի՝ մի՛ հաւանիր երբէք, ինչ որ ալ լինի պարագայն՝ ըսելու

յամբը բնքացք, քաղցրը աւաչ,

անգրը օդահերձ, աստղը առաւօտեան

մանրը արծաթ, դափըր հատանել, եւն.:

այլ միացնելով գեղչէ՛ դանդաղ վանկը

յամբը բնքացք

քաղցրը աւաչ

դափըր հատանել

ըսէ նոյնպէս, յոյժ վայելչաբար

Բարձր ազաղակ, դառն արտասուք, լեռն Արարատ, եւն: ուր սահումները դիւր եւ ախորժ կ'ընծայեն:

4. Դիտելի է որ նայ տառերուն մէջ ալ զանազանութիւն մը կայ. սղման ընդունակները առաւելապէս ք եւ լ ձայներն են, իսկ դ, վ, ն՝ ոչ այնչափ: Մինչ առաջինները գրեթէ միշտ եւ ամէն տեղ կրնան սղուիլ, վերջինները շատ քիչ անգամ եւ որոշ պայմաններու տակ միայն սղման ընդունակ կ'երեւին: Այսպէս զոր օրինակ.

Երբ տողն սկսող առաջին բառը ք կամ ո պարունակէ՝ կըրնանք համարձակ եւ անարգել ամփոփել ձայնը եւ ըսել միավանկ եւ միանուագ

գրա, դրա, ժրա, լրիւ, խոռվ, քրիստոնեայ, եւն., բայց երբ դ, կամ մ կամ ն է՝ նոյն գիւրութիւնը չենք զգար, պէտք է որ յայնժամ նիւթապէս ալ երեւան ելլէ «Ը»ը, ինչպէս լոռեայն զգալի է, եւ ըսենք

հրնակարկատ, սրղագրութիւն, հրնարաւոր

քրմահան, տրղայական, եւն.:

5. Այս կանոնը տողամիջի գէպերուն ալ իր ոյժը կը պա-



հէ, երբ նայախումբէն առաջ գտնուող բառը բաղաձայնով վերջացած է.

սիրուն կըղգեակ, եփուն կըղմինար,  
փայլուն քըղքով, հընչուն քընար, եւն.:

6. Իսկ եթէ ձայնաւոր է նախընթաց գիրը՝ սղումը ոչ միայն օրինաւոր այլ եւ պարտադիր է հոն,

Ահա քո սխալն  
Արի՛ գնա հոն  
Եթէ սլացաւ  
Նայէ՛ Շմաւուն  
Ինչո՞ւ գմայլիլ

զի այս գէպքերուն մէջ նայախումբին առաջին գիրը նախընթաց բառին վերջին ձայնաւորին կ'երթայ.

Ահա քոս — խալն  
Արիգ — նա—հոն, եւն.:

7. «Ը»ի մի ուրիշ պարագայ ալ պիտի յիշեմ որ նկատողութեան առնուած չէ, այլ որ սակայն, եթէ լաւ ըմբռնուի եւ գործածուի, հայ տաղաչափութեան մէջէն մի մեծ խոչընդոտ եւս պակսեցուցած կ'ըլլանք: Մտացածին բան մը չէ ինչ որ պիտի առաջարկենք, այլ նոյն իսկ ձայնականութեան մէջ է իւր գոյութիւնը: Բաւ է միայն ուշ գնել ձայնի յօդաւոր արտաբերութեան, պիտի տեսնուի որ «Ը»ը գրեթէ ամէն տեղ է, թէ՛ նախորդ բաղաձայնին ոյժը պահելու, եւ թէ՛ իբր միջնորդ՝ նախորդին եւ հետեւորդին մէջ անցում կատարելու: Այս գէպքերուն մէջ իւր հնչականութիւնն ալ ա՛յնչափ նուազած կ'ըլլայ որ հազիւ կը լսուի եւ վանկ կազմելու ալ անգոր կը մնայ:

Միայն մեր լեզուին մէջ չէ այս երեւոյթը, այլ առհասարակ: Ո՞վ չգիտեր գաղղիերէնի մէջ համը օ ին խաղացած գերը որ կը գրուի այլ վանկ չհաշուուի տաղաչափութեան որոշ պայմաններուն մէջ: Նոյնպէս ամէն օր, այս երկրին մէջ, չե՞նք լըսեր աննահանջելի Էմաը տարապայման երկարեալ ը ով, թէ՛ իբր շողկապ բառեր իրարու զօգելու եւ թէ մանաւանդ իբր սուղ հանգիստ՝ յիշողութիւնը ամփոփելու:

Կրնանք ուրեմն բացէ ի բաց վանել հանել զայն հաշիւէն եւ գրելով հանգերձ չգոյ համարել ամէն այն տեղեր ուր բացի այս

նուազագոյն դերէ՛ ուրիշ կարեւոր պաշտօն մը չունի կատարելու:

Մենք մեր Պոլալօի թարգմանութեան մէջ մեծ առաւելութեամբ օգտուած ենք այս պարագայէն՝ ըսելով

«Կ'ատեմ ես այն հեղինակնէ՛ր՝ սընափառ»

ուր վերջընթեր բառին ծայրի «ը»ը բոլորովին լուած է, նախընթաց զօրաւոր շեշտին պատճառաւ:

Կարծուածէն շատ աւելի յաճախադէպ են «ը»ի այս պատահմունքը եւ շատ մեծ դիւրութիւն գրողին, եւ տողերուն ալ յոյժ գեղեցիկ սահ եւ շարժ կուտան եթէ պատշաճապէս ի կիր առնուի:

Ամփոփելով այս ամէնը մի կարճ եւ ընդհանուր բանաձեւի մէջ՝ ըսենք.

Զգուշացիր «ը»ի վրայ բեռ դնելէ:

Մէկզի նետէ գրիչը եթէ պիտի գրես

Ասորդ մը տեսայ որ կը փալփըլէր:

Կամ Կըրակի մէջ որ դըրաւ երկաթը:

## «ԿԸ»

Կիլիկեցոց ժամանակէն մտած կ'երեւի այս անշահ մասնիկը բայց թէ ի՛նչ ազդեցութեան տակ եւ օտար ո՛ր բառին համապատասխանելու՝ չեմ գիտեր: Եւ «կը» գրչութիւնը իւր նախնական ձեւն ալ չէ. ի հնումն կ'երեւի «կու» էր, ինչպէս ցայսօր ալ Ակնայ եւ մի քանի այլ գաւառաբարբառներուն մէջ պահուած է, որոյ հետքերը Պօլսեցոց լեզուին մէջ ալ մի քանի բառերուն վրայ կը տեսնուի, ինչպէս. կուլամ, կուգամ, կուտամ:

Շարագասութեան կարգն ալ տեղէ տեղ կը տարբերի: Կան որ սկիզբը կը գնեն, կան ալ որ յետագաս կը գործածեն գրէ կը, բերէ կը, կան ալ որ թէ՛ առաջ եւ թէ՛ յետոյ. կուտայ կը, կ'առնէ կը: Երանի թէ բնաւ մտած չըլլար լեզուին մէջ ուր ոչ մի երանդ եւ առաւելութիւն կը բերէ մտածութեանց եղանակին վրայ, բացի ազատ գնացքի խոչընդոտ ըլլալէ: Աս է որ ոմանք փորձեցին ալ իսպառ վտարել իրենց գրութեան քնքէն՝ բայց չընդհանրացաւ սովորութիւնը եւ քանի որ կայ ու կը մնայ՝ չենք կրնար հաշիւի չառնել:



Ուստի լաւագոյն խորհուրդը որ կրնայինք տալ սա է թէ.

1. Ուր որ կարելի է՝ անխնայ վտարել.

2. Եթէ մէկէն աւելի բայեր կան իրարու յաջորդող, բաւ համարիլ առաջին «կը»ն, միւսներն անոր ենթարկելով, ինչպէս.

կը տեսնէ, քննէ, զննէ, եւն.:

3. Ինչպէս սովոր ենք ձայնաւորով սկսող յետագայ բառէն առաջ, նոյնպէս վարուիլ նաեւ լուռ կամ կիսաձայն «հ»էն եւ «յ»էն առաջ, եթէ այնպէս պահանջէ տողին ոտքը կամ ձայնի դաշնաւորութիւնը, ինչպէս կը տեսնեմ թէ ճարտարապէս ըրած են ոմանք

կ'հառաչէ, կ'յառաջէ

կ'հանէ, կ'յուսայ:

#### «ՄԸ»

Վերը «ը»ի առթիւ եղած դիտողութիւնները հարկ չեն թողուր երկարօրէն խօսելու «մը»ին վրայ. միայն սաչափը բաւ ըլլայ ըսել որ չկայ տաղաչափութեան մէջ ա'յնքան տգեղ՝ ա՝նախորժ եւ անտանելի վանկ քան այն որ շեշտեալ «մը»ով կը

կազմուի: Դժբաղդաբար սակայն կը տեսնեմ որ շատ շատերը կ'իյնան այս վտանգին մէջ:

Կրնանք առանց վրան կոխելու, երազ եւ սուղ անցմամբ ըսել.

«Եւ մա'րդ մը որ քեզ կ'ըզաւէ»

«Տո'ւն մը կար անդ կիսակործան»

Քանզի շեշտը նախընթաց վանկին վրայ է, իսկ «մը»ն հոն կէս բաց՝ կէս գոյ խուլ վանկ մը կը կազմէ, ոտքի պակասը միայն լեցնելու համար, առանց ո' եւ է ուշադրութիւն գրաւելու:

Բայց անտանելի է եթէ շեշտելով հատած կազմես եւ ըսես

«Ինչպէս մարդ մը՝ որ կը դաւէ»

«Արի՛ բան մը՛ ըսեմ քեզի».

Ասկէց աւելի տափակ՝ անշնորհ եւ ողորմելի կազմուածք չկրնար երեւակայուիլ: Հագարաւոր լաւ կամ չափաւոր տողերուն մէջ եթէ մէ'կ այս նմոյշը գտնուի՝ բաւական է տխուր դա՝ դափար տալ հեղինակին ճաշակին վրայ:

Յայտնի է որ ինչպէս «կը»ն, նոյնպէս եւ «մը»ն թեթեւ-

ցընելու հնարքներէն մին է, ձայնաւորի հանդիպած պահուն, «ը»ը գեղջելը: Բայց ճաշակը, զոյգ ընդ քերականական պահանջից, կը ցուցնէ որ ամէն տեղ, անխտիր, այս գեղչումը օրինաւոր եւ վայելուչ չէ: Կրնանք, դ. օ. շատ լաւ ըսել.

«Բան մ'ալ կայ որ»

«Գետին մ'էր դալար»

«Տուն մ'իբ բընակչօք»

Բայց ո ին առջեւ այս համբ չենք առներ. խորթ եւ անախորժ կուգայ ահանջին՝ լսել

«Բան մ'որ»

«մարդ մ'որ»

«Ծեր մ'որ» ի պէս կազմութիւնք որ արտասանութեան ծանրութենէն զատ երկդիմութեան ալ տեղի պիտի տային, չըփոթուելով «մօր»ին հետ:

Նոյնպէս, եթէ ոչ նոյնչափ, պախարակելի գեղչումներ են «ու»ի եւ «ե»ի առջեւ պատահածները, օր.

«Տեղ մ'ուր կեցած...»

«Մարդ մ'երբ լըսէ...»

Մի ուրիշ հնարք ալ երբեմն գործածուած կը տեսնեմ ոմանց կողմանէ եւ անհաճոյ ալ չէ. այն է չըջել «մը»ն «ըմ»ի եւ ասով սրբազրել «ը»ի անախորժ հանդիպումները: Վասպուրականի յատուկ կ'երեւի ասութեան այս կերպը, բայց որ ճարտար գրչի տակ շատ պատշաճաւոր դիրք կրնայ գրաւել: Կը յիշեմ տեղ մը կարգացած ըլլալ

«Կուցըմ ջուր տուր»

Ի'նչ գեղեցիկ չըջում մ'է, դանդաղ եւ ծանր

«Կուց մը ջուր տուր»ին

«Մը»ին մասնաւորութիւններէն մին ալ այն է որ ձայնաւորներուն առջեւ չէ միայն, այլ անձայն «ե»ի եւ «յ»ի եւ մինչեւ իսկ բաղաձայններու, մասնաւոր «մ»ի, առջեւ ալ կրնայ թօթափել իւր «ը»ը: Շատ յաջողապէս ըսուած է

«Իւրաքանչիւրն ամփոփուած

նեղ խորշի մ' մէջ առանձին:

Եւ այլուր

«Թաւ ծառի մ'տակ»:

«Ծանր բեռի մ'յոգնութեան»:



«Ուր պատանի մ' կը նընջէ»:

Բայց ինչո՞ւ այս ամէն հնարք եւ մանրակրկիտ հեթեթանք. ինչո՞ւ չգործածել երբեմն ալ գրաբառի «մի»ն որ շատ մ'անտեղութեանց առաջը կ'առնէ եւ շատ ալ վայելուչ կուգայ տաղաչափութեան՝ կեանք եւ կենդանութիւն տալով խօսքին: Ռուսահայք որ «մը» չունին եւ «մի»ով կը վարուին միշտ, միթէ մեզմէ նուա՞ղ բանաստեղծ են, միթէ մեզմէ նուա՞ղ ճաշակ եւ գեղագիտութիւն կը ցուցնեն իրենց գրութեան մէջ:

Տարօրինակ հոգեբանութիւն մ'է այս մերը: Կան ոմանք որ կարծես երգուեալ են չգործածել բառ մը՝ ձեւ մը որ գրաբառ կը հնչէ: Պատճա՞ռ:—Վասն զի գրաբառ է: Ողորմելի մտայնութիւն:

Հին «Մշակ»ներուն մէջ գեղեցիկ բանահիւսութեան մը հանդիպեցայ որ հետեւեալ սիրունիկ գողտրիկ տողերուն մէջ այնչափ վարպետօրէն եւ բուն իրենց տեղը գործածած է թէ՛ արեւմտեան եւ թէ՛ արեւելեան «մին» որ տարակոյս չթողուր թէ ի՛նչ հրաշքներ կրնայ գործել ճարտար գրիչ մը:

#### ՎԱՆԱՅ ԳԻՇԵՐ

Սարի ուսին՝

Զինչ լուսին

Ժպտեց մեղմիկ, անուշակ,

Ու վար ծաթեց

Արծաթեց

Լիճը խաղաղ, մանուշակ:

Լիճը Վանայ՝

Ներվանա,

Կ'օրօրէ ձիւն կարապին.

Մակոյկ ՄԸ չիք

Ու մ'չիկ

Քուն է մտեր քարափին:

Լճի եզերք՝

Մի հեզ երգ

Կը թրթռայ բոլոր դին

Ահա ասդին

Նաւաստին

Աչքը յառած ոլորտին, եւն.:

Գրողը Տաճկահայ մը կ'երեւի եւ քերթողական գուարճալիք մը տալ ուզեր է յորում եւ կատարելապէս յաջողած, թէպէտ մի քիչ ռըշէրշով:

#### ԵՐԿԻԱՐԲԱՌՆԵՐ

Ասոնց մէջ կան որ թէ՛ միավանկ եւ թէ՛ երկավանկ կրնան գործածուիլ, ըստ տեղոյն եւ պարագային, ինչպէս զ. օ. իս գոր կրնանք նկատել մերթ մի վանկ

միա քան

ծիա ծան

մերթ ալ երկու վանկ

նի ազ

հի աց

Աւելի սահմանափակ է ին յորմէ հազիւ մի քանի նմոյշ ունինք

քարիոք

Սարդիոն

Բարդիոն

քանիօն

Իսկ ուա, ուէ, ուի, ուո, երբէք անջատուելու չեն, բացի թերեւս խոնման պարագային, քանզի ասոնց «ու»ն նոյնացած է «ով»ին հետ ուստի եւ միշտ մէկ վանկի յարգ եւ չափ պէտք է ունենան: Շարականները օրինակ չառնենք, ան բոլորովին զատ արուեստ է, ինչպէս ցուցցինք, եւ անոնք, սրբազան հեղինակները, պարտական էին այնպէս ընել երաժշտական հարկի տակ: Իրաւունք ունէին ըսելու, զ. օ. աստըւած, ըզ ը նա, փառք քեզ, եւն., ըստ պահանջել չափու եւ նուազի եւ յայտ մ'ըջափ աւելի հմուտ եւ գերազանցապէս գեղազէտ կը հանդիսանան անոնք քան զմեզ: Եթէ լաւ միտ դուրեցաւ վերը «ը» ձայնի բնական յաճախութեան վրայ ըստածներուն, պիտի տեսնուի որ նախնիք ուրիշ բան ըրած չեն՝ բայց եթէ յայտնի դնել հոն ուր «ը»ը բընականէն կայ եւ կը լսուի: Վերջերս մեր տգէտ երաժիշտները ոչ նուազ տգէտ քերական վարժապետներէ ազդուելով, իբր թէ



ուղղել փորձեցին նախնեաց կարծեցեալ սխալը եւ ուսուցին երգել

ըզ նա՝ ըզընա ի տեղ  
աստուած՝ աստուած ի տեղ, եւն.:

Ո՞րչափ խակութիւն եւ ականջի անընտրողութիւն, եւս եւ կատարեալ անգիտութիւն չափական օրինաց:

Հիմա քանի որ մեր այժմու դրութեամբ այնպիսի հարկերու տակ չենք եւ մեր չափականութիւնն աւելի վանկական է քան նուազական, պէտք է անհարկի «ը»երով դանդաղեցնել տողերուն զնացքը:

Բացառութիւն կը կազմեն ում լծորդութեան սհմ. անկատարները եւ էլ ով բարդեալ երբայական անունները որք միշտ երկու վանկով պէտք է գործածուին, զ. օ.

կը քոզու ի  
կը գեղու ին  
էմմանու էլ  
Ուրի էլ, եւն.:

Ռուսահայոց մէջ այս զանազանութիւնն ալ կորսուած է. չատ տարօրինակ հնչեց ականջիս երբ առաջին անգամ լսեցի

Սամ վէլ  
Ման վէլ

Այի խումբն ալ որ ակներեւ երկավանկ է, կրնանք երբեմն միավանկի վերածել եթէ տեսնենք որ ասով աւելի սահում կ'ըստանայ ձայնը, բայց յայնժամ այնպէս մը կարգադրուելու է չարժը որ սղումը ինքնին զիւրանայ եւ մի վանկ հնչէ, օր.

Մերայի՞ն աշխարհ,  
Տնային իրեր,  
Մայիս ամսոյ մէջ.  
Հայել անքրքիք,  
Կային անդ ոմանք, եւն.:

ուր յապաւեալները պէտք է հնչուին իրր այն, այս, այլ եւ ոչ թէ զգալի ընելով «ի»երը:

Եի. Նոյն ազատութիւնը արդարացի կը տեսնեմ նաեւ այս ձայնին համար ալ որ եթէ պատշաճապէս սղուի՝ երազութիւն, կայտառութիւն կը մտնէ քայլին մէջ էյ (էյ) հնչմամբ, փոխանակ է—ի—ի, օր.

«Զէին ու չեն այն հին երազներն իրական» ուր չէինք չէյն ամփոփմամբը տողը կը մնայ մետասանոտնեայ:

Իէ. Նոյն ազատութիւնը կը պահանջէ նաեւ այս խումբը որով վանկ մը կը պակսի տողէն, ձայնի արագ սահումն անըզգալի ընելով այս պակասը, օր.

Զի՞ գի անձինք ...  
Մի՞ էր քէ երկու ...  
Եւ տիեզերաց ...  
Ըստընդիեցիկ, եւն.:

Ոի. Յաճախեցաւ վերջերս այս չաղկապին կիրառութիւնը, պարզապէս գրաբառի Եւէն փախչելու համար, կարծեմ:

Եւ յայսմ օրինակ կը հանդիսանայ Ս. Գրոց աշխարհաբառ թարգմանութիւնը ուր ռամկանալ կարծելով անհամ «ու»երով լեցուցին գիրքերը, առանց ուշ դնելու որ ոչ մին բացառաբար զրական է եւ ոչ միւսը բացառաբար աշխարհիկ:

Հին լեզուին մէջ երկուքն ալ իրենց որոշ կիրառութիւնն ունին եւ կրնան ալ երբեմն անխտիր գործածուիլ: Ունինք, զ. օ.

Տանուտէր, բայց ոչ Տանեւտէր,  
Աղուհաց, բայց ոչ աղեւհաց

Եւ փոխանակաւ

Հալումաշ Հալեւմաշ  
Այրուծի Այրեւծի  
Ելումուտ Ելեւմուտ, եւն.:

Վնաս մը կամ անտեղութիւն մը չեմ տեսներ եթէ արդար չափով եւ ճաշակաւոր կերպով գործածուի, բայց ճիշդ այս պայմանն է որ զանց առնուած կը տեսնեմ: Գլուխ մը կամ պարբերութիւն մը «ու»ով սկսելը չատ ախորժելի բան մը չէ արձակին մէջ: Ոտանաւորի մէջ կարելի եւ ներելի է բայց ինչ ինչ զգուշութիւններով.

Եթէ նախընթաց տողին վերջին վանկը ձայնաւոր է, հետեւեալ տողը «ու»ով սկսելու չէ, որպէս զի իրարու վրայ բարդուելով անախորժ բաղխում յառաջ չգայ.

. . . . . ու  
ու . . . . .

Զգուշանալու է նոյնպէս որ տողի մէջ ալ ուր ուրեք «ու» կայ՝ հետեւեալը ձայնաւորով չսկսի



ու ով որ,  
ու էր երբեմն,  
ու ինչ որ, եւն.:

Բացառապէս ներելի են այս հանդիպումները եթէ ու եւ  
յաջորդ ձայնաւորը միանալով մի՛ եւ եթ վանկ պիտի կազմեն,  
ու՞ աստուածային  
ու՞ այնպէս  
ու՞ որոտ  
ու՞ ոլոր, եւն.:

Կան անշուշտ մոռցուած ուրիշ մանրամասնութիւններ ալ  
որ գործնականին մէջ կը պատահին, այլ զժուար չէ այդ անհար-  
թութեանց յաղթելը եթէ մինչեւ հիմա բացատրուածները լաւ  
ի միտ առնուին:

Ասոնք սակայն տեքնիքական մասն էին արուեստին, իմա  
ատաղձներու ընտրութիւն՝ պատրաստութիւն՝ ագոյց եւ հան-  
գոյց եւ որ ի կարգին: Կայ սակայն ընդհանուր հայեցողական  
մաս մ'ալ, իմա՛ ճարտարապետականը, որ միայն կարող է չէն-  
քին տալ իւր վերջին կատարելութիւնը եւ ինքնուրոյն յատկու-  
թիւնը որով կը զանազանուի եւ կը բնորոշուի նա: Խօսինք հի-  
մա այս ընդհանուր հանգամանաց վրայ:

## Ա. ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆ

Գեղեցկութիւնը ոչ կը սահմանուի՝ ոչ կը նկարագրուի.  
կ'զգացուի միայն. եւ զգացումներն ալ մտաւոր զարգացման աս-  
տիճանին համեմատ անհատէ անհատ կը տարբերին: Երանգներ՝  
ներբութիւններ կան որ անվարժ եւ անմարդ հոգիներուն մերձե-  
նալի չեն, նոյնպէս արատներ՝ թերութիւններ կան որ հասարակ  
աչքերու չեն զարներ, այլ սուր եւ քաջակիրթ աչաց միայն նըշ-  
մարելի են: Ասոնց դատաստանն է՝ որ քերթուածի մը դիւրքը  
կարգը կ'որոշեն բանահիւսութեան մէջ:

Ընդհանուր առմամբ սակայն կրնայ ըսուիլ որ զրուածք  
մը գեղեցիկ է

1. Երբ ախորժալուր է.

2. Երբ բառերն ընտիր եւ հարազատ են.

3. Երբ կարգը բնական կամ վայելչապէս ձեւաւոր է.

4. Երբ ամէն ինչ իւր բուն տեղը եւ համեմատական սահ-  
մանին մէջ է. ոչ խրթնանալու չափ կարճ եւ մթին եւ  
ոչ ալ ձանձիր տալու չափ երկար եւ տարածուն:

5. Երբ քերթողաց շնորհեալ ազատութիւնն իւր վայելուչ  
կիրառութեան մէջ է, առանց զեղծմանց յանգելու:

6. Վերջապէս՝ երբ լեզուն կոկ եւ մաքուր եւ քերթողա-  
վայել է, առանց անհամ տափակութեանց եւ անճոռնի  
եւ անվաւեր նմոյշներու:

Թէեւ մինչեւ հիմա, յընթացս գործոյս, տրուած բացա-  
տրութիւնները հարկ չեն թողուր կրկնութեան, բայց ես աւելի  
կը սիրեմ երկարութեան մեղադրանքի տակ իյնալ քան մութ  
եւ անիմանալի մնալ: Ուստի քաղուածօրէն պիտի ըսեմ.

1. Ախորժալուր է զրուածք մը եթէ կոկորդալիւններու մօտ  
առ մօտ յարազրութեամբ խննջիւններու չմերձեան ձայները.  
եթէ թաւ բաղաձայներու խոնումն ազատ գնացքը չարգիլէ. եթէ  
ձայնաւորներու անընդհատ յաջորդութիւնը երկարատեւ բե-  
րանբացութեան չտանի:

2. Բառերն ընտիր եւ հարազատ են եթէ բուն հայկական են  
ընտիր նախնիքներէն գործածուած կամ յետին դարերուն կեր-  
տուած՝ այլ հայկական կնիք կրելով, զի աշխարհիկ լեզուին մէջ  
պէտք չունինք ոսկի դարու՝ արծաթի դարու եւն., խտրութիւն-  
ներ ընելու. բաւական է որ գեղակերտ ըլլայ բառ մը, հոգ չէ  
թէ ո՛ր դարու մէջ գործածուած: Իսկ եթէ պակասին լեզուին  
մէջ նոր գաղափարներու յայտարարներ, եւ այս նկատմամբ  
կրնանք ըսել թէ շատ բաներ կը պակսին մեզ, ազատութիւն է,  
մինչեւ իսկ հարկ է նոր բառեր ստեղծել եւ ահա հոս է զժուա-  
րութիւնը:

Հիմա բաւական ստուար կոյտ մ'ունինք նոր բառերու, ասոնց  
մէջ կան որ շատ յաջող են եւ պահպանելի. կան ալ որ, եւ զբժ-  
բաղդարար մեծ մասը, յոռի՝ անարուեստ եւ անվաւեր են:\*

Ընտիր յօրինուածութիւններ են, գ. օ. մանրէ, սուգանաւ,

\*Մեր «Հայերէնի զեղծումները»ին մէջ բառակերտութեան արուեստա-  
կանին մասին փոքր ի շատէ խօսած էինք, տե՛ս անդ:



սաւառնակ, ընդծովեայ, յածաւաւ, հեռագիր, հեռախօս, լուսարձակ, լուսարգել, եւն., եւն.: Այլ ասոնց քով ի՛նչ գծոխալուրներ ալ ունինք որ փոխանակ լեզուն հարստացնելու՝ խանգարել ապականել միայն կը ծառայեն:

Այս կարգէ են, ըստ մեծի մասին, գիտական ըսուած անհեղեղութիւնները զորս անգրագէտ գիտնականները իրաւունք կը համարին դարձնել եւ շրջաբերութեան դնել ասոնց դոյզն իսկ կասկածն ունենալու թէ ի՛նչ մահացու հարուած կուտան լեզուին:

Կը խոստովանիմ որ մենք բժիշկներս ալ քիչ յանցապարտ չենք այս կէտին, մեր հրաշակերտներն են կցադէտապները, ֆանատիկները, կեղծմաշկները, այլովքն հանգերձ, որք ոչ միայն անճաշակ ըլլալու թերութիւնն ունին, այլ շատ անգամ ալ սխալ: Թրուսօի պէս մեծ հեղինակութիւն մը գաղղիացի բժիշկները կը ձաղկէր հապճեպով նոր բառեր կերտելու մարմաջին համար, առարկելով թէ գիտական ծանօթութիւնները օր աւուր ճշգուշելու եւ փոխուելու ենթակայ լինելով այսօրուան ուղիղ կարծուածը կրնայ վաղը սխալ գուրս գալ եւ սխալ բառը, արդէն ընտելացած լինելով, կը մնայ լեզուին մէջ:

Լաւագոյնը՝ ժողովրդին գիտցած եւ գործածած բառը գործածելն է, ինչպէս կը յանձնարարէ այն մեծ վարպետը:

Արդ՝ եթէ գաղղիացւոց համար այս զգուշութիւնը՝ այս խղճահարութիւնը կայ, մե՞նք ի՛նչ համարձակութեամբ ձեռներէց կը լինինք այսչափ թեթեւօրէն խաղալու լեզուին հետ, մենք որ տակաւին ոչ գիտական խոր հմտութիւն ունինք եւ ոչ գրական բաւարար պաշար, ի բաց առեալ մի քանի բացառութիւնները:

Թող գիտական բառերը նորակերտ բառերով չբացատրուին, հոգ չէ, թող, առ այժմ, կամ բուն եւրոպականը գործածուի, կամ ռամիկ հայկականը՝ եթէ կայ: Եթէ բախտ ունինք, կուգայ ժամանակ մը որ մեր լեզուն ալ պաշտօնական դիրք եւ կարգ ըստանալով մեր մէջ ալ կը կազմուին Ակադեմիական մարմիններ, ձեռնհաս հեղինակութիւններ, եւն., որ այս ամէն պէտքերը գերալրապէս կը հոգան եւ կը տնօրինեն: Այս է գիտական լեզու մ'ունենալու միակ պայմանը, ուրիշ ի՛նչ որ ալ փորձուի՝ ընդունայն եւ ապարդիւն ջանք է:

3. Բնական եւ Շրջուն կարգ բացատրութիւնները նոր են եւ գաղղիերէնի ազդեցութեան տակ կ'երեւի մեզ ալ անցած է գաղափարը, եթէ ոչ՝ մենք բնական ըսուած կարգ մը չունինք խօսքի համար եւ ոչ ալ բնութեան մէջ այդպիսի կարգ կայ: Ենթադրա՞յ՝ Յօդ եւ Ստորոգելի տրամաբանական տարերքը անպատճառ այս շարուած կարգով մնալու պայմանին մէջ չեն. կրնան ալ տարբեր դիրք առնել, եթէ իմաստը այնպէս պահանջէ: Այսպէս են բոլոր հին լեզուները, յորս եւ մերը, մինչ գաղղիականը, ինձ աւելի ընտելականին վրայ խօսելով, անյեղլի օրինօք կապուած կաշկանդուած է նախաձուլեալ կարգի՝ շարքի մը. դնել նախ ենթակայն, ապա բայը, ապա խնդիրը: Բացայայտութեան եւ ճշգուշեան տեսակէտէն ունի սա իր առաւելութիւնները, այլ բանաստեղծական ազատ թռիչքներու համար աւելորդ կապանք են եւ թուլութեան կը տանին: Ասոր համար է որ նոյն իսկ գաղղիացի ընտիր հեղինակք, չեղելով քերականական այս պարտաւորիչ պայմաններէն՝ գեղեցիկ յեղաշրջութիւններ կը մտցնեն խօսքին մէջ եւ նորօրինակ ձեւադրութիւններով գրաւիչ յանկուցիչ կ'ընծայեն բացատրութիւնները:

Հայերէնը պէտք չունի այս ճիգերուն, հայ խօսքին կարգը արդէն շրջուն է. միայն թէ գործ ճարտարի է գիտնալ օգտուիլ այս առաւելութենէն ասոնց ծայրայեղութեան տանելու, զի ամէն ինչ անպատճառ չըլել ձեւափոխել փորձելը մթազնութեան կամ ճամարտակութեան կ'առաջնորդէ շատ անգամ: Պատմականներուն մէջ լաւ է հանգարտ ընթացքի հետեւիլ, իսկ կրից արտայայտութեան մէջ շրջուն եւ խիզախ:

4. Ամէն բան իր բուն տեղը եւ իր համեմատական չափին մէջ գնելը գրելու արուեստին գաղտնիքներէն մին է եւ կրնամ իսկ ըսել՝ մեծագոյնը: Կրնայ գրուածք մը ուրիշ ամէն մասամբ անըստգիւտ լինել, բայց, եթէ անկապ եւ անկարգ է, աւելորդ միջանկեալներով խճողեալ եւ ձանձրալի կրկնութիւններով ճապարհեալ, տեղ մը քան զարդար չափն ուիշդ՝ այլուր քան զարժանն երկար եւ ճոռոմ, այնպիսի գրուածք մը չկրնար հաճութեան հաւանութեան թեկն ամել: Ամէն բան իւր տեղը եւ չափովը ըսելը յանկուցիչ շնորհքներէն մին է արուեստին: Դեռատիները որ սովորաբար հակամէտ են ուղուցիկ ոճին, մեծ գծուարութիւն պիտի կրեն, գիտեմ, զսպել այդ եռանդը, այլ սակայն համոզ-



ուելու են որ յաջողութիւնը հոն է:

Բառ մը, ոճ մը, դարձուած մը, մի՛ իսկոյն թուլանար ընդ-  
գրկել եւ կիրարկելու եթէ տեղը չէ, կամ աւելորդ է: Քիչ բան  
ընդունիլ եւ շատ բան զոհելը լաւ գրելու առաջին պայմանն է:  
Տարիքը եւ փորձառութիւնը պիտի բերեն անշուշտ այս համո-  
զումը բայց լաւ է որ վարժութիւնը այժմէն իսկ կանխէ:

5. Քերթողական ազատութիւնը

Գիտենք որ չափական եւ յանգական նեղիչ կաշկանդումնե-  
րը նկատի առնելով՝ ինչ ինչ ազատութիւններ թոյլատրուած  
են քերթողին. դ. օ. յաւելուլ՝ յապաւելլ՝ շեղել սովորական պո-  
ղոտաներէ: Սակայն վտանգը հոս է որ զեղծման չգառածի այս  
առանձնաշնորհումը: Սովորական կեանքի մէջ անգամ կը տես-  
նենք որ իշխանութիւն ունեցողը ո՛րչափ քիչ վարուի անով ա՛յն-  
չափ աւելի յարգի եւ համակրելի կը դառնայ: Նոյնպէս եւ լեզուին  
տէր վարպետները շատ քիչ անգամ կը դիմեն այդ ազատութեան  
և այն ալ մեծամեծ հարկերու եւ պարագաներու տակ, մինչդեռ  
յաճախ գործածութիւնը պարզապէս հեղինակին խակութեան  
եւ անճարակութեան նշան է: Սա ալ մոռնալու չէ երբէք որ, ինչ  
որ ալ լինին այդ շնորհաւ շեղումները, պէտք չէ բնաւ որ կա-  
մածին քմածին լինին, այլ լեզուին բնութենէն օրինականութեան  
վաւերացում ունենան եւ անոր թոյլտուութեան սահմանինմէջ  
մնան, այլապէս դատապարտելի են իբրեւ խորթ եւ օտար:

6. Լեզու

Անժխտելի է որ բանաստեղծական լեզուն արձակ հասարակ  
խօսքը չէ. շատ մասերով անկէ կը տարբերի, թէ՛ բառերով թէ՛  
դարձուածներով եւ թէ՛ մինչեւ իսկ կարգաւորութեամբ:

Կան բառեր որ հասարակ գործածութենէ ինկած են եւ բա-  
ռարաններու զանխուլ խորշէ՛րը միայն կը տեսնուին: Ասոնք  
մեռած չեն, ինչպէս ոմանք կը կարծեն. ոչ մի բառ կը մեռնի  
լեզուի մը մէջ, այլ ի թմբիւր են (լէք-հարնի), ընդարմացած  
վիճակի մէջ, եւ ճարտար ձեռքի մը կ'սպասեն, պատեհ առի-  
թով մը, վերստին ի զարթ դալու համար: Հասարակ կիրառու-  
թեան մէջ ասոնց գործածութիւնը, թէեւ ոչ ապօրէն եւ անվա-  
յել, այլ քանի որ մութ եւ անիմանալի են՝ այնչափ ալ յանձնա-  
րարելի չէ. իսկ բանաստեղծին համար այնպիսի հոգ եւ վարա-  
նում չկայ, կ'ուզէ սովորական ըլլայ կ'ուզէ անսովոր, բաւա-

կան է որ ճիշդ ուղղուած եւ փնտռուածն ըլլայ բառը, վայելչապէս  
մուտ ունի բանաստեղծութեան մէջ: Վտանգը հոս ալ այն է որ  
անպատճառ նորալուր եւ անսովոր բառերու ետեւէ իյնալով բո-  
լորովին չմթագնի եւ նարեկեան չգառնայ գրութիւնը եւ ոչ ալ  
մի անգամ կամ երկիցս գործածուած բառ մը նորէն նորէն կրկ-  
նուի բանաստեղծական երեւնալու տղայամտութեամբ:

«Զերդ»ը, դ. օ. գիտենք որ զիարդին կրճատեալն է եւ իբր,  
պէս, որպէս ի համազօր եւ անոնց տեղը շատ անգամ գեղեցիկ  
դիրք կ'առնէ ոտանաւորին մէջ: Բայց կը դադրի հաճելի ըլլալէ  
եւ տաղտուկ իսկ կը պատճառէ եթէ ամէն քայլափոխիդ  
«զերդ» երու հանդիպիս: Այսպէս իմացիր նաեւ շատ մ'ուրիշ  
բառերու համար ալ որ բանաստեղծական լինելու յաւակնու-  
թեամբ շարունակ առջեւ կը ցցուին. ի բաց առեալ այն նորա-  
կերտ անճոռնի բառերու հեղեղն ալ որ անցք չեն խտար հարա-  
զատ հոգի վրայ քալելու:

Բ. ԱՁՆՈՒՈՒԹԻՒՆ

Բաւական չէ գեղեցկութիւնը որ շինուածքին նիւթական  
վայելչութիւնը կը նկատէ, այլ պէտք է սա հոգեպէս ալ բարձր  
եւ ազնիւ լինի: Անարգ եւ ստորին մտածութիւններ, շուկայիկ  
եւ գոեհիկ դարձուածներ, անճահ եւ անպատշաճ ասացուած-  
ներ, կոշտ եւ թանձր օրինակներ՝ պատկերներ՝ բացատրութիւն-  
ներ կը ճնշեն հոգին եւ նողկանք միայն գիտեն ազգել:

Որչափ ալ բուռն եղած ըլլայ զայրոյթը հեղինակին՝

«Արիւնով քրմուած հոգը լգել»

բացատրութիւնը զգուելի ազեղութիւն մ'է: Լեզուին մէջ ձեւ եւ  
ոճ չպակսիր նոյն զայրոյթը եւ տեսարանի նոյն աղելարչ հան-  
գամանքը աւելի տանելի կերպով յայտնելու: Այսպիսի խութե-  
րու առջեւ է որ իսկապէս հմուտ՝ բարեկիրթ եւ փափկանկատ  
հեղինակը կը յայտնուի: Գիտէ նա չըսել եւ ըսել, քողարկել եւ  
հոլանել, զարնել եւ չվիրաւորել, գրգռել եւ ամոքել, այլ ոչ  
պարտասել եւ գարշեցնել:



#### Գ. ՆԵՐՂԱՇՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ներդաշնակութիւնը, երաժշտական իմացողութեամբ, դաշնակութիւն կամ քաղցրաձայնութիւն (մելօտի) չէ: Ասոր համար ունինք մեղեդի բառը՝ յոյնէն փոխառեալ: Ձայն մը երաժշտաբար մելօտիէօ է երբ ըստ ինքեան քաղցր հնչէ ականջին՝ առանց որ եւ իցէ ուրիշ ձայներու ընկերակցութեան: Նոյնպէս երաժշտական կտոր մը ամբողջովին մելօտիէօ է կ'ըսուի եթէ տիրող քօնը ծայրէ ի ծայր քաղցր եւ մեղմօլորէ: Իսկ ներդաշնակութեամբ կ'իմանան զուգայարմար միաբանութիւնը զանազան ձայներու որք թէեւ տարբեր իրարմէ աստիճանաւ՝ ղերքով՝ որակով եւ քանակով, եւ կամ այլ նուագարաններէ արձակուելով, այլ չեն եղծաներ խաթարեր զիրար, ընդհակառակը կ'ամբողջացնեն կը լրացնեն զմիմեանս փոփոխակի եւ հաճելի լրութիւն մը կը կազմեն որ ոչ նուազ հաճելի յարադրութեան մը կը յանգի հոգւոյն մէջ:

Թէեւ տարբեր հոգին վրայ, սակայն ամենեւին նոյն է նաեւ տաղաչափութեան մէջ: Հոս ալ համեմատական չափակցութիւն մը կայ նկատելի, թէ՛ ձայնից՝ թէ՛ մասանց եւ թէ՛ ամբողջին մէջ: Այս ամէնը իրարու հետ պէտք է ա'յնպիսի գեղայարմար զուգախառնութեամբ պատշաճին որ հոգին բերկրի եւ զուարճանայ: Այս արդիւնքը յառաջ բերողը ներդաշնակութիւնն է:

Ուրեմն ներդաշնակութիւնը ոչ սոսկ բառի վրայ է, ոչ ձայնի եւ ոչ խօսքի լոկ այս կամ այն մասին վրայ, այլ ընդհանուրին առ հասարակ, թէ՛ ձայնական, թէ՛ կազմական: Այնպէս որ կրնան տողերը, ուրոյն առնելով, շատ քաղցրալուր ըլլալ, բայց ոչ ներդաշնակ, եթէ համադաշնութեան մէջ չէ ընդհանուրին հետ:

Հոս կը վերջացնենք մեր այս հակիրճ տեսութիւնը հայ բանահիւսութեան վրայ յուսալով որ անօգուտ գործի մը չաշխատեցանք:









158

15497  
24569

2013



